

ALÁÍRÁSI FELHÍVÁS

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATÁRA. ÚJ FOLYAM, 1890—1892.

A Magyar Tudományos Akadémia *könyvkiadó vállalatában* oly eredeti és fordított munkákat bocsát közre, melyeknek megválasztásában irodalmunk legszembetűnőbb hiányainak betöltése és a művelt közönség szellemi szükségleteinek kielégítése a fő szempontok.

A cél, melyet e *vállalat* megalapítása alkalmával maga elé tűzött, nemzeti jelentőségű. A mi culturalis viszonyaink között feladatának ismeri a tudománynak nem csak szakszerű művelését, hanem terjesztését is. Megfelelően ama folytonos és általános érdeklődésnek, melylyel a nemzet kíséri, munkásságának legalább egy részével minél közvetlenebbül s minél általánosabban törekszik összeköttetésbe jutni vele. Nem csak gyarapítani kívánja szellemi kincses házáat, hanem a szónak igazi értelmében, nemzeti tulajdonná tenni azt.

Munkásságának ezt az oldalát főleg a *könyvkiadó-vállalat* képviseli, melynek céljául a tudományos ismeretek terjesztése s a tudományos előadás művészi és népszerű formájának kiképzése tűzetett. Keretébe a külföldi tudományos irodalmak jelesebb termékei, s a tudományokat mai színvonalukon előadó eredeti magyar művek utaltattak.

Az új folyamnak ez irányelvek alapján összeállított programja a következő:

BADICS FERENCZ: Fáy András életrajza. (A M. Tud. Akadémiától jutalmazott pályamű.) Egy kötet.

BARTHÉLEMY-ST. HILAIRE: A philosophia viszonya a természettudományokhoz és a valláshoz. Fordítja PÉTERFY JENŐ; az eredetivel összehasonlítja PAUER IMRE. Egy kötet.

- DANTE ALIGHIERI: **A purgatorium.** Ford. és jegyzetekkel kíséri SZÁSZ KÁROLY. Egy kötet.
- HEINRICH GUSZTÁV: **A német classikus irodalom története.** Egy kötet.
- PAUL JANET: **A politikai tudomány története, a morálhoz való viszonyában.** Ford. DR. LŐRINCZ BÉLA. Három kötet.
- RAMBAUD ALFRÉD: **Oroszország története.** Ford. LAUKÓ ALBERT. Az eredetivel összehasonlítja CSIKY KÁLMÁN. Két kötet.
- RIBBECK OTTÓ: **A római költészet története.** Ford. CSIKY GERGELY. Az eredetivel összehasonlítja NÉMETHY GÉZA. Két kötet.
- SCHUCHHARDT KÁROLY: **Schliemann ásatásai Trója, Mykenä és Ithakában.** Ford. ÖREG JÁNOS. Az eredetivel összehasonlítja HAMPEL JÓZSEF. Egy kötet.
-

A könyvkiadó-vállalat új folyamából évenként mintegy **száztíz ív** fog 20—30 íves kötetekben megjelenni.

Az évdíj **5 frt.** Kötött példányok minden kötetéért **40 krajczár** számíttatik.

Az aláírás három évre (1890—92) kötelező.

Az aláírások a M. Tud. Akadémia főtítkári hivatalához küldendők.

Szak: _____
Csoport: 87
Sorszám: 41
Kötetszám: _____

RIBBECK OTTÓ.

A RÓMAI KÖLTÉSNET TÖRTÉNETE.

II.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA.

ÚJ FOLYAM. VI. KÖTET.

A RÓMAI KÖLTÉSZET TÖRTÉNETE.

IRTA

RIBBECK OTTÓ.

II.

AUGUSTUS KORA.

BUDAPEST, 1891.

A
RÓMAI KÖLTÉSZET
TÖRTÉNETE.

IRTA

RIBBECK OTTÓ.

FORDITOTTA

CSIKY GERGELY.

MÁSODIK KÖTET.

AUGUSTUS KORA.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

1891.

~~Acad.~~
~~693~~

12.3277₅

M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRA
I. Nyomt. Növendéknapló
1929. év. 300. SZ.

TARTALOM.

AUGUSTUS KORA.

	Lap
<i>Bevetés. Általános megjegyzések. A költészet pártfogói</i> ...	1—13
Politikai ellenzék 1. Irodalmi élet 3. Rhetorika, declamatiók 4. Augustus 7. Mäcenas 10. Messalla 11. Pollio 13.	
<i>Első fejezet. Vergilius</i>	14—126
V. ifjúsága 14. Bukolikus költemények 18—40. Georgica 40—62. Aeneis 63—119. Magyarázók 120—125. Varius 125.	
<i>Második fejezet. Horatius</i>	127—212
Epodusok 134—139. Lyrai költemények 139—176. Satirák 176—192. Levelek 192—205. A költészet-ről 208. Halála 211.	
<i>Harmadik fejezet. Tibullus és Propertius elégiája</i>	213—271
Szerelmi elégia 213—220. Gallus 220—223. Tibullus 223—246. (Sulpicia 233—237. Panegyricus Messallára 239. Lygdamus 241.) Propertius 246—271.	
<i>Negyedik fejezet. Ovidius</i>	272—412
Szerelmi elégiái 277—289. Heroidák 289—316. Szerelem művészete 316—328. Orvosszerek 329—332. Naptár 332—348. Atalakítások 348—378. Bukása 378—382. Száműzetése 382—385. Tristia 385—392.	

Ibis 392—397. Pontusi levelek 397—406. A Fasti átdolgozása 406—408. Ovidius jellemzése, nyelve 408—412.

Ötödik fejezet. A kicsinyek és a névtelenek 413—447

Epicusok 413—418. (Cornelius Severus 414. Albinovanus Pedo 415. Rabirius 417.) Epylliák 419—430. (Culex 419—424. Ciris 424—430.) Moretum 430—433. Tanköltemény 433—435. (Macer, Grattius.) Elégia 435—441. (Valgius 435. Copa 437. A diófáról 438.) Marsus 441. Priapus 443.

MÁSODIK KÖNYV.

AUGUSTUS KORA.

BEVEZETÉS.

Általános megjegyzések. A költészet pártfogói.

A második triumviratus proscriptióival és a philippii esatával megtört a köztársaság élet-halál harca: az uralkodó kérdésének végleges eldöntése még egy évtizeden át elhúzódott. A köztársasági korszaknak csak kevés írója élte túl sokáig Cæsar halálát, egy költője sem hagyta hátra jelentékeny tevékenység nyomait ez idő után. Az új nemzedék reménnyel és bizalommal fordult az ifjú Octavianus fölkelő csillaga felé. Benne látták a polgári béke, törvényes rend, erkölcsös műveltség kezességét. A tulajdon biztosságát, a család fennállását, a szellemi élet legfőbb javainak kényelmes élvezetét, ápolását és fenntartását várta a polgárháborúk borzalmaitól elrémült, a köztársasági rajongásból kijózanult polgár Cæsar örökösétől és bosszulójától.

Természetesen ellenséges hangok sem hiányozhattak, de mind inkább elnémultak, miután a győzelem eldőlt, s legkevésbé érvényesültek a költészetben. Míg a harc még hullámszórt, M. Antonius Octaviánhoz intézett nyílt

levelekben a közönséges szidalmak egész áradatát zúdította rá, származására, életpályájára és jellemére; segítségére volt ebben testvére Lucius; Brutus és Sext. Pompejus is megtették nyilvános beszédben a magokét. Az eldöntés után is, Augustus életében, a történetírók bátran kifejezést adhattak meggyőződéseiknek és érzelmeiknek. Cremutius Cordus Brutust dicsőítette s C. Cassiust az utolsó rómainak nevezte. Engesztelhetetlen volt gyűlöletében a Pompejus-párti Labienus: igaz, hogy munkája legmérgesebb helyeit a halála után való közzétételre tartotta fenn. Augustus engedte, hogy a senatusban gúnyiratokat szórjanak szét ellene, s csak arra törekedett, hogy megczáfolja. Ellenben föllépett Cassius Severus ellen, a ki más magas állású férfiakat és nőket is lerántott. Névtelen gúnyversek és epigrammok személye ellen a proscriptiók idejében, a sicíliai háború alatt és később szájról-szájra jártak. Ha Anser, Antonius házi költője, pártfogójának dicséretét énekelte, ezt ellenségének rovására kellett tennie. Ugyanazon oldalon állt Cassius Parmensis, az utolsó, ki Cæsar meggyilkolásában való részét halállal fizette meg az actiumi csata után. Valamint az Octavianhoz írt mérges prózai levelet egészen Antonius stíljében tartotta, verseit is legjobban úgy gondolhatjuk, mint epigrammokat catullusi distichonok vagy jambusok hangján. És hogy miként égett tovább az elégedetlenség szikrája a nemrég lecsillapult polgárháborúk hamva alatt, mutatják az ismételt összeesküvések az állam új feje ellen.

Általában, a közélet megrázó válságai után természet-szerűleg a lelkek bizonyos bágyadtsága és lemondása következett be az egyszer helyreállított renddel szemben. Enyhülést kerestek az irodalom békésebb területén, mely bizonyos határok közt még mindig elég alkalmat nyújtott,

hogy politikai hangulatoknak vonzalomban vagy haragban kifejezést adjanak. A művelt társaság érdeklődése az írói tehetségek termékei iránt általánosabb és melegebb lett, baráti társak zárt körétől táplálékot, fölülről előmozdítást nyert. Asinius Pollio volt az első, ki meghívott hallgatók előtt előadta műveit, s Augustus szívesen meghallgatta e *recitatiókat*, melyek most divatba jöttek. Nem csak költeményeket, hanem történeti munkákat, beszédeket, beszélgetéseket is olvastak fel, s mivel a magán helyiségek nem voltak elegendők, nyilvános helyiségekben, csarnokokban, fürdőkben, templomokban, a színházban is. Ez volt a leggyorsabb és leghatásosabb mód, általánosan ismeretessé tenni valami szellemi terméket, s habár a hiúságnak és becsvágynak nagy része volt e műtogatásokban, a belátó kritika is alkalmat talált az érvényesülésre. Régibb művekből az asztalnál a vendégek mulattatására részleteket olvastak fel; a beszélgetés kiválóan szeretett irodalmi, habár néha kicsinyes, pedáns, naiv vagy ingerkedő kérdésekkel foglalkozni. Rómában és már az egész birodalomban buzgón olvastak. Hiszen volt elég idejük, kivált a falusi magányban. A nyilvános könyves boltokban ujdonságok feküdtek vagy lógtak a kirakatban, melyeket az irodalmi kopók és kritikusok mohón átkutattak. Nagy-kézirat-gyárak és kiadó üzletek terjeszkedtek ki a tartományokra, a könyvkereskedés felvirágozott Rómában és Rómán kívül. Az a kilátás, hogy szellemök termékei ily úton a birodalom, azaz a művelt földkerekség határáig eljutnak, a költők önérzetét nevek és műveik halhatatlanságának büszke gondolatára emelte s a dicsőség eszményével tölté el őket. Ennek kellett rájuk nézve a gazdagságot és tisztségeket pótolni, mert kézzelfogható hasznuk csak csekély és föltételes volt, ezért az elismerés és jutalom

íránti reményök néha kelleténél inkább a nagyok kegyére és bőkezűségére irányult. Irodalmi kapaszkodók gyöngeségei és ferdeségei érvényesültek, tapintatlan tolakodás, hiúság és érzékenység önmagukat és szövetséges barátjaikat illetőleg, irigység és pártoskodás, túlzott igények elismerés és jutalom íránt. A kritikusok udvarlást, a költők hizelgést akartak, csakúgy hemzsegték a műkedvelők és bamba utánzók. Legaggasztóbb volt a személyes hódolatok alexandriai- udvari stilje, melyet megszoktak a fejedelemekek nyújtani. De legalább nem a költők voltak, kik az istenítés hazugságát előhozták, hanem a senatus ment előre hizelgő határozataival a lejtős úton. A keleti zsarnokok és hellenista dynasták elbizakodottságát törvényesen átruházta ez a római birodalom uralkodójára. A költők csak elfogadták a hivatalos mythus, a mint kénytelenek voltak vele, ha udvarképesek akartak lenni, s a mint mestereik a Ptolemæusok jogára alatt megmutatták nekik. A római múzsa magasra emelt hangjához, ha a birodalom hatalmát és dicsőségét érintette, persze hozzá illettek az emberfölötti méretek, melyeket az uralkodó személyének tulajdonított.

Már a hetedik század második fele óta tág teret foglalt Rómában a *rhetorika* iskolászerű gyakorlata. Míg addig görögök voltak, kiknek az előkészítő grammatikai oktatás után feladatuk volt, a szónoki előadás és stiliztikai művészet íránti érzéket és képességet az irodalmi ízlés általános ápolása és magasabb humán képzés által előmozdítani, ekkor már a latin nyelv technikusai is, legelőbb a szabatos L. Plotius az innenső Galliából, iskolákat nyitottak, melyekben a fiatal emberek reggeltől estig mesterségszerűleg tanulták a rhetorika szabályait. Hogy az ellenfélnek a forumon megfelelhessenek és megállják vele szemben a

helyöket, házi beszédgyakorlatokat tartottak Cicero idejében az első rangú államférfiak, mint még közvetlenül a polgárháború előtt Pompejus, mint M. Antonius és az ifjú Octavián a mutinai háborúban. Cicero még consularis korában is tartott ily gyakorlatokat magasrangú férfiakkal, mint Hirtiussal és Pansával, s Dolabellával, részint maga tartván minta-előadásokat, részint a többiekét hallgatva és megítélve. Hallgatókat is bocsátottak efféle «declamatiók»-hoz.

A retorikai iskolai gyakorlatok, melyekről az öregebb Seneca emlékezései oly szemléltető képet nyújtanak, épen nem szorítkoztak csupán formákra és figurákra. Inkább arra törekedtek, hogy minden themából az összes szempontokat, melyekből azt tekinteni lehet, az adott esetben való bemélyedés és föltételeinek legélénkebb szemlélete által kisajtolják. Közös munkával egészítették ki és multák fölül egymást e *scholastici*, mint magokat nevezték, a pro és contra meggyőző érvek, mozgató gondolatok, meglepő fordulatok, vakító világosságok és élek, metsző ellentétek, elragadó fokozások szellemes feltalálásában. Már a kérdésnek főpontjai és ezek elrendezése szerinti felosztásában próbára volt téve a leleményesség tehetsége. A finoman kiszámított elbeszélés művészete, ragyogó és megragadó rajza mindannak, a mi az érzékekre, képzelemre, szellemre, kedélyre benyomást tehet, a történeti és mythosi példák kincstárán való uralkodás, érdekes fejtegetése vagy csak érintése az élet minden oldalára szóló közhelyeknek, bölcsészeti és vallási problémáknak, melyeket az emberi sors mindig újra ismét fölgerjeszt, a lélektani tapasztalás és belátás egész mélysége, szóval a mérhetetlen fegyverzet, melyre a szónoki és írói művészek, bármily nemben és bármily célra, szüksége van, érvényt és alkalmazást nyert

itt, és épen ezért nyújtották e declamatiók a szellem közös palaestráját a művelt társaság számára. A legkiválóbb államférfiak, Asinius Pollio, Messalla, Agrippa, Mæcenas, maga Augustus nem resteltek részt venni bennök. Beható éles kritikát gyakoroltak. E suasoriák vagy controversiák mindegyike mintegy márványdarab volt, melyet sok mesterkéz egyesült munkája műdarabbá idomított. Minden új vonást megvizsgáltak, minden eredeti adalékot szigorú ítélettel mérlegeltek. Sok sikerült szó vagy kép, sok finom gondolat szállott túl az iskola helyiségein, szájról szájra járt s lassú átídomítással helyet talált az irodalomban, a költőknél. Hibákat, ízléstelenségeket, bárgyúságokat, hamis modort élesen elítéltek, maró gúnnyal vertek le: élt még valami egészséges realismus, mely kinevette a furfangos balgaságokat és műfogásokat. Persze mérhetetlen hasadék volt e cézárszerű mulatságok és a nyilvános beszédek komolysága közt. Nem csoda, ha a leghíresebb is e declamatorok közt, kik zárt helyhez és hallgatóságokhoz voltak szokva, az ismeretlen tömeggel szemben a forumon zavarba jött. És mivel a monarchiai alkotmányával a közélet érverése mélyen alászállt, a régi ékesszólás nagyszerű harcsmodora idővel virtuóz, szemfényvesztő vívójátékká vált. A legtisztább és legtartósabb hasznót a művészi próza és a költészet nyerte belőle. Az alakítás és előadás ama szilárd, biztos technikája, a szónak ama plasztikája, mely középszerű munkáknak is a classicitas bélyegét adja, ebből az iskolából származik, melyet minden költő végig járt; persze a túlizgatótt modor is, mely inkább az észszel, mint a szellemmel és szívvel dolgozik, az idővel felburjánzott hajlam a legerősebb fűszerek iránt és néha egy-egy átcsapás is a magasztosból a nevetségesbe.

A szétzilált és elpusztult közélet újjá rendezője fölis-

merte, hogy az irodalomnak is, kivált a költészetnek nyomós részt kell kimérni a köz szellem újjászületésében. Nem tagadható, hogy az elmúlt korszaknak épen legkedveltebb költői nem töltötték be s nem ismerték fel teljes mértékben legfőbb hivatásukat, hogy fölemelőleg és tisztítólag hassanak a nemzetre. Lucilius óta egyik sem ragadta meg bensejökben a társadalom szélesebb rétegeit: még a derék, hazafias Varro humorral teljes erkölcsképei sem igen tettek mélyebb benyomást a kortársak zilált vagy léha lelkületére. Lucretius kísérlete, hogy az emberiséget megszabadítsa a babonától, hajótörést szenvedett s a nép zömét soha sem ragadhatta meg. Alanyi szívömlengések, enyelgések, röpke dalok, mint Catullusé és társaié, daczára minden melegségnek és üdeségnek, nélkülözték a komolyabb erkölcsi tartalmat, és a tudós műköltészet egészen a czéhbeliek és műkedvelők körére maradt szorítva. A nagy dictátor semmi új szellemet nem ihletett korának muzsájába. Csak az alkotmányos monarchia alapítója ismerte föl e hivatást. Béke térjen ismét Rómába és Italiába, áldásait ismerjék meg a pártok, a polgárok engesztelődjenek ki egymással és az elhanyagolt istenekkel, a család boldogsága és becsülete ismét erősödjék meg, jöjjön létre újra a törvény tisztelete és álljon helyre a jó erkölcs. Az elszakadt fonalakat, melyek a népet múltjához fűzték, meg kellett újítani, a birodalom méltósága iránti érzéket föl kellett ébreszteni. Nem csak általában az irodalmi érdekek csillapító hatalmát akarta az új uralkodó mint szövetségesét érvényre emelni, hanem fölkereste és megtalálta a kiváló tehetségeket is, melyeket képeseknek tartott arra, hogy a dal szelíd rábeszélésével eszményekért lelkesítsenek. Hogy ettől egyszersmind a fennálló állapotot és dynastiája megerősítését várta, épen úgy emberi volt,

mint magától érthető. Míg azonban előmozdította a jóra való irodalmat, a tehetségeseket közelébe vonta és munkáikat buzdító részvétellel kísérte, nem bocsátotta magához a közönséges hizelgőket s nem engedte nevét hivatlan dicsőítők által lerontani: csak a legjobbaknak jutott részül a kitüntetés, hogy költeményekkel hódoljanak neki. Maga is alaposan művelt lévén, habár görögül sem nem beszélt, sem nem írt, az egyszerű és természetes iránti egészséges érzékével mint világfi és gyakorlati ember, kinek nincs veszteni való ideje mesterkedésekre és talányokra, kiválóan kedvelte a gyakorlatban megszívlelésre méltó gondolatokat, melyek az egyesek vagy az összeség életének javára szólnak. Kiválasztott embereivel való írásbeli és szóbeli érintkezése fesztelen volt, az enyelgő bizalmasságig, tudott dicsérni és fejedelmileg jutalmazott, habár nem elégíthetett is ki minden igényt, és finom tartózkodással elviselte, ha az általa megpendített feladatokat elutasították vagy átalakították. Saját műkedvelő kísérleteit, melyek túlnyomóan ifjúkori művek, nem becsülte túl. *Ajax*-a, e tragédia, melyet nagy tüzzel kezdett meg, de nem fejezett be egészen, «spongyiába dőlt». Epigrammákat, fájdalom, részben a korhely ficzkók izlése szerint, igazi bordélyházi verseket, mint egy fenmaradt példány elárulja, a fürdőben szokott kigondolni. Suetonius ezekből egy kis könyvet olvasott, szintúgy egy «*Sicilia*» című hexameteres költeményt, egy könyvben, valószínűleg a Sext. Pompeius elleni sicíliai háború (715—718) gyümölcsét.

Az uralkodóház családtagjai is részt vettek az irodalmi élvezetekben, és szellemes házi barátok eléjük tárták a görög költészet kincseit. Így az epigramm-költő *Krinagoras* 725—29-ben más tekintélyes honfitársaival Rómába ment, mint szülővárosa, Mitylene követe, hogy baráti szövetséget

kössön a senatussal. A követség, mialatt ügyének elinté-
zése kissé elhúzódott, alkalmat talált, hogy Róma maga-
sabb és legmagasabb társaságában otthonos legyen. Az
idegenek szíves fogadtatással dicsekedhettek Livia császár-
nénál s Octaviánál, a császár testvérénél, s megismerked-
tek a gyermekekkel, Octavia ifjú fiával, a nagyreményű
C. Marcellussal, Juliának, a császár leányának jegyesével,
valamint a császár mostoha fiaival, Tiberiussal és Drusus-
sal. Krinagoras engedélyt nyert, hogy Marcellusnak fel-
ajánlja Kallimachos Hekaléjának egy példányát s ezt egy
epigrammal kísérvje (41), mely az akkor mintegy tizennégy
éves fiúnak ugyanoly erőt és ugyanoly hősiséget kívánt,
mint a milyen amaz epyllion ifjú hősenek, Theseusnak
jutott osztályrészü. Egy másik küldetés, midőn szülő-
városának köszönő és megtisztelő határozatát vitte a csá-
szárnak, Augustus táborába Spanyolországba vezette (728)
s ismét több évig tartózkodott Rómában, hol a cantabriai
háborúból visszatért Marcellus első szakál-levételét lekö-
telező versekkel ünnepelte (11) s Antonius és Octavia
kedves leányának, a kis Antoniának (szül. 718), Drusus
későbbi nejeének hódolt. A viruló leánynak születésnapjára
görög lantos költők gyűjteményét ajándékozta (29), a
gyöngéd arának kevés nappal menyegzője előtt télen
frissen nyílt rózsákat (12), a fiatal anyának szerencsés
szülést kívánt (8), sokkal később (767) fiának Germanicus-
nak a kelták elleni hőstetteit ünnepli (31). Mert tizenöt
évi szünet mulva harmadszor is visszatért Lesbosból
Rómába, régi barátjainak körébe (43.)

A fejedelem legközelebbi meghittje a belügyek igazga-
tásában *C. Cilnius Maecenas* lovag volt. Főnemesi etrusk
családból származott, de ment volt minden aristokratikus
elfogultságtól; meggyőződésből híve volt a monarchiának,

de elég szabadelvű, hogy az ingerelt oroszlánnak kellő időben oda kiáltsa: *surge, carnifex!*; alapos államférfi volt, de megvetette a külső tisztelet fényét; annál befolyásosabb volt, minél kevesebbre törekedett a maga számára; bőkezű, jóakarátú, segíteni szerető volt, szeretetreméltó és szellemes társalkodó ura számára, ha ez betegség vagy bosszúság után enyhülni akart, úgyszintén irodalmi barátai számára; finom műveltséggel birt, mind a két nyelv hatalmában volt; szerette a békét, s ha ideje volt rá, a henye kényelmet, s mindezeknél fogva a legalkalmasabb közvetítő volt az uralkodó s a szellem köztársasága közt. Gyöngéd és símulékony természete a legelőnyösebb érvényre jutott a költők ingerlékeny népével való fesztelen érintkezésben. Ámbár beteges volt és álmatlanság kínozta, mégis szívós életkedve volt, mely fölött persze a stoikus erkölesprédikátor Seneca méltatlankodást tanúsít:

Bárha kezem, lábam, csipőm megbénul is épen,
Púp nő hátamon és meglódnak fogaim mind,
Nem bánom, ha csak élek, jó! ha keresztre feszítnek,
Nem baj, csak te maradj meg.

A mit versekben vétkezett, az egészen a catullusi iskola formáihoz csatlakozott: szeszélyes priapeák, galliambusok, melyek Cybelét ünneplik, kedélyes tizenegytagúak Horatiushoz, személyes élmények és hangulatok hexameterekben, rajzok iambusi trimeterekben. Modora a költészetben, épúgy mint prózában kaczer, mesterkelt, czikornyás volt. Mint az elkényeztetett világhi egész életmódjában, külső magatartásában, járásában és öltözetében, úgy stíljében is meglátszott valami az elhízott etrusk elpuhultságából és nőies érzékiségéből. De e személyes izléstelenség, melyet alkalmilag Augustus is csinosan parodizált, nem tompítá el őt az

igazi és nagy iránt: tudta azt serkenteni és méltatni. Így Vergilius és Horatius, Varius és Tucca, Quintilius Varus és Aristius Fuscus, Domitius Marsus és Melissus, később Propertius fölé is kinyújtotta kezét s fölemelő befo-lyással volt rájuk.

Egy fiatalabb körnek, melyből Tibullus és Ovidius emelkedett ki, *M. Valerius Messalla Corvinus* volt a középpontja. Mint Horatius tanuló társa Athenben (709/45) Caesar meggyilkolása után a philippüi döntő csatáig ezzel együtt Brutus és Cassius táborában állt. Csak rövid ideig tartott Antoniussal, hogy aztán kibéküljön Octaviánnal, ki tárt karokkal fogadta. A nélkül, hogy multját és szabadelvű hajlamait megtagadta volna, a mint hogy Róma városának kormányzói tisztét (*Præfectus urbis*) hat nap mulva letette, mivel a szabadságról való fogalmaival ellenkezett, mégis egyik legtevékenyebb és legmelegebb barátja volt az új uralkodónak, s érdemeinek a legnagyobb hódolatot mutatta be a senatusban tett indítványával, hogy «a haza atyja» nevet ruházzák reá (2. Kr. e.). Mint szónok Cicero tanítványa lévén, öregségében a fiatal Tiberius mintaképe lett. Ízlését a görögökön művelte, attikai beszédek, névszerint a Hyperideséinek fordításával. Atheni tanuló korában lehetett, hogy görög nyelven bukolikus költeményeket készített.

Még sokkal jelentékenyebb volt *Asinius Pollio* irodalmi képessége, kit mint kellemes, finom ifjat Catullus baráti körében találtunk (szül. 678/76.). Vezéréhez, Julius Caesar-hoz haláláig hű maradt, ugyanez érzelmet, azon szándékkal, hogy a béke érdekében működjék, átvitte aztán Antoniusra s mint ennek képviselője kieszközölte a brundisiumi egyességet (712/43). Dalmatiai diadala után (714) lelépett a politikai színtérről. Az Octavianus és Antonius

közötti utolsó döntő harcban semlegesnek nyilvánítá magát. Hajdani barátja ellen nem akart harcolni, és Róma ellen a keleti sergekhez csatlakozni tiltá hazaszeretete: elhatározta tehát, hogy «zsákmányul esik a győztesnek», de politikai érzelmének függetlenségét meg tudta óvni. Megszokta, meggyőződését őszintén, sőt hevesen kimondani. Már jóval előbb, megvalósítva Julius Cæsar gondolatát, az első nyilvános könyvtárt alapította Rómában a parthinusoktól elvett hadi zsákmányból. A Libertas atriumában az Aventinuson, hol régtől fogva tanyáztak a költők, mindenki használatára voltak most felállítva Hellas és Róma könyvkincsei, és a nagy korú Varro, kit Cæsar egykor ennek öréül szánt, volt az egyetlen élő ember, kinek képe e szentélyt ékesíté. Pollio bizonyára a legfüggetlenebb és legjártaabb megítélője volt a hazai irodalomnak. Mint Varro, szerette a köztársaság régi költőit és szívesen idézte, a nélkül, hogy elzárkóznék az új iránytól. Mint szigorú öre a gondos és mégis cziczomátlan, igazán művelt írásmódnak, külön kritikai iratokban vizsgálta Sallustius nyelvét, melynek keresett régiességét kárhoztatta, valamint Ciceróét, kit épen nem tartott hibátlannak, kimutatta Livius stíljében hazai nyelvjárásának, a patavinitásnak nyomait, melyeket a helyszínén tanulmányozhatott. Veronai barátjának kifejezési módját is fontolóra vette. Az elhunyt dictatorhoz való közel viszonya nem akadályozta, hogy a polgárháborúkról (694/60. óta) szóló történeti művében megvesztegethetetlen igazságszeretettel ki ne emelje Cæsar emlékirataiban a ténybeli valótlanságokat, melyeket mint szemtanú leghitelesebben fölfeledezhetett; és bármily kevésbé rokonszenvezett Cicero természetével, mégis igazságos volt egy összefoglaló visszapillantásában a nagytehetségű és érdemes férfiú jelentő-

sége iránt. Mint történetíró, szónok és tragikus költő (egy fél galliambus is fenmaradt) kiváló helyet foglalt el az irodalom alkotó barátai közt, melyet alkalmilag önérettel meg is védett. Ellensége lévén az üres frázisnak, azt követelte, hogy a gondosan megfontolt és előkészített dologból a szavak önmaguktól származzanak.

Ez előkelő, önálló személyiség volt az, a ki e korszak legnagyobb költőjének, fiatalkori törekvése éveiben a legerősebb támaszt és legüdvösebb serkentést nyújtotta.

ELSŐ FEJEZET.

VERGILIUS.

Asinius Pollio pártfogoltja, *P. Vergilius Maro* 684/70. október 15-én született Andes faluban Mantua mellett, mint egyszerű földművesek fia. Apja munkás volt Magius törvényszolgánál, kinek tisztos leányát, Magia Pollát nőül vette. Szorgalommal és ügyességgel sikerült kis jószágot szereznie honi földén s azt lassanként megnagyobbítania, s így módjában volt, hogy tizenkét éves fiát Cremonába, az előkelő városi iskolába adhassa, hol első oktatását nyerte a férfi tóga felöltéséig (699). Innen további kiképzése végett Mediolanumba s már 701-ben Rómába jutott, hogy itt a grammatikai tanfolyam befejezése után a szabad művészetek magasabb fokára, a retorikára adja magát. A tekintélyes rhetor Epidius iskoláját látogatta, a kinél tanult M. Antonius (szül. 671/83) és Octavianus (szül. 691/63) is. Mivel ez utóbbi már mint tizenkétéves fiú nyilvános temetési beszédet tartott, nem látszik lehetetlennek, hogy legalább rövid időn át iskolatársa volt a fiatal Marónak. A kissé bamba parasztfiúnak szájából nehezen folyt a beszéd, sőt a prózai stílusban való kifejezőmódja egy hitelt-

érdemlő kortárs (Melissus) tanúsága szerint, egész életén át valami esetlenséget tartott meg. Csak egyszer és nem többször tartott próbából beszédet a törvényszék előtt. Sokkal szivesebben készített verseket, és magától jött, hogy az uralkodó irány, azaz Catullus és barátjai befolyása alatt állt. Hiszen ez iskola egyik még élő képviselőjének, Cinnának, földije volt.

Kísérletet tett tréfás apróságokkal s az ilyenekben kedvelt iambusi trimeterrel, choliambusokkal és elegiai distichonokkal. Igaz, hogy ez apró darabok vegyes gyűjteményében, melyek egy Aratostól kölcsönzött név (*κατὰ λεπτόν*, talán «forgácsok») alá voltak foglalva, csak kevés kétségtelenül vergiliusi és biztosan ez életkorából való van. Annál értékesebbek az üde csonka iambusok, melyekkel a rhetortanuló búcsút vesz osztályától, mert a bölcsészethez készül fölemelkedni (VII). Nem titkolja, mint örül, hogy túllépett e fokon: búcsút vesz a rhetorok üres kenőcsös fazekaitól, keleti dagálytól felfúvódott frázisaiktól, úgyszintén az unalmas grammatikus czéhtől, de a szeretett iskolatársak csapatjától is, kik közül valami Sextus Sabi-nust gyöngéd megszólítással emel ki mint szívbeli barátját, végre az édes múzsáktól:

El most, Caménák, el tehát ti is tőlem,
Édes Caménák (mert megvallom őszintén,
Hogy édesek valátok); térjetek mégis
Könyvimbe vissza, de szemérmesen s ritkán.

Hogy az ifjú költő nem volt barátja az úgynevezett legszigorúbb attikusok régieskedő, szenvelgően érdes stíljének, mutatják a később (mintegy 711-ben) keletkezett choliambusok T. Annius Cimberre (II), Antonius hívére, kinek testvérgyilkosságára czéloz az utolsó sor: ásatag

szavak rozsdás zagyvalékát és *Sigma* helyett a *Tau* bitójegyet adta be testvérének e második Thucydides, az attikai láz zsarnoka, és így válják az neki is bajára. Észrevehetjük a hellenisztikus epigramm fejeivel való ismeretiséget. Ugyanez időből származik egy vidám parodiája (VIII) azon iambusoknak, melyeket Catullus saját könnyű hajója tiszteletére (Catull. 4) írt. Tudomásunk van valami Ventidius Bassusról, ki Pompeius Strabónak a picenumiak fölötti diadala alkalmából (665) mint kis gyermek anyja karján került Rómába, később (696) Galliában mint postamester jó szolgálatot tett Julius Cæsarnak és 711-ben a triumviratus felállításán után Octavianus helyettese lett a consulságban (*consul suffectus*). Ez maga vagy valami hasonló életpályájú más ember, a hajdan Quinctiónak, most Sabinusnak nevezett felkapaszkodó, kinek képét Vergiliusnak vagy egy kortársának és földijének amagúnyos versei megvilágítják. A leggyorsabb öszvérkocsis volt a Mantua, Brixia, Cremona felé vezető úton, ki lankadatlanul vakarta állatjait. Most nyugalomba helyezkedett, mint ama csónak: elefántesont hivatalszéken ül a Castor-templomban, hol a senatus üléséz.

Az ifjú Vergiliusnak pajkos és tehetséges társa volt, talán még a rhetoriskolából, a mantuai Octavius Musa lovag. Műveltségét és szónoki képességét fellengzően magasztalja a Musa melléknévvel üzőt kecses szójátékban a melegen érzett, szintén catullusi ihletű búcsúköltemény (XIII) elegiai distichonokban. Horatius is legközelebbi és legizlésesebb barátjai közt említi a «legjobb» Octaviust. A jókedélyű világfi azon bizottság tagja volt, mely az innenső Galliában a gyűlöletes földosztásokat végezte, s ezáltal hajdani társával ismét érintkezésbe jött, mely persze kínos természetű volt. A kora halál elragadta a

nagyon is szomjas ivót. Vergilius epigrammban (XIV), mely még a gyászban is a csendes humor egy vonását árulja el, siratja kora végét és a római irodalom veszteségét. Mert az elhunyt történeti iratokat hagyott hátra, melyeket barátai csodáltak s még nagyobbakat vártak tőle.

A Ciceróval is baráti lábon állott epikureus Siron oktatásából merítette a gondolkodó ifjú a bölesészeti tanulmányok iránti lelkesedését, mely egész életén át kísértte. Legfőbb eszményként lebegett előtte, a természet titkait kikutatni és csodáit elbeszélni, s remélte, hogy megvalósíthatja ezt későbbi éveiben. Így, mondják, matematikával és orvostudománnyal is foglalkozott, és sokoldalú tudományos tanulmányainak nyomait a későbbiek áhítatos buzgalommal keresték fel műveiben.

Aránylag későn lép fel a költő tekintélyesebb alkotásokkal, melyek méltók nevére. Hogy az ürt betöltsék, kritikátlan irodalombarátok egy századdal később mindenféle gazdátlan jószágot, részben nyilván későbbi eredetű kimustrált portékát állítottak össze ifjúkori művei gyanánt. Bizonyára nem Rómában, hanem szülőföldje falusi csendjében talált hangulatot a bukolikus költemény számára. Láttuk (I. kötet), hogy ugyanez időben Valerius Cato «Átkozódásaiban» rokon hangot pendített meg. Hasonló benyomások és tapasztalások közt jelent meg Vergilius előtt Theokritos sicíliai múzsája.

Jellemző a hű munkás állhatatos szorgalmára és nyugodt biztosságára nézve, hogy minden feladatnak, melyet egyszer maga elé tűzött, egészen és kizárólag átadta magát, s nem ment át újabbra, míg a réginek megoldása teljesen be nem volt fejezve.

A lelkiismeretes történetíró Asconius Pedianusnak, ki a leghitelesebb tanú életére nézve s ki az elhunynak kor-

társait is még kikérdezte, köszönhetjük azt a határozott tudósítást, hogy Vergilius 28 éves korában kezdett falusi költeményeket kiadni, azaz 712. október közepétől 713-ig, és a teljes kiadásra való gyűjteményt három év alatt fejezte be, tehát 715. őszéig. Természetesen nincs kizárva a lehetőség, hogy ez adat nem teljesen pontos, hogy az egyik vagy másik darab később járult hozzá vagy egyik-másik, a gyűjteménybe föl nem vett kísérlet (péld. IX. 45. kk.) már korábban keletkezett. De ismételt vagy bővített kiadásról nincs semmi tudomásunk és benső érvek sem jogosítanak ily föltevésre. :

A dús legelőjű Mincio-síkság paraszt fiához egy dal sem állt közelebb, mint a pásztoroké : italiai legelőkön is megszólaltak a nádsíp hangjai ; a fehér hattyúkkal népes széles folyó, mely lassan kigyózott végig a nádas partok között, kövér nyájakat látott a zamatos sikon legelni. Asinius Pollio, ki 711. óta mint legatus állt az innenső Galliában, volt az, ki a természet tiszta hangulatú fiát a falusi idyll ápolására serkentette (ecl. VIII. 11. k. III. 84).

Vergilius egyes theokritosi költemények fordításával kezdte, melyek szűkebb körben tetszést nyerhettek, mert később hivatkozik reájok, és «jól ismert» mutatványokat idéz belőlök (IX. 23. kk. = Theokr. III. kezd. IX. 39. kk. = Theokr. XI. 45. kk.).

A kiadottak közt *a második és harmadik ekloga* a legrégibb. Tárgyban és motivumokban szigorúan ragaszkodnak a siciliai mintákhoz, melyeket szabad contaminációval használnak fel. Az előbbinek tárgya a gazdag nyájtulajdonos Corydon szerelmi epedése a szép Alexisért, urának kedvenczéért. Reménytelen állapotában megelégszik azzal, hogy a magányban a hegyeknek és erdőknek énekelje epedő dalát : «mervnek» nevezi azt a költő,

inkább a naiv szerelmes jellemzésére, mintsem önmagának, mint kezdőnek jellemzésére. Majd Theokritos *Ko-mastes*-át (3), majd a Galateáért versengő Polyphemust (6. 11), majd az arató Battost (10), majd a bukoliasta Menalkast (8) utánozva, kísérletet tesz minden hangnemben, hogy a vonakodót meghassa és megnyerje: gyöngéd szemrehányások és fenyegetések, saját gazdagságának, énekművészetének, szépségének hetvenkedő dicsérete, csalogató rajza az idylli együttlétnek, ígéretek és ajándékok váltakoznak, míg végre kétségbeesetten megvallja, hogy minden hiábavaló, és mégis esküszik, hogy szíve vonzalmának nem állhat ellen. Ezalatt a nap, mely eleinte magasan és tűzelve állt az égen, lehanyatlott. Az est árnyai a munkára emlékeztetik a mulasztót, és akkor is (mint már Theokritos magasztalva említé Nikiasának) enyhítő hatást teszen a dal, mert mint Polyphemus, ezzel a gondolattal vigasztalja magát: majd talál sz más Alexist, ha ez megvet is.

Az irodalmi pletyka körébe tartozik az a szóbeszéd, melynek persze Suetonius, Martialis, Apuleius hitelt adtak, hogy Corydon Vergilius, és Alexis egy tőle szeretett fiú lett volna. Suetonius és Servius mondják, hogy Pollio egy szolgálatában álló csinos legényt, névszerint Alexandert ajándékozott a költőnek, mert annyira tetszett neki; Martialis szerint Alexis Mæcenas ajándéka volt. Akármilyen igaz vagy nem igaz az ártatlan történetben, a második ekloga minden előfeltétele oly különböző nemű, hogy az ily személyes vonatkozásra való gondolatot még tréfából sem engedi meg.

A *harmadik* eklogában két nyáját legeltető pásztorfiú találkozik. Bukolikus szokás szerint, melynek az ó-italiai satura is hódol (mint Theokritos negyedik és ötödik idyll-

jében a legények), csipkedő szavakkal és ingerkedésekkel egymásba kötnek, a mi versenyéneklésre való kihívással végződik. Miután, nem minden nehézség nélkül, meggyeztek a díjra nézve és versenybírókat szereztek, rögtönzött duett következik váltakozó kettős sorokban változó motívumokkal, melynek kimenetele az ítélet szerint mindkét félre nézve egyaránt megtisztelő. A művészet az egyik részen abból áll, hogy mindig új, kecsesen kikerekített mondatokat talál, a másikon abból, hogy az adott tételt felülmúlja vagy sajtóságot fordulatot ad neki. A személyi kérdés itt is túlnyomó. Az előéneklő isteni kegygyel, szerelmi szerencséjével, magas pártfogóval dicsekszik; a válaszó letromfolja őt önérzettel vagy gúnnyal. Végre a költői versenyek ősi szokása szerint mindegyik talányt ad fel a másiknak, melynek megoldását azonban a versenybíró nem várja be.

A második és harmadik ekloga után az *ötödiket* költötte, mely a végén (86. v. k.) tetszéssel utal amaz előbbiekre. A szerző (Menalkas pásztor átlátszó álarcza alatt, mint a kilencedikben, fölismerhető) már hirhez és tekintélyhez jutott; van egy fiatalabb társa, Mopsus, kit nagy dícséretben részesít: csak egy ember merészel vele mérközni, a gögös Amyntas, ki azonban messze mögötte áll, a mint hogy Mopsus megvetőleg is néz le reá. Egy régi magyarázó azt állítja, hogy Mopsus alatt a veronai Aemilius Macer, Vergilius barátja értendő, kinek bukolikus költeményeiből persze semmit sem ismerünk; vetélytársa pedig Cornificius volna (v. ö. I. k.). De mindezek a magyarázatok bizonytalan hitelűek és megbizhatatlanok. A két baráti dalnok két dal előadásával mulattatja egymást, melyeknek egyike vonatkozással van a másikra. Nem rögtönzések: mindegyik kevéssel azelőtt dolgozta ki a ma-

gáét, s a másodikról, Menalkaséről, már rég dicsérőleg beszélnek a pásztorok. A közös hős Daphnis, a bukolikus dal hőse, kinek művészetét, szenvedéseit és halálát versenyezve énekelték meg Stesichoros és a siciliai költők. A nymphák kedvencének elhúnyta fölötti gyászszal, melynek Mopsus ad szavakat, Menalkas a hős apotheosisát és az évi emlékűnnep leírását, melyet neki fognak szentelni, állítja szembe. Mind a ketten ismerték az elhúnytat: Mopsus tanítványa volt, Menalkas is dicsekszik szeretetével. Így hát a szín a mythikus időbe van téve, ámbár a jelenkor pajkosan bekandikál a bevezetésben, valamint a végén. Az ókornak tudákos magyarázóí, kik oly szívesen szímatolnak mindenütt rejtett allegoríai vonatkozásokat, Daphnis személyében majd a költő egy testvérét, Flaccust, majd a transpadánok pártfogóját, Julius Cæsart keresték. Lehetetlen ez allegoríát egyes részeiben kimutatni. De ily követeléssel nem is voltak a régíek költői allegoríáik íránt, még pedig joggal. Megelégedtek az alaphanggal és egyes hangokkal, melyek itt-ott rejtélyesen átengedték csillámlani az elleplezett kettős értelmet, míg a látható körvonalaknak világosaknak és szilárdaknak kellett lenniök. Így a sokféle jelből és csodából, melyek Cæsar meggyilkolását követték, egyik-másik (péld. 24. kk. v.: Sueton. Cæs. 81) itt is be lehetett szöve, mely a hozzáértőnek gondolatait reá vezethette s kellett is vezetnie. Azonban Cæsar valódi apotheosisának a *kilenczedik* eklogába fölvett egy próbája mutatja (46—50 v.), hogy ilyent itt nem szándékolt. E versszak az alexandriai katasterismusok módjára világos szavakkal ünnepli a Venus-sarj Cæsar csillagzatát, melynek fölkeltét észrevették a dictator halotti játékaín. Benne pillantja meg a szerző a békés, boldog kornak sokat-ígérő előjelét. De a remény nem volt beteljesülendő,

s így elmaradt a költemény fölvétele a későbbi gyűjteménybe. Egy erre való keserű vonatkozás (IX. 50) található az első eklogában. (73. v.)

A közvetlen Theokritos-tanulmányokhoz tartozik a *hetedik* ekloga is, mely legközelebb sorakozik a harmadik mellé. De nem drámailag kezdődik, mint ez, hanem elbeszéléssel. Meliboeus jelentést tesz. Tölgy árnyékában látta Daphnist (a dalhöst) ülni, és mellette két gyakorlott versenydalnokot, Thyrsist és Corydont, bukoliastákat, mint Theokritosnál a nyolczadik idyllben, készen arra, hogy művészetökkal megmérkőzzenek. Nem állhatott ellen Daphnis meghívásának, és emlékezetből ismétli a váltakozó dalt, mely, mint az idézett theokritosi mintában, négy-soros versszakokban folyik és Corydon győzelmével végződik: *ex illo Corydon Corydon est tempore nobis*. Mivel ez az utolsóelőtti versszakpárban (53. kk. v.) megvallja Alexishez való rajongó szerelmét, alig lehet elutasítani a második eklogára való vonatkozást, a nélkül hogy jogunk volna ezért őt magát Vergiliusnak tartanunk és a Theokritostól kölesön vett végmondatnak vagy a költemény más helyeinek jelentést tulajdonítunk a költő történetére vagy sikereire nézve. Azok a kísérletek is elhibázottaknak látszanak, melyek Thyrsis vereségét előadásának rosszaló bírálatával akarják igazolni. A költő bizonyára nem azt czélozta, hogy Corydon nagyobb művészetének háttérrel adjon: valami kontár által saját művét rontotta volna el, mert hiszen nem kellett komikusan hatnia. Elég az, hogy a másodiknak nem sikerült az elsőt felülmúlni.

A 713/41-ik évben érte a Cremona- és Mantua-vidéki földbirtokosokat az a kegyetlen csapás, mely Vergilius jólétét is pusztulással fenyegette. A szövetséges cæsari hadsereg 34 legiójának veteránjai, kik a triumvirek alatt

diadalmasan harczoltak a köztársaságiak ellen, a philippii döntő csata után követelték a megigért ellátást, mely a legyőzött párt területén lévő parasztbirtokokból állt, s az elfoglalt területek kikerekítéséhez a semlegességben maradt községek szántóföldeinek is hozzá kellett járulniok. Így történt, hogy 60 kiszolgált katonából álló áradat előntötte a Po síkjának békés mezeit és Mantua területén («Mantua, jaj neked, oly közel a szegény Cremonához!») a költő atyai birtokát is lefoglalta. A megrablottak és hajléktalanok seregei, fiatalok és öregek, férfiak nejeikkel és gyermekeikkel, Rómába özönlöttek, hogy a forumon, a templomok lépcsőin panaszt emeljenek meg nem érdemelt sorsuk miatt, s az istenekhez és emberekhez szánalomért könyörögjenek. A szenvedésökben osztozó andesi Vergiliusnak jutott némileg a szóvivő szerepe. Befolyásos pártfogók közvetítésével, minők voltak Asinius Pollio, kit Antonius az Alpeseken inneni Gallia praefectusává tett, és Cornelius Gallus, ki a triumvirek megbízásából a Pón túli városokban megadóztatásokat hajtott be, sikerült az elűzöttek Octavianushoz jutnia, kitől ígéretet nyert birtokának visszaadására nézve. A bizottság, mely a veteránok részeinek kiosztását rendezte, egész jószágát visszaadta a hazatértnek, és a többi mantuainak, kikért szót tett, birtokuknak legalább egy részét.

E kegyért való hálájának és a károsultak iránti részvételének az *első* eklogában adott kifejezést, mely a nélkül, hogy saját személyét valahol előre tolná, mégis elég világosan viseli az átélt dolgok bélyegét. Természetesen sem abban, a mit kimond, sem abban a mit elhallgat, nem szabad betű szerint venni. A költő helyére egy már öszülő pásztor lép, ki Rómában épen most vásárolta meg szabadságát megtakarított pénzéből és engedélyt nyert, hogy nyáját to-

vábbra is a szokott helyeken legeltesse. A másik az elűzöttek sorsában osztozik és a távolba készül vándorolni kecskéivel. A mit itt föltesz a költő, az az adott viszonyok közt egészen úgy és ismételten is megtörténhetik. De a költő közvetlen érzéséből fakad a ragyogó világváros csodálata (19. kk. v.), mely úgy áll Mantuához és más vidéki városokhoz hasonlítva, mint a cyprus az alacsony bokrok közt, a lelkesedés és a kiolthatatlan háladatosság a nagylelkű oltalmazó iránt, — *deus nobis haec otia fecit*, — kinek, valamint a házőrző Larok tiszteletére minden hónapban füstöl az oltár (43. v.). Senki sem fogja azonban józanul azt következtetni ebből, hogy az ünnepeltnek már akkor hivatalosan és általában isteni tiszteletben kellett részesülnie. Az elűzöttek egy rövid, keserű mondása: «lásd, a viszály a szegény polgárokat ím hova vitte» (71), szomorú világot vet a jelenkor minden bajának eredetére.

Vergilius sem örvendhetett sokáig újra elnyert birtokának. Pollio a 713-ik év késő nyarán elhagyta a tartományt, s helyébe mint legatus Alfenus Varus jött azzal a megbizással, hogy a foganatba veendő végleges földosztásnál a mennyire lehet, jogaikhoz segítse a károsult mantuai földbirtokosokat. Erős támogatás reményében Vergilius akkoriban egy költeménybe kezdett, melynek bevezetésében ragyogó dicsőítő dalt ígért hajdani tanuló társának (IX. 27—29), ha megmenti Mantuát. De a biztos megcsalta a várakozásokat, mert a súlyosan meglátogatott város elveszté virágzó mezeit (Ge. II. 198. k.) s nem tartott meg mást, mint egy keskeny mocsár-csikot a fal mellett (v. ö. IX. 7. kk.). Vergiliust magát is újra háborgatták rablásra vágyó új szomszédai. A primipilaris Milienus Toro vezetése alatt egy csorda veterán tört be hozzá. A határ fölötti szóváltás alatt a költő majdnem elveszett egy Clodius

nevü közkatoná kezétől, ki kurtán akart elbánni vele s meztelen karddal üldözte, ha futással meg nem menekült volna (v. ö. IX. 14. kk.). Az övéivel együtt egy kis villában talált menedéket, mely előbb tanítójáé, Sironé volt (catal. X): talán megvásárolta tőle. Valószínűleg itt írta meg az első ekloga ellentétét, a *kilenczediket*, megemlékezve az ismételt megrablásról és erőszakosságról, melynek csaknem áldozatul esett a kedvelt dalmok Menalkas. Ezt adja tudtúl szolgája egy másiknak a városba vezető úton, és mind a ketten kedvtelve emlékeznek a szép költeményekre, melyeknek néhány helyét emlékezetből előadják, köztük Theokritosból való szabad fordításokon kívül a Varusról (27. kk. v.) és Julius Cæsar csillagáról szóló (46. kk. v.) enkomiumok kezdetét. Keserű irónia van e két darab fölemlítésében, melyeknek hangulata oly rikító ellentétben áll a jelenlegivel. Nem volna semmi értelme, ha az itt idézett mutatványok nem valóban Vergilius ismert költeményeiből volnának. Igaz, hogy határozottan azt mondja rólok, hogy «még nincsenek befejezve» (26. v.), mert nincsenek fölvéve a gyűjteménybe. Ha különben Menalkas alatt Vergilius értendő, a mint az összefüggés kívánja és Quintilianus határozottan is erősíti, úgy Lycidas szerény nyilatkozatában, hogy jóllehet költő, mégsem mérközhetik Variussal és Cinnával (35. v.), nem rejtőzhet a költő vallomása önmaga ellen. Még inkább lehetett volna szándékában ingerkedő czélzás Antonius házi költőjére, Anserre, a hattyúk és a liba (anser) összehasonlításával.

Nem hiú öndicséret, ha Vergilius itt egy gyöngébb társával fejezti ki Menalkas verseiben való örömét. Az volt a czél, hogy Octavianussal és minden belátással bíró honfitársával megszívleltesse a békés dalmok szentelt

személyét, a szerény múzsa értékét és méltóságát Mars bösz fegyverei közepett. A költemény rendeltetéséhez képest tudomására jutott Octavianusnak és a szerző elégtételt kapott. De a szülőföldre való visszatéréstől elment a kedve. Barátainak tanácsára Rómában telepedett le s most közelebbi viszonyba lépett Mæcenassal. A megváltozott életviszonyok, a szellemes társak serkentése és a nagy város új föllendülést adtak költészetének. Még ugyanazon műfaj határai közt maradt ugyan, de leleménye szabadabb, gondolköre tágabb, technikája érettebb és művésziőbb lett. Fényes bizonyítékát nyújtja ennek a *negyedik* ekloga, mely Pollio consuli évének kezdetén (714/40) készült. Magasabb hangon, melyet azonnal határozottan bejelent, üdvözli az ez évben bekövetkező visszatérését az aranykornak, melyet egy fiú születése hoz be és képvisel, kinek a megbékélt földkerekség fölötti uralom van szánva. Isteni származású lévén, isteni életet fog vinni istenekkel és hősökkel való közösségben. Az egész természet szolgálni fog a gyermeknek s önmagától felajánlja neki legjobb adományait; minden pompásan fog tenyészni, vad állatok megszelídülnek, mérges kigyók és növények ártalmatlanok lesznek. De csak lassanként, mialatt a fiú felnő, fognak eltűnni az eddigi rossz idők nyomai. Egyelőre lesznek még veszélyek, fáradsalmak és háborúk, még egyszer Trója ellen fog vonulni Achilles. Csak az isteni sarj erős férfi korában lesz könnyű a lét s minden magától a legszebbé fog idomulni. Az ősrégi epedő képzetek ezek, melyek Hesiodnak a korszakok járásáról szóló fájdalmas elbeszélése óta betöltötték a költők és philosophusok képzelmét, s melyeket különösen az alexandriaiak dolgoztak ki, s most először csendültek meg latin versekben. A költő kívánja elérni e boldog jövőt, hogy annál teljesebben megénekelhesse.

Egyelőre az életbe való szerencsés belépést kíván a gyermeknek, kinek születése csakhamar várható.

Ha a fiú születésének hirdetésével nem akarta magát a költő annak a veszélynek kitenni, hogy a valóság megczáfolja, úgy a jóslat e pontban természetesen csak utólagos lehetett. Különben a hiteles tények, melyeket az ókor hagyománya e csodálatos költemény magyarázatára nyújt, nem teljesen elégségesek. C. Asinius Gallus, Asinius Pollio fia, közölte Asconiussal, hogy ez az ekloga az ő tiszteletére készült, és Suetonius, ki a császári kornak jelentékeny szónokai közé számította őt, csatlakozott e nézethez. Hogy Gallus 714-ben születhetett, bizonyítja 746-ki consulsága; épen akkor érte volna el a törvényszerű életkort. És mint vehette volna egyáltalában a maga számára igénybe e költeményt, ha nem épen 714-ben született volna? Azonban nagyralátó ember volt, ki az állam legelső helyére vágyott ugyan, de nem termett reá. Hogy ilyen magyarázattal dicsekedett, az még nem bizonyítja, hogy e magyarázat találó volt. E költemény sehol sem tulajdonítja épen Polliónak ama sarjadék atyaságát. Mindazáltal lehettek emberek, kik tréfából, udvariasságból vagy babonából utólag mint a Vergiliustól megígért gyermeket üdvözölték az újszülöttet. Akkoriban a levegőben volt a vágy a földi dolgok új fordulata, a vihar rázta világ megbékéltetője után, és az az érzés, hogy a régi idő elmulóban van és új nap következik. Az üstökösből, mely Julius Cæsar halotti játékain látható volt, egy etrusk aruspex a tizedik Sæculum beköszöntét magyarázta ki. Épen ez utolsó, legboldogabb világekorszakot jósolta meg a cumæi Sibylla is, és vele kapcsolatban a folyó 714-ik évbe helyezi beköszöntét a költő. Hiszen a brundusiumi béke teljes reményt adott, hogy most már valóban visszatér a polgári egyetértés és biztos-

ság. Az örömmel üdvözölt baráti szövetség közvetítésében első sorban Pollio volt részes. A prófétaí mondások tömegében, melyek ez időben napfényre kerültek, lehetett olyan is, mely egy isten kegyelte fiúnak, Romulus ivadékának születését erre az évre jósolta s vele az új korszak kezdetét. Így Vergilius szívesen megadta nemes barátjának azt a dicsőséget, hogy a boldog jövőt felavassa. Hogy azonban a jobb fordulat daczára még sem voltak elfojtva a viszály magvai, ezt bátran mondhatta a figyelmes szemlélő. Hiszen Sext. Pompeius még fegyverben állt: a vetélytársak utolsó döntő szembeszállása idővel nem volt elkerülhető. Csak ha véglegesen el volt döntve a hatalmi kérdés, csak akkor remélhetett tartós békét a világ. Majd ha a serdülő nemzedék férfiúvá fog érni, akkor fogja a teljes áldást élvezni, mely bölcséjébe van téve.

A harmadik láb hím *cæsurájának* túlnyomósága, gyakran összekötve a hetedik félütemével, a bukolikus metszet teljes hiánya mellett, heroikus jelleget ad a költeménynek. A stil erős, lelkesült. De a magasztos *visio*, mely az üdvözült föld kerekességét körül fogja, felszáll az istenekhez, s egy világkorszak közeledését és a világot ennek sejtelmében megremegni látja, nem veti meg a természet életének apró vonásait sem, melyek közel feküdtek a falusi költőhöz: a virágokat, a kalászokat és minden áldást, melyet a föld önként ad, a kecskék duzzadó emlőit, a gyapjas juhokat, a méztől csepegő tölgyeket, végre a gyermek kedves képét, a mint anyjára mosolyog.

Még egyszer visszatér a költő a következő nyáron (715) a *nyolczadik* eklogával a régi Theokritos-tanulmányokhoz, és pedig ismét Pollio tiszteletére, a ki kedvét találta a költészet e nemében. Üdvözli a babér koszorúzza vezért, ki az illyriai parthinusok legyőzése után hazatérőben van,

hogy nemsokára (október 25-én) diadalt ünnepeljen Rómában. Két szerelmi dal, egy elhagyott szerető keserű panasza és a Pharmakeutria éjjeli szerelmi varázsa, mint ellentétes darab van a két pásztor versenydalában szembe állítva. Mind a kettőnek sötét színezése van; éji darabok: de míg az előbbi reménytelenül és tragikusan a vízbe ugrás fenyegetésével végződik, a varázsló nőnek sikerül magához vonni a vonakodó szerelmezt, úgy hogy a komor hangulat örvendező várakozásba megy át.

E második dal nagyrészt csak fordítása az eredetinek (Theokr. II), de egyedül a bűvös cselekvény (kihagyásokkal és hozzátételekkel) van utánozva. Kezdetén hiányzik a holdas éj csodás jelenetezése, és később a legjobb, a szerelmi történet megragadó elbeszélése: ezzel szíve van kivéve a költeménynek. E helyett a befejezés sajátos fordulatot vesz: a szerencsés siker jelei végre váratlanul előlépnek, úgy hogy a jelenet drámai mozgalmasságot nyer. Szabadabb leleményű az első dal panasza: egyes versszakok motivumait Theokritos különféle idylljeiből veszi át, de belevegyíti a római lakodalmi szokások egy vonását (a diószórást).

A távol jövőben lebeg a költő előtt magának Polliónak és tetteinek megéneklése: talán maga a hős juttatta eszébe e feladatot. Lekötelezőleg utalva pártfogója tragikus költeményeire, érdemeit, melyeknek ismeretét az egész földkerekségen ki szeretné terjeszteni, sophokleszi kothurnusra méltóknak nyilvánítja. A Varus tiszteletére irandó epossal is felhagyott. A *hatodik* ekloga bevezetésében, mely ekloga neki van ajánlva, kijelenti, hogy miután hiába kísérelte meg a «királyokat és harczókat» megénekelni, Apollo parancsára visszatér a falusi múzshához, mely állásához, valamint tehetségéhez illő. Dicsőítő dal-

nokokban úgy sem lesz Varusnak hiánya, és e szerényebbdal is, mely nevét viseli az élen, tiszteletére fog válni. Személyes vonatkozásokból persze csak annyi látható s határozottan bizonyos, hogy a következőknek egy kis része ifjúkori barátját a Sironnál végzett közös tanulmányokra emlékezteti.

A borkedvelő Silenus, az ókor mély gondolkozású humoristája, kinek jóstekintete behatol a teremtés és emberi élet titkaiba, ősrégi monda szerint, egyszer részegségében kénytelen volt megfelelni Midas királynak, a gondolkozás nélküli kéjelmesség típusának kérdéseire. Ekkor mondta ki a megrázó szót, mely az antik világnézetben oly sokszorosan visszhangzik: legjobb nem születni, azután minél előbb meghalni. E látnokot és fő-főtudóst a történetíró Theopompus philippikus történeteinek első könyvében, mely mindenféle csodálatos tudósításokkal volt tele, forrásává teszi egy allegorikai-ethikus mesének, mely valamely, az Okeanostól körülözönlött világon túl fekvő boldog földről szólt. Ezt a kinyilatkoztatást is leleplezte volna Silenus Midas előtt. Vergilius a színhelyet Phrygiából a bűvös Thessaliába, a hellen költészet bölcsőjébe és hazájába, az isteni Olympos hegy lábához tette.

Két pásztorfiú itt, mondja vidám hangon a költő, meglepte az öreget, a mint egy barlangban kialudta tegnapi mámorát. Megkötözik a koszorúkkal, melyek rendetlenül hevernek a földön, a mint fejről lecsúsztak, és egy pajkos najád gúnyolódva befesti az arcát. A fölébredt Silen, ki gyakran megcsalta volt a dalt reménylő fiúkat, nevetve ismer a csalfa kényszerre, minőre szükségök van a vonakodó prófétáknak, s kiváltja magát egy csodálatos tartalmú dallal, melyre az erdő faunjai és állatai tánczolnak és a tölgyek ormaikat mozgatják. Lucretiusra emlékeztető

szavakkal epikuri bölcseséget dalol, a mint Siron tanította, régi mythosokkal összekötve, a világegyetem, erdők, állatok és emberek keletkezéséről, kik Pyrrha köveiből származtak, a Saturnus alatti boldog időkről és Juppiter szigorú uralmáról, mely alatt Prometheus, az emberbarát és a tűz elorzója, szenvedett. Vele be vannak fejezve a kosmogonia és theogonia korszakai: az egész őstörténet, azon pontig, hol az emberi nem művelődése kezdődik, nagy vonásokban van rajzolva. A hősök első vállalataival kezdődik történetök. Az Argonauták hadjáratában, mely Görögország hőseit először vezette egyesülten a távolba, Hylast elrabolják a forrás nymphái. Kretában Minos leánya, Pasiphaë természetellenes szerelembe esik egy bika iránt. Mind a két mythos, valamint az összehasonlítólag közbeszótt rege Prætus tehenné változtatott lányairól, a bukolikus költészet mondakincséhez tartozik. A mint Hylas mögött megnevezetlenül is fölmerül az olvasó lelkében Herkules alakja, úgy Pasiphaë mögött a Minotaurus és ennek legyőzője, Theseus: talán halk utalás ez a két leghatalmasabb hősré, kik az emberiséget csapásoktól és szörnyetegektől megszabadították. Az arkádiai vadász, Atalanta, kinek végzetes versenyfutásáról aztán szó van, szintén jó ismerős a falusi költők előtt, hasonlókép, a mint már a monda természetéből következik, Phaëthon nővéreinek átváltozása égerfákká. Míg a két utóbbi tárgynak egymással és az előbbivel való benső összefüggését nem lehet felismerni, Silenus most hirtelen a jelenkorba ugrik át. Megénekei, hogy Vergilius barátját, a költő Cornelius Gallust, ki eddig a Permessus folyónál, a Helikon lábánál bolyongott, azaz először a költés könnyebb formáit gyakorolta, most egyik múzsa a hegy ormáig vezeti, Phœbus és egész kara feláll előtte, és Linus, a dalnak korán el-

húnyt mestere, Hesiodos szerint Urania szeretett fia, a múzsák nevében megajándékozta épen ama régi askrai dalnoknak, a bœotiai költő-iskola, valamint a bukolikus költészet ősatyjának nádsípjával, hogy megénekelje a grynioni berek keletkezését, azon paradicsomét, melyben Apollónak ősrégi jóshelye és felséges temploma volt. Itt történt egykor a két jós, Mopsos és Kalchas ama versengése, melyet Hesiodos beszél el egyik költeményében. Trójából hazafelé térve, a görög sereg jósa találkozott Tiresias leányának, Mantónak fiával, s a talányversenyben vereséget szenvedve, bújában meghalt. Épen e küzdelmet, Hesiodos nyomait követve, Euphorion is megénekelte s ennek költeményét fordította Gallus. Gallus költői felavatása a Hesiodoséra emlékeztet, melyet ő maga beszél el a Theogonia bevezetésében. Így hát benne rejlik a Vergilius-féle ekloga megértésének kulcsa. Mivel ugyanis be lehet bizonyítani, hogy az előbbieken említett mythosok Deukalionról és Pyrrháról, Prometheusról, Deukalion fiáról, Hylasról és az Argonautákról, Theseusról és Minosról, Atalantáról és a Heliadokról, mind előfordultak Hesiodosnál (nagyobbrészt kimutathatólag a nők «katalogos»-ában), mivel továbbá Euphorion többek közt *Hesiodos* című költeményt írt, jogosult a föltevés, hogy a régi mesternek e dicsőítésében épen eme tárgyakat említette meg, és hogy Gallus ezt a költeményt is bevezette vagy legközelebb bevezetendő volt a római költészetbe. Így a jártas olvasót az ismert alakokra való emlékezés vezette a baráti költő iránti hódolatra. Mintegy függelék gyanánt megemlékezik még Silenus két négysoros párhuzamos versszakban két átváltozási mondáról, Scylláról, Nisus leányáról és a boldogtalan Philomeláról. Legalább az utóbbinak és nővérének sorsáról ismét be van bizonyítva,

hogy Hesiodosnál előfordúlt. Ha azonban meg akarunk maradni az egység és összefüggés mellett, alig kerülhetjük el azt a föltevést, hogy Gallus ezeket a mythosokat is tárgyalta, ha nem is ugyanazon költeményben vagy költői koszorúban, melyhez az előbb említettek tartozhattak. Neki kell hát tulajdonítani a Scylláról szóló két különböző versio egybefűzését is; az egyik Homerostól ered, melyet Hesiodosnak is követnie kellett a nagy Eoiákban, s az ugató tengeri szörnyről szól, a másikat, a királyleány vétkét, a mint a Cirisből ismeretes, Parthenios beszélte el Metamorphosisaiban.

Itt megszakad a költemény, hogy végül még egy talányt adjon fel az olvasónak. Mindazt, a mit Silenos az esti csillag feljötteig és a juhok hazahajtásáig énekelt, kihallgatta egykor az Eurotas, mialatt Apollo kigondolta, és a partjain levő borostyánbokrokat könyv nélkül megtanította rá. Hesiodos vagy Euphorion adta-e e keretet a költeménynek, melyben ama mondák egyesítve voltak? Lakóniába helyezték a pásztordal eredetét, Eurotasról, az arkádiai Mænalontól való származásáról és az elisi Alpheiossal való összeköttetéséről énekelt Kallimachos (valamint Permessusról is: 64. v.). Vajjon a bukolikus mondák szülőhelyeinek összefüggését akarta ezzel megmagyarázni, mintegy forrásától fogva futásában kísérni a doriai-bœotiai mythosköltészet folyamát? és vajjon Vergilius ama befejezéssel e folyóból akarta-e származtatni Gallus költeményeit?

Varusra nézve azonban, kinek a bevezetés megigéri, hogy az egész erdő róla fog énekelni, hogy tehát híre is hangzani fog, ha ez eklogát szeretettel olvassák, kinek neve Phœbos előtt is különös kegyben áll, az egésznek csak úgy lehetett becse, ha legbensőbb részvétellel volt Gallus költői hírneve iránt s baráti viszonyban volt vele.

És ha Vergilius jelentősen előre bocsátja: «a mit éneklek, azzal meg vagyok bízva», úgy semmi sem fekszik közelebb, mint hogy e megbízást, azaz a tárgy kijelölését közvetlenül Varusra vezessük vissza. Valóban mind a ketten közeli érintkezésbe jöttek egymással, mint a földosztó bizottság tagjai, és a föltevést, hogy mind a két férfiú baráti viszonyban volt a 713-tól 715-ig terjedő években, az sem czáfolja meg, hogy ugyanazon Cornelius Gallus több évvel később (723. előtt) ugyanazon Alfenus Varusnak a mantuaiak elleni igazságtalanságát vetette szemére vádbeszédében. Csak egy példája volna ez annak az oly gyakori jelenségnek, hogy a politikai pártharcok felbontják a barátságot.

Mindnyája közt legutoljára (715. késő őszen vagy telén) készült a költő saját bizonyossága szerint a *tizedik* ekloga. Barátja, Cornelius Gallus számára, kinek kivánságára írta, a boldogtalan szerelemben való vigasztaló költeménynek egy neme, félig csintalankodó, félig bensőséges. A szegénynek, míg maga fegyverben állt az ellenség előtt, megszökött a kedvese, Lycoris: valami katonatiszttel (Agrippa seregében, ki Aquitaniába, vagy Octavianuséban, ki Galliába vonult) az Alpeseken, és az éjszaki tájakra ment és régi tisztelőjét zilált hangulatban hagyta hátra. Mint az epedő Daphnis Theokritos első idylljében, Gallus is felkölti az egész természet részvétét: fák és sziklák siratják, nyájak és pásztorok összegyűlnek körülötte, Apollo, Silvanus, Pan meglátogatják és megszólítják. Félig fájdalommal, félig szenvedélyesen felel. Szeretne maga pásztor vagy vinczellér lenni és örvideni a Lycorisával való biztosított közösségnek a helyett, hogy távol tőle Marsnak szolgáljon és őt a jeges éjszakon tudja. Hogy fájdalmait gyógyítsa, a pásztori dalra akarja adni magát, az erdőkben

bolyongani, fakérgékbe vézni szerelmi sóhajait, vadászni; de rögtön felismeri, hogy mindez hiábavaló lesz. Csak egy marad hátra: türelmesen alárendelni magát Amor hatalmának. A gondolatok és szavak, mint Servius bizonyítja, legnagyobb részt Gallus saját költeményeiből, mindenesetre az elegiákból, vannak merítve. Így hát saját művészetéhez, mint a legjobb vigasztalóhoz utasítja, és a költőnek oka van a reményre, melyet végül kifejez, hogy a múzsák jó nagygyá fogják tenni kis adományát, melyet barátjának nyújt, kit napról napra jobban szeret.

A sicíliai múzsák azok, kiknek dalát éneкли Vergilius e mezei költeményekben. A pásztorok és pásztornők, kik föllépnek vagy megemléttetnek, görög neveket viselnek; kiváló dalnokok, mint Corydon és Thyrsis (VII) Arkadiából származnak, a pásztori költészet szülőföldéről; legnagyobb-részt görögök az istenek és hősök is, kikről szó van. De a helyi színek aggodás nélkül el vannak törülve. Többszörösen belejátszik a valóságos jelenkor és az itáliai hazaföld. A Mincius partján énekelnek az arkadiai dalnokok, a mantuai úton találkoznak Lycidas és Mœris (IX.), ugyan-azon tájékon játszik az első ekloga, és Tityrus Rómában volt. De ama lombardiai síkhoz nem illik sem a vinczellér, ki «magas szikla alatt» a levegőbe énekel (I. 56), sem a szikla lejtőjén kúszó kecskék (I. 76), sem a magas hegyek, melyek esti árnyéket vetnek. A tenger közelében lakik a boldogtalan szerelmes, Corydon (II.), de (a 21. v. miatt) bizonyára nem Siciliában: még a kilenczedik eklogában is Lycidas, teljes ellentétben a helyszínnel, a csendes sík tengerre mutat (57. v.). Egész Arkadia kifejezi Gallusnak részvétét (X. 13. kk.), és pedig juhok, pásztorok és istenek személyes látogatás által, mialatt ő maga, ki tudja, hol áll a táborban. Ha délben izzó nyári melegben learatják a

gabonát (II. 10) és este a barmok haza térnek az ekével (66), úgy föltehetjük, hogy a szántóföldet mindjárt az aratás után újra munkába veszik.

A pásztorok személyes jellemzése is elmosódik itt-ott. Tityrust (I) aggastyánnak mondják, szürke szakálla van, de még szerelmi dalokat énekel Amaryllisra (5. v.), kivel állandó viszonya van (30., 36. kk. v.). Egyszer (IX) Menalkasnak nevezeti magát a költő, a nélkül azonban, hogy a többi darabban is megtartaná ez álarczot.

A fa árnyékában, pázsiton heverve, vagy szikla-barlangban gyakorolják e pásztorok művészetöket. Hangszerök a mezei nádsíp, s ha nagyot akarnak, a syrinx. A fuvolázó rendszeren a dalnok is, de alkalmilag meg van különböztetve e kettő (V. 2.). Az utóbbinak neve *poëta* (V. 45. v. ö. VII. 25), azaz költő és zeneszerző: olvassák is a műveit. Verseit fakérgekre írja, szájról szájra, kézről kézre járnak. Közvélemény van az egyesek műveiről, dicsérik és korholják, megtámadják egymást, kontárokat és elismert mestereket különböztetnek meg, párfogókra hivatkoznak, — oly művészi és irodalmári eljárás van a pásztorok közt, mint Theokritosnál. Épen itt lépnek fel kézzel fogható személyiségek: Pollio (III. 84. kk.), mint a Damoetas mezei múzsájának barátja és újnemű saját költemények szerzője; a kigúnyolt testvérpár, Bavius és Mævius (III. 90.); az irigy, gyalázkodó Codrus (V. 11. VII. 22. 26.), a nagy tiszteletben tartott mesterek, Varius és Cinna (IX. 35), a múzsák választott barátja Gallus (VI. 64. kk.). Tudományosságban sincs e legényeknek hiányuk: Menalkas (III. 40.) ismeri az alexandriai matematikust, Konont és van tudomása Eudoxos érdemeiről is, ámbár nevét elfelejtette. Hogy itt sok czélzatosság lehetett beszöve, melyet csak a szűkebb körű beavatottak értettek, már a

theokritosi Thalysia példájából lehet sejteni, mutatja ezt továbbá a törpe Cæliusra vonatkozó csintalan talány (III. 105.) és a meghatározhatatlan Codrus is, ki fölött fejöket törék régi magyarózóink, holott Valgius elegiáiban is előfordult, s mindenekelőtt mutatják a tárgyra nézve inkább eredeti darabok, melyek a költő személyes élményeivel (I. IX.), Gallus költeményeivel (VI. X.), az új korszak bekövetkeztével (IV.) foglalkoznak. Az az általános föltevés, hogy sokat kell a sorok közt olvasni, ezért már korán az allegorikai magyarázat kalandos kísérleteire csábította az embereket.

Már fentebb utaltunk arra, hogy kivált a régibb darabok görög mintáktól függnék. Így a váltakozó versszakok, valamint a harmadik és hetedik eklogába való bevezetések legnagyobb része, úgyszintén Corydon előadásai (II.) öt vagy hat theokritosi költeményből vannak összehordva és mozaikszerűleg összeállítva. De a szabadabb leleményűek sem egészen önállóak egyes részeikben. Így az egész részvétnyilatkozat Gallus iránt (X.) Daphnis dalából, Theokritos első idylljéből van átvéve. Voltaire és Macaulay csodálták a versszakot, melyben a boldogtalan szerető visszaemlékszik, mint látta először a kegyetlen Nysát és mint szeretett belé. «Mikor anyáddal földünkön illatos almákat szedtél, láttalak, — hiszen vezetőtök voltam, tizenkét éves voltam s már elérhettem az ágakat a földről: láttalak és veszve voltam, a szenvedély magával ragadott» (VIII. 37. kk.). És mégis, e bájos idyll, többnyire szószerinti csatlakozással, Theokritos egy versszakának változata; csak hogy itt a leány virágokat szed a hegyen és hiányzik a csinos kor-megjelölés, de gyöngédebb a vallomás: «azóta nem nézhetlek eléggé, de te épen nem törődöl velem». A lelemény érdeme tehát csekély Vergilius legtöbb mezei köl-

teményében, úgy az egészben, mint a részletekben. Színhely és személyzet, hangulat és színezés, gondolatok és képek, stíl és vers, minden kölcsönzött vagy legalább utánzott, de finom értelemmel és művészi kézzel. A tájkép-íránti nyitott szeme, a természet egyszerű nyelve iránti érzéke kitűnik, ha kevés biztos vonással az alkonyodó estét, a hegyek változó árnyait, a villák füstölgő kéményeit, az ekével hazatérő barmokat rajzolja, vagy a forró déli naphevet, midőn a marha is árnyéket keres és a gyíkok a túske sövény alá rejtőznek.

A bukolikus stílt, a mint már (az első kötetben) Valerius Cato Dirajéből és Lydiájából ki van mutatva, Vergilius tovább tökéletesítette, úgy hogy egy Cornificius vagy Codrus kísérleteit tökéletesen elfeledték mellette. A mezei múzsa hangja mérsékelt (*deductum carmen*), mint a pásztorsíp-szelid zengése (*tenuis arundo*). A költő a természet békeségében él és működik, szemlélkedésben és elégedetten. Az örök törvények, melyek a csillagok és források futását, a virágzást és gyümölcsözést meghatározzák, azok szabályozzák a falusi ember életét is, szilárd kört vonva gondolatai és szemlélkedései körül. A legközelebb fekvő megfigyelésekből és tapasztalatokból vannak kölcsönözve a képek. E költemények énekszerű előadásra, hangszerkisérettel, voltak szánva; szöveg és zene egyenesen meg vannak különböztetve (IX. 45.), és valóban, mint a siciliai mintákat, a művészetben gyakorlott dalnokok gyakran és nagy tetszéssel adták elő a színpadon. Még Traján idejében emlékeztek, hogy a lelkesült tömeg a költőnek, ki éppen a nézők között volt, felállással hódolt, mint különben Augustusnak. Jó részben a nyelv és vers jó hangzása volt az, melynek e hangversenyi darabok ily sikert köszönhettek. Előadásra volt számítva a szerkezet is, melynek alapvonalai

magoktól a figyelmes olvasó szemébe ötlenek, habár néhány finomabb kifejlesztés észrevétlenül marad is. Kétségtelen a versenydal párhuzamossága, hol vagy két-négysoros váltakozó versszakok (III. VIII.), vagy hasonló vers-számú terjedelmesebb dalok (V.) felelnek meg egymásnak. Az első ekloga két ellentétes darabjának mindegyikét a refrain osztja egyenetlen versszakokra (mint például Catullus Párka-dalában), de mind a kettőnek, csekély eltéréssel, a végső részben ugyanazon tagolása van. Szorosabb megfigyelés azon eredményre vezet, melyet a sicíliai minták megerősítnek és a stil parallelismusa megvilágít, hogy a versszakos szerkesztésre való hajlam a magándalon, a dialogon és az elbeszélésen is uralkodik, csak hogy nem lett merev törvénynyé, hanem a sokfélekép összefont formák és simulékony alárendelés szabad játékában csak annyira lép előtérbe, a mennyiben megfelel a szöveg nyugodtan összhangzatos menetének, ellenben megszűnik, hol disharmoniák éles kifejezésre jutnak vagy a költő valamely bevezető beszéde elüt a tulajdonképeni daltól. A mit az olvasó érzéke nem ismer fel azonnal, azt valamely zenei motivum visszatérése észrevétethette a művelt hallgatóval. Magában a szövegben is elég gyakran felismerteti a responsiót valamely szó vagy beszédalakzat ismétlése a jellemző helyen, a mondatszerkezet egyformasága, a gondolatok összhangzása vagy ellentéte, erős interpunctio egyenlő közökben.

E költői műfaj békés, ártatlan jellege volt az, mely ajánlatossá tette az államférfiak előtt, kik a politikai szenvedély lecsillapítására s a dolgok új rendjének megállapítására törekedtek. Ellenségekben és gúnyolódókban a czéhbeliek köréből nem szenvedtek hiányt Vergilius mezei költeményei. Míg Horatius dicsérte lágyan behízsgáló, ízlésesen

kellemes (*molle atque facetum*) tulajdonságukat, kaján bírálók, mint Cornificius, a köztársasági iskola követői, kigúnyolták több formáját és több kifejezését, mely nekik joggalánul latintalannak látszott, s megengedték magoknak a léha gyönyörűséget, hogy a nemes verseket élcelő elcsavarásokkal nevetségessé tegyék. Mindjárt a Bucolica megjelenése után valami Numitorius (?) Antibucolicája ki-parodizálta az első és a harmadik eklogát, ugyanez vagy más valaki eltorzította a másodikat.

Komoly követői e műfajban egyelőre nem voltak. Ovidius egy rettentően elrontott versben (ex P. IV. 16, 33) kortársai közt csak egy bukolikus költőre hivatkozik.

Az új kormányzat egyik legfontosabb feladata volt a lázadások és háborúk által elvadult nemzetet a béke termékeny munkáihoz visszavezetni, az elpusztított földnek új tenyészetet biztosítani, a kimerítő uradalmi gazdálkodás helyett a kisbirtoknak való kedvezés által a talajt megifjítani és lassanként ismét békés otthonában elégedett, szorgalmas falusi népséget nevelni. Arról volt szó, hogy ismét fölébresszék a szántóvető, vinczellér és baromtenyésztő szerény hivatása iránti kihalt érzéket, a veteránokba, kik a fesztelen katonai élethez, gyors zsákmányhoz és kalandos változatossághoz szoktak s most a kardot az ekével voltak fölcserélendő, a szép szülőföld iránti szeretetet, a csendes háziasság, a természet ártatlan élvezetei iránti kedvet beoltsák. Míg Octavianus keleten az ottani tartományok legyőzésével volt elfoglalva, római helyettesére, Mæcenasra volt bízva az ország belső igazgatása. Ez fölismerte a mantuai elmés idyllköltőben a hivatott eszközt, mely a népszellemre minden irányban tisztító és lelkesítő

hatással lehet. Benső viszonya a természethez, gyakorlati tapasztalása és eszményi hazaszeretete mindenek előtt képessé tette, hogy a földművelés tanát hatásosan és tartalmasan, megnyerő, művészi formában kösse a nemzet lelkére.

A tárggyal behatóan foglalkozó tankönyvekben persze nem volt hiány, mióta *Cato* saját tapasztalásából részint a fia számára írt, főntebb említett életszabályokban, részint a Manlius barátja számára készített kimerítő utasításban megtette a kezdeményezést. Már ő szükségesnek tartá a földművelés ajánlásának legalább néhány bevezető szót szentelni. A kereskedő és bankár üzletével hasonlítja össze. Ez ugyan bizonyos körülmények közt jövedelmezőbb, de részint veszedelmes, részint tisztességtelen. Ha őseink, úgymond, valakit mint jó embert akartak dicsőíteni, azt dicsérték benne, hogy jó mezei gazda. E hivatás adja a legbátrabb férfiakat és legderékabb katonákat, e kereset a legerkölsősebb, legtartósabb és legáratatlanabb. Sok teljesebb hangzású jóra való mondás van beszöve a legnagyobb részt száraz utasításokba, melyek a házi úr és a gazda magatartásáról, a szomszédokról, cselédekről, házi állatokról, szerekéről, a mezei lak, éléskamrák, istállók elrendezéséről, az etetésről és trágyázásról, a gyümölcs-, bor-, olajtenyésztésről, sütésről és mindenféle házi szerekéről, varázsmondatokról, imádságokról és szerződésekről szólnak. A görögök és rómaiak gazdag szakirodalmát, a pún Mago terjedelmes munkáját is, melyet Karthago bevétele után a római senatus rendeletére latinra fordítottak, vette *Varro* a földművelésről szóló három könyvének alapjául, melyet 80-dik évében írt (717/37). Épen úgy bizonyítja ez az itáliai szülőföld és az atyák erkölcei iránti szeretetét, mint a legmerevebb anyag

kedélyes alakítása iránti érzékét. Kéjelmes vidám hangomulat tekintélyes mezei gazdák egy társasága, miátt mindegyik hivatásának azon oldaláról emel szót, melyhez különösen ért. Mindegyik könyvnek megvan a maga novella-szerűleg elbeszélő kerete, személyes vonatkozások, tréfák, ingerkedések és bókók vannak közbeszöve; tudományos közlések, válogatott idézetek, közmondások fűszerezik, mint rendesen, a szigorúan elrendezett fejtegetést. A tudományos dialog kellemes alakja, melyet a görögök annyira szerettek, ügyesen és jó kedvvel van egy nyersen realistikus területre átültetve. Itt is melegen ajánlja a mezei gazdálkodást, mint a nemzeti műveltség legtermészetesebb és legegészségesebb alapját. Csak a földművesek még igazi utódai az érdemes Saturnus királynak. De komoly, szigorú munkát kíván a földbirtokostól is, mert fájdalom, nagyon is előtérbe tolikodik a villák túlságos fényüzése, a családapák inkább szeretnek a városban lakni, a színházban és circusban tapsolva dolgozni kezeikkel, mintsem a mezőt munkálni; megelégszenek azzal, hogy gabonát és bort a külföldről hoznak, holott az itáliai talaj a legpompásabb termékeket tudná nyújtani. Gyümölcsöző szántóföldek helyett roppant legelőket lehet látni, a mi visszalépés a műveltség fejlődésének legkorábbi korszakába.

Ugyanezen szellemben s körülbelül egy időben Varróval kezdte meg Vergilius *Georgicáit*, melyeket lassú megfontolt munkával, a mint szokása volt, Asconius teljesen hiteles bizonyosága szerint, hét év alatt fejezett be. Naponként, mondják, nagyobb számú verset szokott reggelenként tollba mondani, melyeket aztán estig gondosan átdolgozott s a legszorosabb mértékre vezetett vissza. Egyik-másik részt, a mint épen elkészült, bizalmas barátjainak, például Horatiusnak, tudomására hozhatta. A 725-ik év nyarán,

kevéssel a Sextilisben tartott diadalünnep előtt, midőn Octavianus Ázsiából hazatért s a Rómába vezető úton torokbaja miatt a campaniai városkában, Atellában tartózkodott, az egész költeményt, ennek négy könyvét négy egymásra következő napon felolvastatta magának. A költő Mæcenással találkozott az imperator hadi szállásán, s mindketten felváltva végezték a felolvasást.

Vergilius munkáját, mint a végén maga tudósít, a szűz városban (*Parthenope*), a bájos Nápolyban írta. De néhány hely elárulja, hogy Alsó-Itália buja vidékein bővebben körültekintett, hogy például Tarentumot, Pæstumot meglátogatta és így kibővítette nézeteit, melyeket hazájából hozott magával.

Az elődök irataiból összehordott anyagot a Palatina tudós könyvtárnokának, C. Julius Hyginusnak a mezei gazdaságról és méhekről szóló könyvében találta. Leginkább ebből a forrásból merítette a gyakorlati utasításokat, a mennyiben tapasztalásból már hazulról nem ismerte. De szándéka nem irányult kimerítő tankönyvre (II. 42.), főczélja az erkölcsi összhatás volt és a költőileg művészi alakítás a természeti létel és működés lélekteljes képévé, melynek előterén az ember áll, mint a teremtés ura. Ehhez nedvet és fűszert szívott görög és római költőkből, a nélkül, hogy önállóságát feláldozná.

Az egyszerű földműves munkáját régen megnemesíté a költői előadás számára az öreg Hesiodos «*Munkák és napok*» cz. műve, mely komoly hangsúlylyal hirdeti a tant, hogy az istenek az erény elé helyezték a verejtéket. Az askrai dalnok ugyanazon bölcsesége az, melyet Vergilius hirdetni akar elkényeztetett honfitársainak. Ő is mindjárt az elején hangsúlyozza (I. 121. kk.), hogy Juppiter maga akarta fáradságosnak a földművelést: az embert.

nevelni kell, életrevalóságát és leleményességét ki kell fejlesztenie a szükségnek. Csak a kemény szükség kényszere és lankadatlan munka vezetett célra. És így még mindig résen kell lenni kár és veszély ellen, mint annak, ki a folyó ellen evez: ha csak egyszer leereszti karjait, hirtelen magával ragadja az ár (I. 198. kk.). Ezért azonban télen vidám társas életben élvezi szerzeményét, és ment a gondoktól, mint a hajós, midőn a sík tengerről a révbe jut és ujjongva megkoszorúzza a hajó tükrét (I. 300.). Vergilius is az ős hithez ragaszkodik daczára a természetvizsgálat és bölcsészet iránti hajlamának, és a jámborságot mint magától érthetőt teszi fel a mezei gazdáról: hiszen ez minden természeti erőnek kegyére van utálva, melyeket áldozattal és imádsággal kell megnyerni. A régiek gyermeki képzele, kik hegyet, völgyet, erdőt, mezőt, sőt a tenger mélyét is, magasabb, de az emberhez jóindulatú lények alakjaival népesítették be, javára vált a mezei tanköltevénynek, mely naiv kedélyekhez szól. Így mindjárt a bevezető imában Libert és Cerest, a Faunokat és Dryadokat, Neptunt, ki az első lovat alkotta, Aristæust, a pásztorok ősét, Minervát, az olajfa teremtőjét és Triptolemust, az eke feltalálóját, Pant és Silvanust, végre a mezők, gyümölcsök és vetések valamennyi védő istenét barátságos részvétre hívja fel, mivel áldásaikat fogja előadni. A Latiumban már rég meghonosult görög mondák, melyek a természetet és teremtményeit körülfonták, ismeretesek a költő előtt. A fecske rá nézve Prokne, véres kezekkel jelölve meg mellén (IV. 15.); a lovakba egykor Venus öntötte szilaj hevét, midőn a boldogtalan potniaei Glaucust széttépték (III. 266.); a bögöly, mely a barmot kínozza, egykor a féltékeny Juno parancsára a szegény Iót üldözte (III. 145.); az Aetna lángjai a cyclopsok kohójából száll-

nak fel (I. 471.); a hónap ötödik napja a titánok születésnapja, kik ostromolni akarták az eget (I. 277.).

Különben nagy különbség van a böetiai dalnok ódon-szerű parasztkatechismusa és a mantuai teljes természet-festése közt. Az első könyvben is, mely technikus részeiben egyedül nyújt itt-ott összehasonlítási pontokat, már az anyag választása és elrendezése egészen más. Utánzás itt épen nem szándéka Vergiliusnak. Örül, ha a régiek bizonyos közmondásossá vált szabályait ugyanoly szoros alakban adhatja elő, péld. *nudus ara, sere nudus* (I. 298. = Hesiod 391.), vagy ha egy s más közhely kifejtésében versenyezhet vele és egyes verseket mint gyöngyöket átvehet a különben egészen önálló foglalatba (péld. 341. = Hesiod 585.). Erősen meg van rövidítve és változtatva (Demokrit meghatározása szerint, mint Plinius mondja) a hónap-szerencsés vagy szerencsétlen napjainak táblázata (I. 277. kk. = Hesiod 765. kk.).

Eratoszthenes «Hermes» című hexameteres költeménye után van írva az öt égi zónáról szóló rövid fejezet (I. 231. kk.), mely a nagyon sovány parasztnaptárhoz (204. kk.) van függesztve. Ugyanazon költő *Erigonájára* emlékeztet, a mit az ó-attikai mezei Bacchus-ünnep keletkezéséről mond (II. 380. kk.).

Bőven ki vannak használva *Aratos* Diosemeiái az első könyvnek az időjelekről szóló fejezetében (351—460.), de itt sem szándéka a teljesség, művészileg korlátozza és éltetőleg alakítja a kiválasztott anyagot. Nem elég például a szerzőnek, a lámpabél elüszkösödését a fenyegető eső jelei közé sorolni, hanem fonó leányokat gyűjt össze az esti órában a lámpa körül s velök téteti a megfigyelést (I. 390. kk.). A helyett, hogy egyszerűen rossz időt mondjon, óvakodik attól, hogy ilyen éjszakán megoldja a hajó-

kötelet és tengerre szálljon (456. k.). A madarak közt, melyeknek viselete vihart jelent, szilaj repülésben megjelennek Nisus és Scylla, ez utóbbit rikoltó apja üldözi (I. 404.). Az apró festést egy szenvedélyes jelenet szakítja félbe, a római olvasó Cornelius Gallus egy költeményére is gondolt (v. ö. Bucol. VI. 74.). Különben magától érthető, hogy a parasztfiú előtt több szabály élő oktatás és megfigyelés útján jó korán ismerős lehetett.

Hogy a *Georgica* forrásai és mintái közt a kolophoniorvos *Nikander* költeményei is helyet, még pedig kiváló helyet foglaltak, be van bizonyítva, de összehasonlításra csak a harmadik könyvnek (414.) a mérges kigyókról szóló helye kínálkozik, melyekről a mérges állatok harapásáról szóló költemény (*Theriaka*) emlékszik meg. Talán a mézkészítésről szóló könyvet is (*Μελιττοουργικά*, valószínűleg a *Georgica* egy része) használta Vergilius, a nélkül, hogy biztos nyomait lehetne kimutatni. Általában az efféle források inkább serkentéséül, mint alapúl szolgálhattak. De az egész munkán *Homerosra* való emlékezések vonódnak végig. Nem tekintve a negyedik könyvet, hol *Aristæus* panasza *Achillesét* utánozza az *Ilias* első énekében, *Cyrene*, az anya, *Thetis* után van rajzolva, *Orpheus* leszállása az alvilágba részben és a *Proteus*-epizód az *Odyssea* után van kidolgozva, különösen a régi epos képkinestárából több drágakövet vesz át, mely néha más alkalmazásban parodistikus benyomást tesz. Sok ékességet hellenisztikus költők is szolgáltatottak, ha csak egyetlen egy verset is, melyet becses formája végett utánzott, mint *Partheniosé* a széphangzású tulajdonnevek pompájával és metrikai-prosodiai finomságokkal: *Glauco et Panopeae et Inoo Melicertae* (I. 437.).

A hazai költők közül *Ennius*, az *ataxi Varro* (névszerint

-ennek *Ephemerise* az időjelekről szóló részben), sőt a reatei Varro is, továbbá Varius szolgáltatott némi ékeséget. Mindenek előtt *Lucretius* az, kinek szerető tanulmányozása mindenütt előtérbe lép: nyelvkincsének felhasználásában, számos vers vagy verstag ismétlésében vagy áthajlításában, bizonyos bevezető formulákban, a lelkesedés meleg leheletében, melynek kifejezése egyszer (III. 288. kk.) szorosán mint változat simúl az alapszöveghez, hol a költő arról a nehézségről emlékszik meg, hogy szerény anyagának méltóságot kölcsönözzön, és mégis magasztalja a járatlan ösvény báját. Osztozik a merész szabad szellemmel az égő vágyban, hogy a világegyetem törvényeit kikutassa és megfejtse (II. 475. kk.): boldognak magasztalja (elégge világos czélzással *Epicurra* és római hirdetőjére) azt, ki a dolgok okait megismerhette, ki lábbal tiport minden rémképet és a kérlelhetetlen végzetet s a kapzsi *Acheron* zúgását (II. 490. kk.). Ő az üde természet báját és békéjét juttatja magának osztályrészül a tág mezőkön, völgyekben és hegyeken. De a tanköltemény művészetére, szerkesztésre és stilusra nézve sokat tanult *Lucretiustól*. Mint ez, az egyes könyvek, legalább a három első elé, lendületes bevezetéseket bocsát s mindegyiket ragyogó finaléval fejezi be. De hangjai változatosabbak: remény és bizalom az új időben, büszke öröm a birodalom fényén és hatalmán, fájdalmas szemlélete a közel múlt pusztításainak. Nemzeti érzelem és hű polgári érzés benső kifejezést nyer, persze többé nem a fölemelt fejű republikánus hangja ez, hanem a hálásan csodáló alattvalóé.

Az egykorú történetre való vonatkozások, melyek többszörösen be vannak szöve, a csak sejtető fogalmazás miatt nem engednek mindig biztos magyarázatot. Néha nehéz megmondani, vajjon a költő valóban megtörtént tényekre

vonatkozik-e, vagy ténynek veszi, a mi csak előkészületben vagy várakozásban volt, a minek még csak híre járt, aztán talán nem is lett valóvá: vajjon az adott mértékhez ragaszkodik-e, vagy költőileg megnagyítja s túl megy jelentőségének határain. Erre távolról sem elég pontosak történeti forrásaink s a részletekben nem oly kimerítőek, hogy mindenütt megbízható útmutatóul szolgálhatnának. Így az olvasó itt, mint sok más esetben, nagyon is gyakran valami határozatlan érzésre van utalva, s a legélesebb értelmezés hiába néz biztos bizonyítékok után.

Az első könyv bevezetésében oly hangon, mely itt bizonyára először csendül meg a római költészetben, Octavianust mint hőst ünnepli. Sext. Pompeius fölötti győzelmére czéloz, melyet a 718-ik év késő nyarán Agrippa által Naulochusnál vívott ki. Midőn ez év novemberében haza tért, a tanács és a nép túlságos kitüntetésekkel halmozta el; ő maga nyilvános beszédben bevégzettnek mondta a polgárháborút, békét és jólétet hirdetett, és a felajánlott kitüntetések közül azt választotta, a mi különösen alkalmas volt, hogy érdemét, mint békeszerzőét, a tömeg szeme elé állítsa. Myrtuskoszorúval ékesítve, ünnepélyes ovatiók közt tartotta bevonulását, diadalának napjai minden évben áldozattal voltak megünneplendők, a piacon hajóorrokkal ékesített arany oszlopon volt álló képe fölemelendő a diadalmasan hazatérő vezér öltözetében és magatartásával, s a felirat azt hirdeté, hogy a régóta megzavart békét szárazon és vízen helyreállította. E hódolatoknak lelkesült kifejezést ad a költő, igaz, hogy azon istenítő stíllel, melyet az alexandriai udvari költők divatba hoztak. Miután minden isteni hatalomhoz, melyek szentek a mezei gazda előtt, fohászkodott, Cæsarhoz fordul, kire majdan (ép úgy, mint nevelő atyjára) az istenek közösségébe való fölvétel vár.

Még nem lehet tudni, az isteni világkormányzás mely köréhez fog csatlakozni, mert mindegyikre képes: vajjon a városok és országok, biztosságuk és jólétök oltalma fog-e rájutni, vagy a tenger és hajózás a legszélső Thuléig, Britanniáig, vagy a csillagok közé fog-e kerülni: már látja a költő, mint ad tisztelettel helyet a scorpio, Mars csillaga, a szűz Erigone jövődő szomszédjának. Csak a Tartarus-nak nem engedi a magasztos oltalmazót, inkább azt reményli, hogy az ottani uralkodás vágya nem fogja csalogatni, bármennyire rajongnak a görögök az elysiumi mezőkért s bármennyire tetszik oda lenn Proserpinának. Hogy ez apotheosis szerzője komolyan veszi csodálatát, bizonyítja a könyv végén a buzgó imádság a honi istenekhez, kiknek szíven fekszik Róma üdve, hogy oly sok kiontott polgárvér után a súlyosan látogatott hontól legalább ezt a jótévőt ne tagadják meg, s hagyják a földön oly sokáig, a meddig lehet, míg a mennyei palota magába fogadja (498. kk.). Ezzel a törvényes rend minden hívének kívánságát fejezte ki, s ez évtől fogva már isteni tiszteletet tanúsítottak az élő iránt Italia városai.

Komoly ellentétben áll e harsogó bevezetéssel az első könyv mélyen érzett végső része (463. kk.). A nap a legcsalhatatlanabb prófétája nem egyedül az időnek, hanem a népek sorsában történő fordulatoknak is. Nem borúlt-e el Caesar meggyilkolása után, s ezzel a philippii és pharsalusi napokat hirdette, melyeknek előérzetében az Aetna tüzet hányt és az Alpések megremegtek? Egykor a vértől trágyázott csatamezőkön rozsdás sisakokra és dárdákra, elpusztult emberi csontokra fog akadni a földműves ekéje és kapája. És így e könyv keserű panaszszal végződik, hogy jog és jogtalanság össze van tévesztve, a föld-kerekség mindenféle háborúval és borzalommal van tele, hogy a mezők

pusztán állnak és a sarlók kardokká vannak átkovácsolva: mindenütt a szörnyű Mars dühöng, mint mikor a versenypálya korlátai közül mindegyre növekedő rohanással kitör a négyes fogat, és a kocsis hiába feszíti meg a zabolát: akaratlanul ragadtatik tova a paripáktól.

E csaknem kétségbeesett panasz, kivált az Euphrates és Germania felől fenyegető támadásokra való érzés, nehezen való ugyanazon időből, mint a bevezetés. A világnak azt az állapotát érti, melynek csak az actiumi csata (723) adott megváltó fordulatot. A győzelem után, midőn Octavianus Ázsiában tartózkodott és a keleti viszonyokat rendezte, 724. 5 telén készültek a második könyv versei (170. kk.), melyek őt a Scipiadák mellett Italia nagy fiai közt említik. A 725-ik év tavaszán, mialatt Octavianus a távol keleten tartózkodott és hazatérése már közel volt, keletkeztek az egésznek végsorai (IV. 559. kk.).

Ha a harci sikereket is, melyekről a harmadik könyv pompás bevezetése (22. kk.) emlékszik, a 724. és 725-dik éveknél kell tulajdonítani, azt lehet következtetni, hogy a költő e politikai fénypontok legtöbbszörjéig akkor szötte művébe, miután az anyagot már meglehetősen bevégezte. Egyikük sem megy túl Octavianus visszatérének időpontján (725 nyarán), egyik sem kényszerít a munka kezdetét tovább visszatolnunk, mint a mennyit a régiek adatai javasolnak.

A harmadik könyv bevezetésében a költő, miután a fél pályán végig haladt, a folytatásra még egyszer mély lélekzetet vesz, de emelkedett önérzettel és jövőjébe vetett mérész tekintettel, jelenlegi feladatán túl. Elmélkedik céljáról és a dicsőségre gondol, melyet nagyobb mű által egykoron mint első mantuai költő szülővárosa számára szerezni remél. Megvető oldalpillantással utasítja el a görög hősmonda elhasznált alakjait, melyek nem tudják őt többé

lelkesíteni. Mint egykor Ennius, új ösvényeket keres és biztosan reméli, ha csak hosszabb élet jut részeül, hogy elérje célját. Lelkesült tekintete előtt márványtemplom emelkedik, melyet egykor, mint győztes haza térve, a Mincius partján, hazája zöld mezején fel fog állítani, melynek felavatására, mint ünnepadó, fényes harci- és színjátékokat fog rendezni, mindent azonban Cæsar, nagy pártfogója tiszteletére. E templom ajtainál aranyban és elefántesontban lesznek ábrázolva az új Quirinus győzelmei kelet és nyugat fölött. Márványban díszelegjenek ott a trójai ősök és Apollo, az alapító, képei. De ez a munka, Cæsarnak, harczainak és származásának dicsőítése a jövőnek van fentartva: egyelőre arra készül a költő, hogy legközelebbi feladatának, melyet Mæcenas tűzött eléje, eleget tegyen, s már buzdító kiáltást vél az erdős hegyről hallani. Ezzel a dologhoz fordul. De még egyszer, ugyanazon könyv közepén (289. kk.), hol a paripákról és barmokról a gyapjas nyájra tér át, rövid közbekiáltással bátorítja magát. Juhok és kecskék szerény tárgy a magasra törő dalnok számára: hogy méltóságot és fényt adjon neki, különös ihletre van szüksége. Épen a Parnassus pusztá sziklái, hol az elődök nem tapostak ki kényelmes ösvényt, csábítják a merészt, s valódi ellentétben a buta barommal, melynek tenyésztését és ápolását készül tárgyalni, Palestől, nem humor nélkül, segítséget kér fennen hangzó dalra (*nunc veneranda Pales magno nunc ore sonandum*).

Míg az első könyv rikító dissonantiával végződött, a második viszont teljes örvendező accordban ér véget: elragadó versekkel magasztalja a földművesek boldogságát (458. kk.). Ha csak ismernék, ha méltatni tudnák az egyszerű s mégis oly élvezetes élet biztos nyugalalmát és ártatlanságát! Bájos idyllben festi, mint talál a földbirtokos,

menten a becsvágytól és politikától, megelegedést mezeinek és nyájainak áldásában, örömet a becsületes munkában, kényelmet és ártatlan ünneplést meghitt családi körében. Így tettek az ősök, így nőtt fel Róma, így élt még előbb az arany Saturnus, midőn még nem ismerték a trombita-harcsi riadóját és az üllőn még nem kovácsoltak kardokat. Ismét merev ellentétül e kedves képpel szemben áll a harmadik könyv végén (478. kk.) a dögvész megragadó rajza, mely egykor (nem tudjuk, mikor) a noricumi Alpeseekben minden barmot meglepett. Látjuk az elcsüggedt földmivest, kinek bikája leroskadt: leverten fogja ki gyászoló párját s munka közben állva hagyja az ekét. Sem az erdő árnyai, sem a buja rétek nem örvendeztetik meg a szegény állatot, sem a kristálytisztá patak, mely sziklákon át a sík felé hömpölyög: aléltan rogy a földre. Mit használ minden fáradtság? A dögvész megragadja még a vadakat, halakat, kigyókat s a lég madarait is, hibájok nélkül és gyógyíthatatlanul: Tisiphone fölszállt a Styx mellől, dühöng és naponként magasabbra emeli falánk fejét.

Az összes anyag terjedelmét és felosztását mindjárt a költemény négy első sora tudtul adja. Szó lesz a vetésekről, fa- és kivált szőlőtenyésztésről, marhatenyésztésről és végre méhészetről. Az első könyvből megtanuljuk, az év mily szakában kell megkezdeni a szántóföld munkálását, mint kell e különös célra megvizsgálni a mező természetét és fekvését, mint kell a talajt javítani, a kártékony befolyásoknak ellenszegülni. A szerszámok közt különösen az ekét írja le. A szerű fölszerelése a termékeny vagy terméketlen év előjeleire s a mag mesterséges elkészítésére vezet. Parasztnaptár szabályozza a különféle mezei munkák idejét. Meghatározza, mit lehet esős- és ünnepnapokon végezni, a szerencsés és szerencsétlen napokat, az éjjeli és déli mun-

kákat, a télre, őszre és tavaszra való munkákat. De mivel zivatarok fenyegetik a szorgalom eredményét, meghatározott jelek tanítják a rossz és jó idő közeledtét; különösen megbízható jósok a hold és a nap. A második könyvben, mely a fa- és gyümölcstenyésztésről szól, Liber legjobb adománya természetesen a főszerepet játssza, habár a vinczellér fáradtságos és bizonytalan munkájával szemben az igénytelen olajfát és a hasznothajtó erdőt ajánlja. A harmadik könyv első felét túlnyomólag a lótenyésztés veszi igénybe, a második kivált juhoknak és kecskéknak van szentelve. A negyedik könyvben, mely «az illatos méz mennyei adományát» énekli meg, méltóságossá emelkedik a hang, melynek magasztosságát azonban kellemesen pajkos humor mérsékli: *in tenui labor, at tenuis non gloria*. Kevés, de sokat mondó sorokban, további bevezetés helyett, tudósítást ígér nagyszívű vezérekről és népekről, erkölcsseikről, törekvéseikről és harcaikról. Világos oldalpillantással a kor politikai zavaraira, rajzolja a méhek birodalmának mintaszerű rendjét, e szorgalmas munkás népecske monarchikus érzékét (210. kk.), hű, bátor becsületes jellemét, oly stilusban, mely úgy látszik, mintha maga is hymettosi mézbe volna mártva. Távol a mezei élet nyugtalanságától, zajától és szagától, a fris patak mellett széltől ment helyekre vezet a költő, a patak réteken fut keresztül, árnyas fák és illatos virágok csábítanak kirándulásra és kéjelmes időzésre. Ha az aranyos nap elűzte a telet és megnyitotta az eget, látni lehet a vidám csapatot, a mint erdőt és mezőt bebarangol, megízleli a virágokat és édes vizeket.

A kertészetről kimerítőbben szólni nem akar a költő (IV. 116.): hiszen épen az volt a célja, hogy a hasznothajtó földművelést ajánlja a fényűző kertek helyett. De mintegy

azok buzditására, kiknek nincs szerencsájök a mezei gazdálkodással, tudósítást szó közbe a corycusi (Ciliciában) öregről, ki néhány holdnyi gazdátlan, mert sem legelőre, sem gabona- vagy szőlőtermelésre nem alkalmas földet Tarentum mellett, buja, virágban és gyümölcsben gazdag földdé alakított át. Vergilius maga meglátogatta őt és elbeszéli, mint látszott királynak az ügyes kertész késő este haza térve, mint rakja meg asztalát saját termésű főzelékkal és gyümölcsessel, mint szakít először tavasszal rózsákat, mint szüretel először mézet, és mint tenyészik minden a keze alatt.

A munka folyamán mind inkább költői epizódok lépnek az egyszerű utasítások helyére tarka változatosságban, majd jobban, majd kevésbé kidolgozott rajzokban, melyek szeretettel kísérik a természetnek és teremtményeinek életét és működését, és az olvasót, mintegy kilátásokban gazdag ösvényen, nem engedik elfáradni.

Így a második könyvben az áldott Italia (136. kk.) dicséretét zengi, hogy minden földművesnek örömtől doboghattott a szíve, így zengi a tavasz hatalmát és báját (323. kk.), melynek elragadó rajzára Lucretius nyújtott néhány vonást, azon időt, midőn a föld vágytól duzzad, és a mindenható Aether atya termékeny esők árában száll le örvendező neje ölébe, midőn a bokor dalos madaraktól hangzik, a marhát megragadja Venus hatalma, midőn a mezők megnyitják keblököt a langyos szellőknek és a fris sarjak biztosan át merik magukat adni az ifjú napsugaraknak. Igen, tavasznak kellett lennie, midőn a világ keletkezett, midőn az első állatok megpillantották a világosságot és az emberek földi faja fölemelte fejét a kemény göröngyből, midőn az erdők megteltek vad lakóikkal és az ég csillagokkal. Ellenben a libyai pásztorok szabad nomád élete és haj-

léktalan nyájaiknak fésztelen életmódja Afrika ege alatt, alkalmat ad neki, hogy a scythiai és thraciai tél borzalmait rajzolja, mely a marhát az ólba szorítja, midőn eltűnik a fű és lomb, a hó hét rőf magasan fedi a megdermedt földet, a sápadt köd soha sem oszlik szét a nap körül, midőn a folyók jégburka terhes kocsikat bír el, érczedények megrepednek, a ruhák a testen megdermednek, a bort a hordókban fejszével vágják szét és jégcsap függ a fésületlen szakálokon. A szarvasok, melyek agancsukig a hőtömegbe vannak ásva, nem mozdúlhatnak s fáradság nélkül elejthetők. Az emberek pedig földalatti barlangokban tanyáznak roppant tüzek mellett, és állatbőrökbe burkolva játékkal töltik az éjszakát sör vagy savanyú gyümölcsbor mellett. Mily kedves lehetett hazája az italiai parasztnak, ha a hyperboreusok nyomorúlt létéről olvasott! Több hazatért veterán beszélhetett erről a költőnek, ki a legrikítóbb vonásokat kissé humorisztikusan színezett retorikával állította össze. Általában szívesen veti tekintetét Italián túl, a meddig a kor földrajzi tudománya ér, hogy idegen országok természetét és termékeit, más népek szokásait és találmányait összehasonlítólágy állítsa szembe a hazaiakkal, példákkal magyarázza tanításait és ábrázolásait, s tág láthatárt adjon nekik (I. 56. 207., II. 87. 115. 437., III. 89. 205. 339. 405.). Hiszen sok külföldi növénynyel, sok idegen fajjal gazdagítja és nemesíti a mezei gazda mezejét, kertjét, istállóját és levegőjét.

Hatalmas természeti képet nyújt az első könyv, hol szó van a zivatar pusztító erejéről, mely az érett kalászkok fölött tör ki (316. kk.). Már megkezdte munkáját az arató, midőn valamenyi szél harcra száll egymással, kitépik legmélyebb gyökereiből a tág mezőn a viselős terményt és feldobják, szalma és polyva fekete forgószél gyanánt rep-

desnek köröskörül; vagy a megtorlódott felhők roppant víztömeget árasztanak ki, az æther összeomlik és záporral iszaposítja el a pompás vetéseket s a bikák minden fáradtságát: az árkok megtelnek, a folyók zúgva növekesznek, a tenger forr és zajlik; a mennyei atya a felhők éjében ül és villámokat szór, a föld megrendül, az állatok futnak, és minden halandó szívét alázatos félelem dönti földre. A közelgő vihar, valamint az eső előjeleit versekben írja le (I. 353. kk.), melyek részben szóról szóra az ataxi Varro Ephemeriséből vannak átvéve: a tengeri hullámok fokozatos dagadása, távol a hegyekben tompa moraj és a partokon az ár zúgása, a madarak nyugtalansága, melyek rikoltozva repülnek a part felé; mint nyújtja fejét égnek a tehén s nyitott orlyukakkal szívja a levegőt, mint repdes a tó körül a csicsergő fecske, mint énekelik régi bús dalukat a békák a mocsárban, és mint viszi ki tojásait a barlangból keskeny ösvényen haladva a hangya stb. Az az intés, hogy olajfát ne oltsanak vad törzsbe (II. 302.), egy erdő égés leírására vezet. Vigyázatlan pásztorok tüzet ejtenek a földre, mely alattomban tovább terjedve megragadja a törzseket, aztán pattogva felkúszik a koronáig, győző módra jár az ágak közt és faormokon, lángba borítja az egész erdőt és szurokkal teljesen fekete felhőt hömpölyget az ég felé. A költő kedvét leli pompás fáokban. Csodálja a hatalmas tölgyet. A mily messzire nyúl ormával a légbe, oly mélyre törekszik gyökerével a Tartarus felé. Semmi zivatar, sem vihar, sem eső nem rendíti meg; mozdulatlanul marad és túl él sok unoka-csapatot és sok nemzedéket: messzire kinyújtva erős karjait mindenfelé mély árnyékot ad (II. 291.). Fájdalommal látja, mint irtja ki a szántóvető a magas korú erdőt és mint dönti ki gyökerestül a madarak rég megszkott lakásait: elhagyják ekkor fészkeket és a

levegőbe repülnek, az újonnan nyert mező pedig az ekék csapatjától ragyog (II. 207. kk.).

Szívesen gondol a kedélyes költő vidám ünnepekre vagy házi kényelemre. Elbeszéli, mint ül a tűznél a paraszt téli estéken a késő éjszakáig és szurkos fenyőből fáklyákat farag, míg felesége a szövőszék mellett dalol vagy az új mustot párolgó üstben főzi s leszedi habját (I. 291. kk.). Mindjárt a zivatar ama leírása után (I. 388. kk.) következik az intés, hogy Cerest évenként ünnepekkel tiszteljék, egyszer midőn a tél véget ér s a világos tavasz beköszönt: ekkor a bárányok kövérek és a bor a legszelídebb, ekkor édesen lehet aludni a sűrű árnyékban a hegyeken. Ünnepeyes körmenetben áldják meg az új gabonát, és a kar, mely az áldozati állatot kíséri, az áldásadó istennőhöz fohászkodik. És még egyszer, mielőtt az arató az érett búzaszárra illeszti sarlóját, ünnepelje őt tölgylombbal koszorúzva táncz és dal mellett. A nyalánk bakkecske bűnei, mely éles foggal rontja a szőlővenyigét, Bacchus ünnepeire vezetnek, kinek a bűnös állat áldozatul esik (II. 378. kk.) Ekkor a régi színpadi játékokról beszél, melyeket a Theseusfiak köröskörül behoztak a falvakban, és mint ugráltak olajjal töltött tömlőkön a vidám falusiak, mialatt a buja réten poharaztak; mint gyönyörködnek rögtönzött ingerkedő versekben a Trójából bevándorolt italiai gyarmatosok, fakéregből készült álarczczal fedve el arczukat, mint fohászkodnak vidám dalokkal Bacchushoz és mint akasztják engesztelésül magas fenyőre az őshagyományú bábót.

Hogy a ló nemes versengése szemlélhetővé legyen, a kocsiversenyre emlékezteti az olvasót, a mint azt a circusi játékokból ismeri (III. 103. kk.). A legszebb vonások a homeri leírásból (az Ilias utolsó előtti énekéből) vannak átvéve: mint rohannak ki hirtelen a kocsik a korlátból,

mily hangosan dobog a várakozással teljes nézők szíve. A kocsisok ostorukat suhogtatva hajtanak, előre hajolva megeresztk a gyepelt, az izzó kerék repül. Majd aláhajolva, majd magasra emelkedve látszanak, mintha a levegőn át vitetnének és égnek repülnének; nincs nyugalom, sem pihenés; porfelhő emelkedik, a következő paripák tajtékja és lihegése az előzőket érinti. Valamivel később (III. 193. kk.) a gyorslábú paripát, mely a szelekkel versenyez s a nyílt síkon mintegy zabolátlanul átrepülve alig érinti lábával a földet, az éjszaki szélhez hasonlítja, midőn a hyperboreusok felől betör és Scythia száraz felhőit szétszórja: a magas vetések megrázkódnak leheletétől, az erdő lombkoronái zúgnak, hosszúra nyúlt hullámok a parthoz tódulnak, a szél tova repül és seprí a mezőket és tengert.

Így foglalkozik a képzelem, és a földművesnek látszólag oly józan munkái művészi bájt és jelentést nyernek. Mindjárt az első szabály, hogy a mezőt idején kell munkálni, színes képpé alakul. «A fiatal tavaszon, midőn a jég olvad a havas hegyeken és a kövér rög megnyílik Zephyrusnak, rögtön kezdjen a bika a lenyomott eke előtt lihegni és kezdjen ragyogni a barázdán csiszolt ekevas» (I. 45. kk.). Látjuk, mint történik az öntözés. «Ha a kiegészített szántóföld a nap hevében eped és a növény oda van, íme a földműves kicsalja a hegyi ösvény homlokából az üdítő forrást: estében síma sziklák fölött csörgedez és habjaival lehúsíti a kiszáradó mezőket» (I. 107. kk.). Szinte szívjuk magunk is a hegyi forrásvíz üde hűvösségét.

Az állat lelkét nem kevésbé ismeri a költő, mint a földműves, emberi érzéseket és szenvedélyeket talál benne. Mint a hősök harczát, úgy írja le két féltékeny bika párbaját (III. 219. kk.), és megható pathossal, csak kevés ironikus színezéssel rajzolja a legyőzött fájdalját: elvonul és szám-

üzött gyanánt él ismeretlen tájakon, elpanaszolva szégyenét, s a kevély győztes ütéseit és szerelme megbosszulatlan veszteségét. A magányban erejét gyakorolja, kemény, tüskés ágyon fekszik, megvizsgálja magát, szarvaival egy fatuskó ellen döfölődzik, a levegőbe harczol és felkavarja a port. Végre, midőn megerősödött, felkerekedik és hanyatt-homlok a gyanútlan ellenségre rohan, mint a tengeri hullám, mely tajtékozva közeleg és zúgva verődik a szirthoz. A hasonlat az Iliasból van véve, hol a görög csatasorok támadása a tenger zajlásához van hasonlítva (Δ 422. kk.). Még magasabbra emelkedik a hang, midőn a méh-háború történik a két ellenséges király közt (IV. 67. kk.): a költő még a *tuba* harczi érczriadóját is hallani véli a készülétek alatt. A megszabott időben kitörnek a kapukból: összecsapnak, zaj hangzik fenn a levegőben, nagy körbe gomolyodnak össze; mint jégeső vagy mint a fáról lerázott makkok zuhannak a mélységbe a holttestek; a királyok megállják helyöket, míg az egyik vagy másik részt futásra kényszerítik. A tevékeny buzgalom, melylyel a méhek munkájokat végzik, és a szilárd rend, mely szerint mindegyiknek ki van osztva a munkája, a költőt a cyclopsok műhelyére emlékezteti (*si parva licet componere magnis*). A klasszikus versek, melyek képet nyújtanak az aetnai kovácsműhely sürgés-forgásáról és oly pompásan hallatják az óriási legények súlyos kalapácsütéseit:

Súlyos karjaikat egyforma ütemben emelve
Forgatják a fogóval az izzó érczet a tűzben

(174. k.)

nem téveszthetik el vidám hatásukat az olvasóra, ki a méhkasra gondol.

A költő kicsinyben sem irtózik nagyszerű hasonlatoktól.

A méhkas belsejéből betegség esetében hangzó tompa morajra három egyes versben (IV. 261. kk.) épen annyi hasonlatot vett át lényegében Homerostól, melyeket ez az egymásra rohanó görögök és trójaiak (II. E 394. kk.) csatakiáltásáról használ: a hideg éjszakkéleti szelet, mely az erdőkben zúg, a tenger zajlását, a tüzet, mely a kályhában pattog. Sűrűen, mint a nyári zápor vagy mint csata kezdetén a parthusok nyilai, repül ki a mesterségesen tenyésztett méhek fiatal fajzata (IV. 312. kk.). Így a második könyvben (279. kk.) a szőlőtőkék jól rendezett sorait a domb lejtőjén a csatamezőn álló cohorsok messzire nyújtott homlokzatával hasonlítja össze: messze el van árasztva fényes érczezel a föld, még nem nyílt meg a dühös viadal, a fegyverek között bolyong Mars, nem határozott még az eredményre nézve. A hasonlatokat önmagukban, túl az összehasonlítás keretén, eposilag, homeri módon dolgozza ki.

A munka befejezése eredetileg epilóg volt barátja, Cornelius Gallus tiszteletére, ki 724-ik év ősze óta mint császári helytartó kormányozta az újonnan szerzett Egyiptom tartományt. Ennek közlésére hivatkozhatott a költő, midőn arról a csodálatos módszerről szólt, mely szerint mesterségesen tenyésztették a méheket elrothadt ökörhullákból, s melyet Egyiptomban találtak fel és gyakoroltak (IV. 281. kk.). Innen könnyen lehetett átmenni dícsbeszédre az áldott Nilus deltáról, a gyümölcsben és gabonában gazdag «fekete föld»-ről, melynek szorgalmas, csatornákkal szabályozott művelése akkoriban új lendületet vett, és azon férfiú érdemeiről, ki nem kevésbé mester az államkormányzásban, mint a költészetben. De miután a hiú ember balga elbizottsága következtében felségárulóvá lett s önmagát fosztotta meg életétől (728), a költemény, melyet az államfő

legalább közvetve életre serkentett, mely személyes részvétének volt szentelve és felajánlva, nem végződhetett a hűtlen præfectus dicséretével. Ha Augustus nem parancsolta volna is határozottan, Vergiliust az uralkodó iránti meleg tiszteletének, loyálisának és illemérzékének arra kellett indítania, hogy munkájának utolsó részét áldogozza. Hogy ellenben az eklogákból a hatodik és tizedik fenmaradt, ez egymaga bizonyítja, ha különben nem tudók is, hogy a bucolicákat első közzétételök után nem adták ki újból.

A *Georgica* második vége, nem lehet tagadni, nincs a többivel semmi benső összefüggésben. Alexandriai mód szerint valamely találmány alkalmát vagy eredetét mythikus epyllion magyarázza meg, mely az egésznek apothemájától eltér s e szerint az olvasó hangulatának, valamint részvétének, egészen más irányt ad. Elbeszéli (IV. 315. kk.), mint vesztette el az arkadiai pásztor Aristæus, a földművesek és pásztorok amaz ősrégi pártfogója és hőse, egyszersemind a legrégebb méhtenyésztő, betegség által méheit és a Peneios forrásánál állva, anyjának, Cyrene nymphának, ki a folyó mélyében lakott, mint panaszkolta el fájdalmát. Oda lenn lakásában ül épen Cyrene bájos társnőinek körében, mint Thetis társnői közt az Iliasban, csakhogy más nevek soroltatnak fel. Mialatt ezek bibor-gyapjút tépnek, Cyrene elbeszéli nekik Vulcanus féltékenységét Mars ellen és az istenek számos szerelmi történetét a Chaostól fogva (az *Eoiai* régi eposára gondolunk, melyben a hosszú sor össze volt állítva). Cyrene hallja a panaszhangokat, mindnyájan meghökkennek, Arethusa azonban jelenti, hogy saját fia áll oda fenn sírva. Azonnal parancsot ad, hogy eléje vezessék, a folyó helyet ad neki, mindkét oldalon, mint már Homer mondta, hegygyé tor-

nyosúlva; Aristæus bemegy a nyirkos földalatti lakásba, mely meseszerűleg van leírva: itt látta a világ minden folyóját, mindegyiket a maga helyén, honnan fölfelé árad. Vendégszeretőleg fogadták. Miután (mint az eposban szokás) étellel és itallal felüdíté magát, anyja azt tanácsolja neki, hogy Proteushoz forduljon. Mint Eidothea Menelaost az Odysseában (δ 364. kk.), úgy utasítja, hogyan győzheti le és kényszerítheti beszédre a vonakodó sokalakú tengeri aggastyánt. Proteus pedig most megmagyarázza (453/527), hogy Eurydice halála, melyet Aristæus okozott, reá vonta Orpheus haragját s ennek következtében méheinek vesztét. Erre ugyanazon Proteus valódi hellenisztikus módon elbeszéli a megható mythust Orpheus leszállásáról az alvilágba, nevének újabb elvesztéséről a visszatérés alkalmával, az elárvult férj gyászaról és tragikus végéről az örjögő Mænadok kezei közt, önmagában művészileg és mély érzéssel, de egész a legfinomabb részletekig kidolgozva, a mi az adott helyzetben és hangulatban nem látszik igazoltnak. A csodaszép epizód megzavarja az egésznek összhangját. Vajjon a költő határozott görög minta után dolgozott-e, nem lehet megmondani. Annyi bizonyos, hogy Orpheus és Eurydice mythususa már Hermesianax előtt tárgyat szolgáltatott egy erotikus elegiának. Először az orphikus theológok egyike beszélte el Orpheus leszállását a «Hadesbe-szállás» költeményben (εις Ἅιδου κατάβασις). Ha Vergiliusnál az első felerészben, Aristæus látogatásától anyjánál egész Proteus legyőzéséig, sok hang Homerre emlékeztet, a másodikban azonkívül a hellenisztikus költésmód vonásai is félreismerhetetlenek: a központosítás Orpheus személyére és sorsára, mint az elbeszélés központjára (világosan látható, ha Ovidius egészen különböző tárgyalásával összehasonlítjuk), a részletes festés, a stilus lágysága, mint a

mely például a Daphnisért vagy Adonisért való panaszo-
kat kitünteti, egyebek közt a többszörös epanaphorákban
(465. kk., 525. kk.), vagy a panaszos fülemile kidolgozott
képe, melynek kicsinyeit egy durva paraszt elrabolta a
fészekből (511. kk.).

Egy nem teljesen befejezett áldolgozás nyomai tűnnek
az élesebb tekintet elé a hagyományos szöveg más helyein
is ugyanazon tartalom kettős fogalmazásában, nem kellően
beillesztett toldalékokban, egyes variánsokban, sőt hatá-
rozott bizonyítékok sem hiányzanak a költő efféle utólagos
változtatásairól, ki nem jutott többé ahhoz, hogy munká-
jának végleges kidolgozását kiadhassa. Egy öntetből vannak
s fölülmúlhatatlan varázsszal bírnak nyelve és verselése.
Az utóbbi nemes jóhangzású, teljes és férfias, többféle,
kifejező árnyalatú; daktylusok és spondeusok jól kimért
változatosságában, a metszetek és szócsoportok finoman
kiszámított viszontjátéka mellett, erőteljesen és üdítőleg
ömlik tova, mint a hegyi forrás. Nem kevésbé finom foko-
zású a nyelv: csak kevésbé ódon színezetű, velős és vilá-
gos, gazdag és szemléltető, vidám méltóság árad el rajta,
s római szellemet lehel, mely szerencsésen párosul a görög
kellemmel.

A szeretetreméltó, kedélylyel és szellemmel teljes munka
egyike a római költészet legnemesebb drágaköveinek s
legjobb oldaláról tünteti fel a szerzőnek, valamint nem-
zetének geniusát.

Magasabb stílusú epikus költemény eszméjét már korán
forgatta magában Vergilius. Egy efféle munkába szándé-
kozott beszöni pártfogója, Varus dicséretét (Ekl. IX. 27.,
VI. 3. kk.): «királyokat és csatákat» akart megénekelni,
vagy talán már meg is kezdte, és Servius tudni akarja,

hogy az albai királyok tetteit akarta elbeszélni. Midőn aztán a Georgicával volt elfoglalva, az actiumi háború után, azt igézte, hogy legközelebb Caesar Octavianus harszidicsőségét fogja magasztalni (Ge. III. 46. kk.). De ez maga vezette bizonytalan terveit a helyes ösvényre, midőn Aeneas latiumi letelepedését tűzte eléje feladatúl, a miből önmagától következett az uralkodó ház dicsőítése.

Stesichoros, ki az ó-görög epos mondakincsét lyrai cantatékba öntötte át és az ethikai motivumokba való mélyedés által előkészítette a tragédiára, az első volt, ki az Ilion pusztulásáról szóló költeményben Aeneast atyjával, fiával, nejével s a lerombolt város szentségeivel kivándoroltatta, hogy törzsanya Aphrodite oltalma alatt új hazát alapítson Hesperióban. A számos hely a Földközi tenger partjain, melyeket Aeneas Ázsiából Italiába vezető útján a mondaszerint érintett, ugyanannyi helye amaz istennő tiszteletének, melyet hajósok és kalmárok terjesztettek és előmozdítottak. Névszerint neki volt szentelve Egesta tájéka az Eryx lábánál Siciliában; a tyrusi Dido, Karthago alapítója és várának istennője, nem volt más, mint a phoeniciai Astarte. A rómaiak és trójaiak vérrokonságáról szóló mondát hivatalosan elismeri a senatusnak Seleucus királyhoz intézett irata mindjárt az első pún háború után, és Pyrrhus egy kortársa, a történetíró Timæus, már elbeszélte Aeneas letelepedését Latiumban. Laviniumban is, a latin államszövetség szellemi fővárosában, ős idők óta tisztelték Venus Frutist, és Venus Erucina tisztelete 537/217. óta elfogadást talált Rómában. Timæus egybeolvasztotta a disznóról és harmincz malaczáról szóló legendát, mely jelképileg Lavinium és harmincz szövetséges városa alapítását fejezi ki, a Venus-unoka Aeneas latin földre való megérkezésével. A harszokról, melyeket itt ki kellett állnia, kivált Cato

adott Origineseiben különféle forrásokból összeegyeztetett tudósítást. Beszélt a táborról, melyet a jövevények először a laurentumi mezőn ütöttek a Tiber mellett; Latinus királyról, ki barátságosan földet jelölt ki számukra és Aeneasnak nőül ígérte leányát Laviniát; a rutulus királyról, Turnusról, ki e miatt felbosszankodva lángra gyújtotta a háborút. Miután Latinus már az első csatában elesett, Aeneas eltűnt, csak Ascanius ölte meg Mezentiumot, aztán Laviniumot átengedte Laviniának és harmincz évvel atyja partraszállása után Albát alapította. Már a királyok korában ismerték a Sibylla jóslatát, hogy a hatalom, mely oly sokáig dicsőségesen ellenállt Görögország egyesült hőserejének, újra megfújva fog feltámadni Latiumban. Függetlenül Catótól csatolták tehát Aeneas kivándorlásához és letelepedéséhez úgy Nævius, mint Ennius, epikus költeményeiket. Róma további világhatalmi fejlődésében, a sullai idők óta, politikai dogma gyanánt ápolták a római nemes törzseknek trójai családokból való leszármazását, hogy a leigázott görögöknek imponáljanak: így Flaminius, Görögország ügynevezett megszabadítója, egy pajzson, melyet áldozati ajándékkul letett Delphiben, Aeneas-szülöttnek nevezte magát. A régiségbúvár Varro ezért arra használta a távoli mondákról, hiú családi hagyományokról való ismeretét és fantasztikus elmésségét, hogy *de familiis Trojanis* cz. munkájában trójai eredetet vegyen igénybe a jelenkor ötven előkelő családja számára. Mindenekelőtt a juliusi család volt az, mely törzsfáját közvetlenül Julius Ascaniusra, Aeneas fiára vitte vissza.

Midőn tehát Vergilius arra vállalkozott, hogy előadja, mint mentette meg s vitte ki Latiumba a trójai királyi ház családfentartója ennek szentségeit, és mint alapított a benszülöttekkel való győztes egyesülés által új politikai és

vallási életet, egyszersmind azon nagy utódra mutatott, kinek részétül jutott, hogy ismét helyre állítsa a megzavart rendet, kiengesztelje a haragvó istenségeket és megvalósítsa a sors könyvében megígért viláгурalmat. Nem udvari hízelgés volt, melyhez alászállt, hanem át volt hatva a Rómának és uralkodójának isteni küldetésében való őszinte hittől. A mondát az ó-kor joga és szokása szerint mint történelmet tárgyalja: mint a fölkelő nap lövelli ragyogó sugarait a jövőnek még szürkületi ködben alvó mezejére. A fővonásokban Cato előadásához csatlakozott: hogy a tiberparti városnak, mint a sorstól kiválasztottnak, megadja dicsőségét, ő is a Tiberis torkolatánál lépteti partra Aeneast s megtaláltatja ott vele a disznót harmincz malaczával; a folyamisten oltalma alá helyezi hősét. Az alkudozásokban és harczokban, melyeket ennek az ország régibb lakóival viselnie kell, visszatükröződik a birodalom fokozatos megerősödése és kifejlődése.

A maga alapos módja szerint, Vergilius először prózai tervekben fejtette ki a hatalmas anyagot, azután tizenkét könyvre osztotta s erre darabonként, a mint épen ez vagy az a rész vonzotta, versekben dolgozta ki, melyeknek hosszas, kitartó csiszolással lassanként tökéletes formát adott, mint a nőstény medve, hogy saját hasonlatával éljünk, mely kölykeinek eleinte idomtalan testét kinyalja. Hogy ki ne jöjjön a folytonosságból, itt-ott befejezetlen részeket is meghagyott, ideiglenes hézagpótlókat, melyeket «támogató gerendáknak» (*tibicines*) nevezett, minöket az épülő vagy rongált házaknál használnak. Tizenegy éven át egész haláláig dolgozott e munkán, melynek lassanként való keletkezését részben még észrevehetjük egyes fokozataiban. A 725-ik évben kezdett hozzá, csakhamar 728 után már ezt hirdeti Propertius (II. 34, 65):

Római költők mind s görögök ti, félre szerényen:

Nagy csuda kél, mi nagyobb, mint Ilion dala is.

Midőn Augustus a cantaberek ellen harczra szállt, sürgős kéréseket intézett a táborból a költőhöz, hogy legalább munkája első tervét vagy valami darabját (*quodlibet colon*) küldje el neki. De ez szabadkozott: még semmi sincs készen, a mi méltó volna a császár fülére. A feladat oly nagy, hogy szinte balgának tűnik fel maga előtt, ki ily munkára vállalkozott, kivált mivel, mint Augustus jól tudja, még más, sokkal mélyebb tanulmányokat is fordít reá. Az italiai őstörténetre vonatkozó kutatásait érti, melyekről már előbb szintén értekezett magas pártfogójával. Később (731 vége és 732 közt) kevés hallgató jelenlétében néhány könyvet felolvasott előtte, és pedig bizonyára legelőbb a negyediket, mely oly kerek elbeszélés önmagában. Ehhez csatolta a hatodik könyvet, Aeneasnak Dido árnyával való találkozása miatt, különösen pedig az ősök sorának ragyogó felvonulása, az alvilágba való leszállás miatt. Midőn azonban lélekteljes hangján felolvasta a nem rég virágzó ifjúságában elhalt Marcellusról szóló felséges helyet, a mélyen megrendült anya, Octavia, zokogásban tört ki és elájult, úgy hogy az előadást félbe kellett szakítani.

Az első könyvben (293. kk.) megemlíti a 725-ik év sextilisében történt bezáratását a Janus-templomnak, mely 727. nyarán ismét megnyílt. Nem valószínűtlen, hogy ezt is, valamint a második könyvet felolvasta az uralkodó előtt. A harmadikban föltételezi az actiumi játékok 726-ki első ünnepét (280. v.). Még élete utolsó idejében is kellett a költőnek a hetedik könyvvel foglalkoznia, mert megemlíti a parthus diadaljelvényeknek 734-ben történt visszaadását (604. v.). És általában csak ama felolvasás után jöhetett létre a munka második fele, valamint a harmadik

és ötödik könyv, bizonyos ellenmondások miatt, úgy lát-
szik, csak az első és hatodik után készülhetett el.

A könyvek könyvével akarta Vergilius megajándékozni
nemzetét, oly munkával, mely egy öntetben azt nyújtaná
a rómaiaknak, a mit *Homer* a görögöknek, és még többet,
mint ezt: tükröt, melyből mindaz, mi a rómaiaknak szent,
tisztletreméltó és kedves volt az ősidőkben, együttes kép-
ben sugározzék szemökbe. Már a tervezetben kitűnik e-
vetelkedés, mert az első rész az *Odyseára*, a második az
Iliasra emlékeztet. *Homer* asztalánál ülni, gazdagságának
morzsáin rágódni, nem mulasztotta el az ó-kornak egy
költője sem. Így az *Aeneis* épen tele van homeri nedűvel.
Mint *Odysseus* a *phaéakoknál*, úgy beszél el *Aeneas* *Didó-*
nál utazásait és kalandjait; mint amaz, leszáll az alvilágba,
hogy útasításokat nyerjen a jövőre nézve. Az *Anchises* tisz-
teletére tartott halotti játékok *Patroklos*éit utánozzák, a
seregvizsgálat a hajórajstromot; *Vulcanus* fegyvert ková-
csol *Aeneas*, épúgy mint *Achilles* számára, itt *Thetis*, ott
Venus könyörög ezért, s mindkét ízben kimerítőleg le-
vannak írva a paizs művészi képmunkái. *Nisus* és *Euryalus*
éjjeli menete a *Doloneiára* emlékeztet. *Lavinia*ért úgy har-
czolnak, mint *Helenáért*. Az *Iliasban*, mint az *Aeneisben*,
Minerva templomához zarándokoltak a matronák, fegyver-
szünet következik be s leiratnak a temetésre való intéz-
kedések, párbajjal való eldöntést indítványoznak a két fő
hős számára, a két királynak ünnepélyes esküvel szentesít-
tett szerződését megtörik bűnös beavatkozással, úgy hogy
a harcz újra s annál elkeseredettebb módon tör ki. Az ifjú
*Pallas*ért való siralomra mintául szolgált a *Patroklos*ért
való siralom. Sebesülés következtében *Aeneas* egy ideig
tartózkodik a harctól, mint *Menelaos*. Hiába igyekszik
Turnus *Aeneas* bosszuló kezétől, mint *Hektor* *Achilles*től,

megmenekülni. Aeneas mint Achilles rohamos körfutásban úzi ellenségét. Végének ugyanazon tragikus színezése van.

Az egész tervezetet, a művészi készüléket, a hősköltevény módszerét és egész tömeg egyes motivumot, hadi fordulatokat, emberi viszonyok, beszédek, leírások, hasonlatok, nevek leleményét homeri mintáinak, névszerint az Iliasnak köszöni Vergilius; és műve még sem béna utánzás terméke. Minden függés daczára saját szellemét leheli: melle magasabbra emelkedik, tekintete tágabb, látköre nagyobb-szerű. A költő nem csak elbeszéli tárgyias nyugalommal, a mi sok idővel előbb történt; nem csak egyetlen egy hős személyes sorsát vagy szenvedélyeit veszi tárgyúl, nem egy hatalmas birodalom előkészülő bukását tartja szeme előtt, hanem legszentebb érzelmeivel elmerül egy új nagy jövő felépítésébe, melynek a romokból föl kell emelkednie, vidám bizalom feltörekvő szelleme lengi át költeményét. A nagy, boldog jelen magas ormáról tekint vissza az útra, melyen Dardanus sarjai áthatolnak, hogy a kitűzött célzt elérjék. Ily idő és ily szándék költője ellen igazságtalanságot követünk el, ha a homerosi stil egyszerűségét és ártatlanságát nélkülözzük benne.

Más költeményeknek is, görögöknek úgy, mint rómaiaknak, nem keveset köszön az Aeneis. Sőt a mester feladatává tette, hogy nemzeti művét arany cziczomával ékesítse az elődök hagyatékából, az ősök legjobb örökségét elhelyezze a közös kincsben. Így az első könyvben a Venus és Juppiter közötti beszélgetés és Aeneasnak társaihoz intézett vigasztaló beszéde motivumát Nævius «Pún háború»-jának elejéről vette át. A legyőzöttek panaszai a meghódított Trójában a magyarázókat az Alba Longa bevételéről szóló elbeszélésre emlékeztették Ennius Annalesiben;

némely dolgokat, mint az óriás párt, isteni tanácskozá-
sokat és egyes hasonlatokat mind a ketten Homerosból
vettek át. Csekélyebb költők is, egy Furius és Hostius,
továbbá ataxi Varro, Catullus és Lucretius, Varius is
szolgáltattak néhány fényesebb helyet vagy legalább sze-
rencsés veretű szavakat és fordulatokat. Oly nagynek tűnt
fel a kölcsönzések és visszhangok tömege, hogy Q. Octa-
vius Avitus nyolcz tekereset töltött meg azok lajstromá-
val (*homoeon elenchoi*); hasonló tartalmú volt Perellius
Faustus irata, mely a gonosz feliratot, «tolvajságok» (*furta*),
viselte. Efféle kaján kimutatásokra Vergilius higgadtan
azt felelte, próbálják csak őt utánozni s majd meglátják,
hogy nem olyan könnyű Juppiter kezéből a villámot, Her-
culeséből a bunkót kicsavarni.

Többé nem az annalistikus epos egyenes elbeszélése
volt ez, nem afféle hosszú lélekzetű, chablonszerű hadi és
hőstörténet, hanem egy nagy alapeszméből kinőtt, gaz-
dagon tagolt, művészileg összeillesztett cselekvény, mely a
nemzet törzsapja körül csoportosult és Róma örök sorsát
mintegy világító hajnalfényben sejtette. A költemény két
egyenlő arányú részre oszlik, az első hat könyvben a
kalandokat adva elő, melyeket Aeneasnak Trója bukásától
Latiumba való érkezéséig kellett kiállnia, a hat utolsó
könyvben ennek harczeit latin földön, melyeknek követ-
kezménye a jövevény állandó megtelepedése lett. A költői
alakítás törvényei szerint, melyeket kicsinyben a hellenisz-
tikus stílú epyllion gyakorolt, ez a hatalmas munka is
az események kellő közepébe vezeti az olvasót. Kezdetben
nehány vers a legtömörebb formában foglalja egybe az
összes tartalmat. Itt minden szó nagyfontosságú: a háttér
és a nagy jövőbe a jelenkorig való kilátás jelzi a leírandó
események messzeterjedő jelentőségét. Villámmal és vihar-

ral kezdődik az elbeszélés. Az engesztelen Juno kívánságára minden szelet szabadon bocsátott Aeolus, hogy Aeneas hajóit mindjárt Siciliából való elútazásuk után szétszórják s messzire elhajtsák céljuktól, a latin parttól. Neptun még épen idején érkezik, hogy megmentse a pusztulástól s megvédje az akkor keletkező Karthago kikötőjében. Aeneas kiköt s újra feltalált társaival vendégszerető fogadtatást talál a fiatal királynőnél, Didónál. A királyi palotában tartott lakoma alatt Jopas a királynő parancsára kitharán énekel a hold és nap pályáiról, az élő teremtmények eredetéről, a természeti jelenségek okairól, azaz a költő méltatása szerint a legfőbből, a mi az ember szellemét foglalkoztatni és az ihlett költő geniusát lelkesíteni képes. E magasra emelkedett hangulatban Dido, ki már szerelmet kezd érezni Aeneas iránt, arra kéri a híres hőst, mondja el összefüggőleg Trója bukását és a maga útazásait; s ezzel végződik e bevezető könyv. Így Aeneas ragadja meg a szót, hogy elbeszélje a második könyvben Trója tragikus bukását és saját kivonulását a füstölgő városból; a harmadikban az utakat és kalandokat, melyek az Idától Afrika partjáig vitték.

A Homer-utáni eposokban, az Iliupersisben és a kis Iliasban kimerítőleg el volt beszélve Priamus katastróphája, s fő epizódjait számos tragédiában előadták; a smyrnai Quintus és Tryphiodoros későbbi hellenisztikus költeményeiből s byzanci forrásokból a régi epos fontos vonásait lehet helyreállítani. Vergilius ehhez csatlakozott, a nélkül, hogy lemondana önállóságáról. Az egyes események elbeszélésében nem mindig szorosan összefüggő, kimerítő ábrázolásra törekszik, többet ad a kedélyileg megragadó momentumok kiemelésére, melyeknek pathosát az elrendezés és kidolgozás művészi rhythmusával, saját lele-

ményű kitörésekkel is emeli. Így a város megrohanásáról szóló jelentésben (II. 234.), mely önmagában épen nem átlátszó, leginkább arra törekszik, hogy a trójaiak tragikus elvakultságára mutasson, kik ismételt intések daczára saját romlásukat vonják be magukhoz, — példájául az emberi balgaságnak, mely maga készíti magának saját veszedelmét.

Az előadás drámai menetet vesz föl. Mint valami euri-pidesi tragédiában, izgatató változatosságban következik jelenet jelenet után. Végre, úgy látszik, elvonúlt az ellenség. A hosszú ostrom átkától megszabadulva megnyílnak a város kapui, gondatlanul és látni vágyva tódul ki a tömeg, s vegyes érzelmekkel bámulja a csodálatos falovat. A könnyelműséggel szemben nem hiányoznak az intő szavak, mindenek előtt az erősen felizgatott Laokoon részéről. Ekkor pásztorok kötözve elővezetik Sinont, ki rejtekében megtalálhatta magát. Hazug jelentése Ulixesnek iránta tanúsított álnokságáról, a könnyenhívő trójaiak és jólelkű királyuk megindulása, a görög képmutató tanácsa, ezek alkotják a cselekvény mozgató momentumát. A tömeg vak izgatottságát még fokozza a látszólagos büntetés, melyet maga Neptunus hajt végre a kigyópárral a vakmerő papon és fiain: részvétet és rémületet idéz elő a borzalmas csoda, mely festői szemlélhetőséggel lép a szem elé. Ily hangulatban jó a végzetes elhatározás, a faképet a városba fogadni, és a rögtöni végrehajtás: vonakodva lép át a szörnyű sors a küszöbön, hiába csendülnek meg az elrejtett fegyverek, hiába nyitja fel jós-ajkát Cassandra. Művészi értelemmel tért el itt Vergilius a régi költeménytől, mely Laokoon epizódját a városba tette, miután a lovat már bevonták. Itt a hitetlen Neptunus-pap sorsa adja meg a döntő okot a végzetes elhatározásra. Termé-

szetesebb is, hogy a kigyók a part közelében érik utól áldozatukat és csak szerepök betöltése után osonnak a várba. Épen úgy dicsérendő, hogy a lónak nem mindjárt készítője adott kerekeket, melyeknek a gyanút növelniök kellett. A balga nép ünnepi vidámságnak engedi át magát, nem sejtve, hogy ez utolsó napja. A tragikus ironia közvetetlenül a katastropha előtt mutatja vigyorgó arczát. Megjön az éj, mély álomban fekszenek az ittas trójaiak: ekkor fellobban a jel a görögök királyi hajóján, csendes holdfénynél közeleg Tenedos felől készen tartott hajókon az ellenséges hadsereg, Sinon megnyitja a paripa hasát, a görög vitézek óvatosan kiszállnak belőle s egyesülnek harczosaikkal. Ezalatt fölkel az alvó Aeneas előtt Hektor véres árnya: Trója hajdani oltalmazója kimondja a jövő hordozójának, mi történik oda kinn és felszólítja, mentse meg jövőendő hazája számára a házi isteneket. De előbb magának Aeneasnak át kell élnie ez éj borzalmait, melyek nagyszerű képekben vannak feltüntetve, s alkalmat nyernie, hogy személyiségét, mely oly nagyra van hivatva, legalább lényeges körvonalaiban megmutassa. Közelebb és közelebb hatol kívülről a fegyverzőrej az Anchises-palota csendes termeibe is és fölébreszti az alvót. Egy tekintet a ház ormáról mindent kinyilatkoztat előtte: lángtenger árasztja el a várost, «már ég Ucalegon», a széles sigeumi öböl csillámlik a tűzben, emberi kiáltás és tubaharsogás hangzik feléje. Gondolkozás nélkül megragadja fegyvereit, hogy ha lehetséges, megmentse a várat vagy legalább harezolva haljon meg. További tudósítást ad neki a várról Phœbus papja, ki futva jó eléje, tudtára adva a szörnyű hírt, hogy minden elveszett. De halálra szántan rohan a hős más bátrakkal az ellenség közé: *una salus victis nullam sperare salutem*. A szerencse ked-

vezőnek látszik irántok: az elejtett görögök fegyvereivel és fegyverzetével a csalódásig átöltözve sok danaust küldenek az Orcusba és rémületet terjesztenek szét. De csakhamar fölfedezik a csalást, társait elnyomja a túlerő, bármily odaadólag igyekszik Aeneas megmenteni őket. Mindegyre jobban elkülönítve, a harcz hullámaintól majd ide, majd oda hajtva, végig éli az elfoglalt város tarka rémjeleneit, melyeket soha sem rajzoltak megragadóbban és szemléltetőbben. Látja, mint hurczolják ki Cassandrárt hajánál fogva Minerva szentélyéből, mint ostromolják és védik a várat (ő maga is részt vesz benne, egy hatalmas tornyot a magasból a nyüzsgő csapatra döntve), mint tör a zord Pyrrhus bárdja hatalmas rést a falon, hogy Priamus tág termei és a régi királyok benső szobái nyitva látszanak, végre mint engednek az ajtófélfák a faltörő kosnak s mint özönlik be a vad harczos csapat, mint hívja elő Hekuba, leányaival galambok módjára a távol oltárnál tanyázva, férjét, ki mint valami ifjú még egyszer fegyvert ragadott, de Achilles kérlelhetetlen fia mint döfi kardját a tehetetlen aggastyán oldalába és mint választja el törzsétől Ázsia egykori uralkodójának tiszteletreméltó fejét. Így teljesült a Pergamum-vár végzete. Csak a királyi holttest megpillantására ragadja meg borzalom a rettenthetlent: hasonló korú atyjára gondol, nejére és gyermekére. Egy pillanatra az egyetemes halál magányában bösz vágya támad, bosszút állni a bajszerző Helenán, de Venus kinyitja szemét s megismeri, hogy nem Helena és Paris, hanem az istenek haragja döntötte meg Tróját: Neptun körülássza háromágú szigonyával a falakat, a skæai kapunál Juno karddal övezve harczra szólítja a bajtársakat, a váron ül Pallas a Gorgo-fejjel, maga Juppiter apa buzdítja és erősíti az ellenséget. Minden remény oda

van; roppant robajjal összeroskad Ilium: lángok és fegyverek közt siet a választott az atyai házba, s ekkor következik a hazától való elbucszás utolsó felvonása. Le kell győzni Anchises ellenállását, ki nem akar elválni honától. Isteni jelnek kell közbelépni, hogy ez sikerüljön s az aggastyán bizalmat nyerjen a jövő iránt. És így útra kél a család, tagjainak legkisebb számára szorítva, hogy az idegenbe vándoroljon; a feledhetetlen csoport: Aeneas, vállain Anchisessel, ki a Penateseket tartja, kezén fogva a kis Julust, nyomukban Creusával. Homályos úton haladnak tova, és a megfontolt hőst, kit épen az előbb rendületlenül hagyott a tomboló harci zaj, most midőn legdrágábbját kell megmentenie, minden szellő, minden moraj megremegteti. Szeretett nejét is el kell vesztenie a vak rémület által: miután a többieket biztosságba helyezte, hiába barangolja be még egyszer keresve a várost, utolsó benyomását nyerve saját háza pusztulásának s a megkezdődött zsákmányolásnak. Csak Creusa árnyképe vet véget további kísérleteinek: vigasztaló szájából hallja sorsának és rendeltetésének első határozott megjövendölését. Visszatér az elhagyottakhoz, kikhez egy csapat menekülő csatlakozott, s a nap első sugaraival, melyek egy új élet kezdetét világítják meg, a hegyekbe megy.

Ennek a magában befejezett művészi munkának költői értékre nézve persze nagyon mögötte áll a *harmadik* könyv. Hiányzik belőle a cselekvény szoros egysége. Lazán egymásra következő egyes kalandok, mint az Odyssea apologusában vagy Apollonios Argonauta-eposában, a czél irányában feszítik meg a várakozást, mely czél mindig egyre világosabban lép elő különféle bolyongások után, és számos legendai emlékeztetést szednek össze a Priamos-ház szétszórt tagjairól. Anchises meghal, mélyen meggyászolva

hú fiától. Mint vetődött aztán a hajóhad az afrikai partra az italiai parttól, már az első könyv bevezetésében el volt beszélve.

Minél többet szól a harmadik könyv kifelé irányuló mozdulatokról, állandó helyváltozásról és mindenféle eseményekről, annál inkább szorítkozik a *negyedik* könyv benső lelki állapotok ábrázolására és szilárd színhelyre. Dido szerelmi tragédiája magában bevégzett epyllion, az alexandriaiak mesterséges modora nélkül. Nem is Kallimachos vagy valamelyik követője szolgáltatta a mintát. Némely vonás, névszerint a jellemzésben, Medeára emlékeztet rhodosi Apollonios költeményében. De e mögött is Euripides áll, a női szenvedély tulajdonképeni ismerője. A történet maga az ó-phœniciai mondához tartozik, melynek hagyományát, lényegileg Timæus után, Justinusnál olvassuk (XVIII. 4.).

Szerinte a tyrusi Elissa, miután férjét Sicharbast testvére Pygmalion kapzsiságból megölte, a meggyilkolt kincseivel elmenekült és a libyai parton várost (Karthagót) alapított. Midőn azonban a szomszéd király Jarbas háborúval való fenyegetés mellett kezét követelte, Elissa azon ürügy alatt, hogy előbb elhunyt férje árnyát akarja kiengeztelni, máglyát állíttatott, áldozat bemutatása után reá lépett s karddal véget vetett életének. Aeneast és Didót, mint láttuk, már Nævius összehozta, hogy a púnok Róma elleni gyűlöletét indokolja, a mint Ennius is hangsúlyozta a púnok származását Didótól. Næviusé az a lelemény is, hogy a segélyre szorúlt idegent a királynő nyájasan fogadja és felszólítja, beszéljen Trójáról és utazásairól. Ebből következik, hogy Nævius szerelmi viszonyt is vett föl a kettő között és azt, hogy Aeneas elhagyta Didót; és ha Varro azt állítja, hogy nem Dido, hanem testvére Anna szerette

a trójait és ő ölte meg magát a máglyán, úgy már előtte, tehát Næviusnál, a mondának Vergiliustól elfogadott alakjának kellett fennállnia, mely szerint inkább Dido volt az elhagyott.

Finom vonásokkal vannak rajzolva szerelmének első titkos mozdulatai. Testvére, Anna, Euripides meghitt dajkájának, a vágy csábító hangjának szerepét játssza: szítja a lángot, midőn sophistikus módon az ellenállást természetellenesnek és esztelennek, a Venus hatalmának való alávetést s az idegennel való frigyet a fiatal állam iránti kötelességnek, megérkezését az istenek végzésének tünteti fel. A többit létre hozza a folytatott érintkezés: a királynő megmutatja az idegennek a várost és kincseit, vallomása ajkain lebeg; beszélni kezd s a szó közepén elhallgat. Este ismétlődnek a társalkodó órák, ismét hallani kívánja Ilion szenvedéseit, ismét ajkán csügg az ékesszavú elbeszélőnek és aztán nyugtalan éjszakákat tölt el, a távollevőt látva és hallva. Kárpótlásul a kis Ascaniussal, apja képmásával, édeleg, elhanyagolja a város építését és megerősítését, valamint más uralkodói kötelességeit. A vihar, vadászat alkalmával, barlangba űzi a párt, hol megkötik a végzetes frigyét. Aeneas már veszélyben forog, hogy a szerelem elernyesztő hatalmának és keleti puhaságnak áldozatul essék. Nemsokára azonban fölébred kötelességérzete, parancsot ad, hogy titkon elútazásra készüljenek. De mint adja tudtúl barátnőjének elhatározását s mint engesztelje ki az elválás gondolatával? Dido maga észreveszi szándékát: *quis fallere possit amantem?* Mint valami bacchansnő, úgy őrjöng és kérdőre vonja a hűtelent, kinek kíméletes előterjesztései csak fokozzák szenvedélyét: ajultan roskad szolgálóinak karjai közé. Utolsó kísérlete is hajótörést szenved, hogy a hű Anna közvetítése által legalább hala-

dékot nyerjen. Ekkor megúnja életét a boldogtalan, jelek és éjjeli látományok feldúlják értelmét, mindig elhagyottságáról álmodik, a mint magányosan hosszú úton jár és a tyrusiakat sivatag földön keresi. Szenved, mintha furiák üldöznék, s halálra szánja magát. Bűvös áldozat ürügye alatt megparancsolja Annának, hogy máglyát állítson fel, melyen mindent el akar égetni, a mi a hűtelenre emlékezteti. Koszorúkkal és lombokkal ékesíti fel, mint a sírt, tetejére helyezi a szeretett férfi kardját és képét, körülveszi oltárokkal, és mint papnő felbontott hajjal sötét szertartásokat végez. Magányos, álmatlan éjszakán azonban még egyszer meggondolja helyzetének reménytelenségét s a halálban találja az egyetlen kivezető utat: így vezekel Sychæus hamvai iránti hűtlenségeért. Ezalatt Aeneast, ki már a hajón alszik, Mercurius sietésre inti. Parancsot ad az indulásra, és Dido az Aurora első fényénél látja a hajóhadat dagadó vitorlákkal a sík tengeren. Csak most éri el fájdalma és dühe a legmagasabb fokot. Junót, Hecatét és a furiákat hívja fel, hogy álljanak bosszút érte, Aeneasnak, ha csakugyan el fogná érni czélját, nehéz harczy bajt, övéinek elvesztését és kora siralmas véget kíván; a tyrusiakat állandó ellenségeskedésre hívja fel a gyűlölt törzs ellen: csontjaiból majdan bosszuló támadjon közöttük. Miután elküldte a dajkát, hogy állítólag az áldozathoz hívja testvérét, a máglyára száll, oda fenn a nászágyra, rövid boldogságának tanyájára veti magát, még egyszer meggondolja, hogy életfeladata be van töltve, — ekkor beszédközben leroskadni látjuk, kardja vértől tajtékszik, kezeit vér fecskendezte be. Jajveszékelve rohan fel testvére a máglya lépcsőin, hogy az elfutó életet, ha lehet, még visszatartsa; a haldokló még egyszer ki akarja nyitni szemeit, karjára támaszkodva háromszor emeli fel arcát a

párnáról, háromszor roskad vissza, tévelygő szemei a világosságot keresik az égen, végre elválík a tagoktól a vergődő lélek.

E tragikus történet szép fejlődésében, mely szándékos halasztással a lassan előre haladó, szükségszerűleg teljesülő végzet egy fokát sem ugorja át, csak Jarbas beavatkozását fogjuk talán nélkülözhetőnek és zavarónak találni. Valóban a fejedelmi Ammon-fi panaszára volt szükség, hogy Jupitert figyelmessé tegye választottjának halogatására? Hiszen e megvetett kérő nyomtalanul eltűnik a színről dicsekvő istentisztelete és daczos imája után. Mégis bizonyára szándéka volt a költőnek, hogy azon személyben, kit a monda nyújtott számára, pillantást nyisson a jövőbe. Legalább sejteni kellett, kire jutott Dido hátrahagyott városa, úgy hogy biztosítva volt a pusztulás ellen.

Az ötödik könyv ismét útra viszi Aeneast. Új zivatartól kényszerítve, hogy Sicilia partján kössön ki, atyja emléket, ki egy évvel ezelőtt itt halt meg, siráldozatokkal és halotti játékokkal ünnepli, és Egestát alapítja, hol hátrahagyja a gyengéket és csüggedőket. A cumæi Sibylla tanácsára a hatodik könyvben leszáll az alvilágba, hogy további útasításokat nyerjen Anchises árnyától. Végre a hetedik könyv kezdetén a Tiberis torkolatához jut. Itt a költő lélekzetet vesz és magasabb hangba kezd (*major rerum mihi nascitur ordo, majus opus moveo*): hatalmas harcokról kell most beszélni, melyek hatalmas királyokat és egész Hesperiót fegyverre szólították. Megkezdődik a latin Ilias. Beszél az ősz Latinus királyról, Faunus fiáról és Saturnus dédunokájáról, sokaktól áhitott leányáról és a királyi kérőről, Turnusról, kit anyja pártfogol. Aeneas megismeri, hogy elérte megigért célját, s tekintélyes kö-

vetséget küld ajándékokkal az ország uralkodójához, hogy békés elfogadást kérjen: egyelőre erős tábort épít. A követek a legjobb fogadtatásra találnak: Latinus mint rég vártakat üdvözi őket, megemlékszik Dardanussal való régi rokonságáról, sőt önként nőül ajánlja leányát Aeneasnak. De Amata királyné elégedetlen e választással, nem bízik az idegenben, Turnus féltékenysége is fölgerjed. Midőn aztán Julus elejti a főpásztor kedvencz szarvasát, a föld népe közt is kigyúl a harag. Már vér ömlik, lázongás és vad néptombolás emelkedik fel Latinus palotája előtt. Hiába igyekszik csillapítani: leköszön, s most megnyílnak a kapuk a háborúnak. Latium városai készülődnek, s a költő szemlét tart az italiai hősök felett, kiknek lényét, eredetét, fegyverzetét és hatalmát pompás színekkel rajzolja, sokkal gazdagabban, mint a görög dalnok száraz hajóaljstroma.

A háború teljes kitörése előtt a nyolczadik könyvben még egy halasztó momentum lép fel: mindkét részről szövetségeseket keresnek. Mialatt Turnus Diomedes városába, Arpiba küld segítségért a gyűlölt teucusok ellen, Aeneas régi törzsrokonság alapján az ősz arkadiai Euan-derhez fordul, ki a Tiberisnél a palatinusi dombon tanyázik. Ámbár igen vendégszeretőleg fogadja, de frigyársúl nagyon gyöngének érzi magát az öreg: a caerei etruskokhoz útasítja, kik nem rég fellázadtak kegyetlen fejedelmök, Mezentius ellen s a menekült kiszolgáltatását kívánják Turnustól. Csak fiát Pallast és egy válogatott lovas csapatot küld a harcra. Ez előkészítő tárgyalások lebilincselő bájú epizódszerű rajzokra szolgáltatnak keretet. A fegyverek megszemlélésével, melyeket Vulcanus műhelyében Aeneas számára kovácsolnak, be vannak végezve az előkészületek a harcra, mely a kilencedik könyvben tör ki.

Turnus Messapussal és a Tyrrhus-fiakkal csatára vezeti az egyesült csapatokat: a trójaiak, Aeneas hátrahagyott parancsának engedelmessé, megerősített táborukba vonulnak vissza. Este felé körül fogja ezt az ellenség, és leszáll a csendes éj. Ekkor Nisus és elválhatatlan társa, az ifjú szép Euryalus kijelentik a hadi tanácsban hősi elhatározásukat, hogy az alvó ostromlók sorain keresztül tudakozódni mennek a nehezen nélkülözött vezér után. Forró hálát és fényes jutalmak ígéretét viszik magokkal az útra. Sikerült a költőnek e szép mozgalmas epizódban az éji támadás régi motívumát új oldalról tüntetni fel és a regényes kalandot a halálig hű barátság örök megható emlékévé alakítani át. Euryalus az egyetlen, kit anyja követett az új hazába. Annál megragadóbb ennek fájdalma, midőn reggel a falról látnia kell, hogy a két nemes áldozat fejét viszik a feljők haladó ellenséges csapatok előtt. Ekkor magasan fellobban a harezi düh: az Ilias szelleme leng a szerfölött élénk elbeszélésben, mint nyitja meg Turnus a rohamot a falak ellen s mint védik fölülről magokat az ostromlottak, mint dob az tüzet az erős toronyba s ez mint roskad össze az emberek súlya alatt. Az egyes tények tömegéből kiemelkedik Ascanius első szerencsés nyíllövése. Ama gazdag kedélyű baráti pár ellentétét képezi a két óriási dalia, Pandarus és Bitias, az Iliasbeli két Lapitha-fi és Ennius Annaleseiben a két histriai képmásai. Kirohanásra nyitják meg a kapukat, s a tornyok előtt jobbról-balról ört állva, vakmerően kihívják az ellenséget, vonuljon közelebb, hogy levágják egyiket a másik után. De Turnus elejti Bitiast egy súlyos tüzlöveggel. Későn zárja be Pandarus a kaput, nem veszi észre, hogy Turnus már a tábor közepén van, s leroskad ennek hatalmas kardcsapása alatt. Szerencsére elfelejti a vad rutulus be-

bocsátni az övéit; egyedül dühöng, míg végre nem védheti magát a tömeg ellen s fölülről a folyóba ugrik, hogy társait ismét utólerje.

A tizedik könyv végre visszaviszi övéihez a várva várt Aeneast. Sikerült az etrusk Tarchont szövetségre bírnia. Csendes éjjel visszatér hajókon az új bajtársakkal, és napkeltekor már látják a távolból a súlyosan szorongatott trójaiak a segítséget közeledni: csillogó pajzsáról felismerik vezéröket. Azonnal a kikötés után, mely alkalommal Tarchon hajója törést szenved, megkezdődik a csata, melyben Aeneas elejétől végig az első hős szerepet játssza. Három főszakra oszlik a cselekvény. Két ifjú lovag, kiknek egyike sincs arra hivatva, hogy élve térjen haza, lép föl először egymás ellen. Pallas, Euander fia, ki menekülő arkadjait buzdítja, és Lausus, Mezentius fia; de mind a kettőnek nagyobbtól kellett elejtetnie. Pallast Turnus dárdája sújtja le: megbosszulására Aeneas dúl az ellenség közt, úgy hogy az ostromlottak Ascanius alatt ki mernek rohanni; sőt Turnust magát is erősen szorongatják és csak Juno csele által menekül meg, ki az ellenség ködalkájával egy hajóra csalja és akarata ellen Ardeába viszi; megfordítása ez a homerosi motivumnak, mely szerint Apollo maga menti meg Aeneast Diomedes kezétől, árnyképét hagyva vissza ennek számára (E 449. kk.). Turnus helyére Mezentius lép, kit az etruskok dühösen ostromolnak. Mars határozatlan, mind a két részen hullnak a bátrak, ekkor Aeneas ráakad «az istenek daczos megvetőjére». Már feje fölött villog ennek a kard, midőn a hű Lausus közbeveti magát csapatával, utat nyit dárdától már megsebesült atyjának, hogy visszavonulhasson, és elfoglalja az ellenséget. De végre elesik: holttestét Mezentiushoz viszik, ki épen a folyó mellett pihen. Ekkor lovára száll, visszatér

a csatába az utolsó döntő harcra és szintén elesik Aeneas győztes kezétől.

A tizenegyedik könyvben legelőször nyugvó szünet következik. A győzelem jeléül Aeneas tropæumot emel Mezentius fegyverzetéből. Pallas holttestét visszaviszik atyjához és a megvert latinoknak megengedik a holttestek eltemetését. Mind a két részen, valamint Euandernél temetés van és gyász. Diomedes izenete, ki megtagadja a segítséget s inti őket, hogy ne álljanak többé ellen a trójaiaknak, megtöri a latinok bátorságát. Latinus, ki ismét kezébe vette a kormánybotot, békeajánlatokat tesz. Turnus egy ellenfele még tovább megy és azt is követeli, hogy a királyleányt adják nőül Aeneashoz. Mialatt heves izgalommal tanakodnak a hadi tanácsban, hír jő, hogy az ellenség közeleg s megtesznek minden intézkedést a harc folytatására. A merész amazon, Camilla dicsőségének és halálának napja ez. Mialatt Turnus a hegységben lesi Aeneast, ki innen akarja megrohanni a várost, bösz lovascsata hullámszik a síkon, melyben Camilla a bátorság csodáit hajtja végre, míg Arruns dárdája halálosan találja, kit viszont Diana egy papnőjének bosszuló nyila ejt el. Vad rohanással futnak a rutulusok, a tyrrheniektől üldözve, a kapukhoz, hol iszonyú mészárlást visznek végbe. Ezalatt Turnus hírt kap a hősi szűz haláláról. Elhagyja a hegyeket és a város felé fordul; sarkán követi Aeneas, ki csapataival épen kilép az erdőből. Megismerik egymást, de a leszálló éj az ellenfelek közé lép: egyelőre sánczok mögé települnek a város előtt.

A tizenkettedik könyv meghozza végre az eldöntést Turnus halálharczával, de a katastropha művészileg fel van tartóztatva. A rutulus hős ugyan mindjárt kezdetben kijelenti erős elhatározását, hogy a további vérontásnak

véget vet Aeneas kihívásával, ez el is fogadja s ünnepélyes szerződést kötnek a kimenetelre nézve. De a rutulusok megbánják, egyikök megszegi a fegyverszünetet, és maga Aeneas, míg védetlenül, a mint van, rendet csinálni igyekszik, megsebesül egy ismeretlen kéz nyilától. Így újra kitör a harc. Turnus még egyszer alkalmat nyer, megpróbálni erejét, de Aeneas is, miután a nyiltól megszabadult, visszatér az ellenség elé. Még nem találtak egymásra, mindegyik győztes a maga oldalán. De Aeneas most rémületet terjeszt el, mert a várost készül megrohanni. A királyné, azt vélve, hogy Turnus elesett, önmagát vádolja mint minden baj szerzőjét és felakasztja magát. Midőn a balhírt Turnusnak tudtára adják, s látja maga mögött a lángokat kitörni a városból, gyalog az övéi közé megy, parancsot ad a harc megszüntetésére és újra kijelenti elhatározását, hogy egyedül akar Aeneassal megvívni. Örömmel jő ez a városból, miután értesült róla; mind a két részen leteszik a fegyvereket s roppant feszültséggel néznek a most kezdődő párviadal elé; Latinus is jelen van. Turnus halálával véget ér a költemény.

Hogy Vergilius csak épen a katastropháig akarta vinni költeményét, nincs épen bebizonyítva, de sem az ó-, sem az új-korban nem vonta senki kétségbe, hogy a munka ezzel befejezést nyert. Mert a mit legközelebb nélkülözni lehetne, a formyszerű békekötést Latinussal, a benszülöttek kiengesztelődését az idegenekkel, Lavinia nőülvételét és az új lakhely szilárdabb megalapítását, ezt mint biztos következményt már a szerződés előre fölvette s az akadályok és ellenfelek elhárítása után kétségen kívül helyezte. Az események további sima lefolyásáról szóló kimerítő jelentés csak unalmas lett volna. Azonfölül a költemény két részének symmetrikus viszonya kezeskedik, hogy a

könyvek tizenkettes számán nem kellett túl mennie. Kevésbé élesen vannak elválasztva e két részen belül a tiasok: de mégis ezeket is bizonyos keret fogja körül. A három első könyvben össze van foglalva, a mit Aeneas Trója elestétől Didónál történt fogadtatásáig átélt; a három következő kalandjait adja elő Siciliában és a Latium felé vezető úton. A harmadik csoport a Latiumba érkezéstől kezdődik s Aeneasnak a táborba való visszatértéig tart, és előjátéka az összes haderők nagy döntő harcának, melyet az utolsó ad elő.

Mint Homerosnál, Enniusnál és az ó-kor minden epikusánál, a cselekvény egyidőben két színpadon történik, melyek egymásba átnyúlnak, a földin és a mennyein. Az örök hatalmak személyes beavatkozását az a monda föltételezte, mely Venus fiáról s a földkerekség fölötti uralomra hivatott sarjadékáról szólt. Megfelelt az áhítatos költő érzelmének, valamint a kormány czéljának, mely azt kívánta, hogy az isteni gondviselésben való hit új életre keljen. A rómainak öntudata magasabb pathost kölcsönöz az isteneknek, kik sorsuk felett tanácskoznak, mint a minőt Homerosnál mutatnak. Mint ott, itt is két párt áll egymással szemben az Olympon. Junónak, valamint Venusnak öröktől fogva bizonyos ígéretek vannak adva. De ezek zavarják és keresztezik egymást: türelmetlenül és féltékenyen mindegyik sorsának tekintet nélküli beteljesültét kívánja, önkényes eszközökkel is igyekszik csalárdul vagy erőszakosan beavatkozni. Mindenek előtt a féltékeny menyeyi királynő, Karthago oltalmazója, melyről tudja, hogy majdan a rómaiak által fog elbukni, az engesztelhetetlen harag minden élével lép fel a veszedelmes nép menekülő ösátyja ellen. A katastropháig a cselszövő szerepét játssza. Önkényüleg, Neptun háta mögött, felhasz-

nálja Aeolus minden szelét, hogy a hajókat visszahajtsa Latium partjától; aztán hiú kísérletet tesz, hogy Venus segítségével a tyrusi nőnél tartsa Aeneast s így megghiúsítsa Róma alapítását (IV. 90.). Midőn meg épen kedvező fordulatot vesznek a Latinussal való tárgyalások és a rettegett letelepedés sikerülni látszik, magán kívül lesz Juno. Fel van háborodva a gyűlölt teucusok szívós életereye miatt és személyes sértés gyanánt érzi, hogy minden fondorlatának daczára Aeneas mégis célát fog érni. «Ha nem hajthatom meg az égieket, megindítom a poklot», szól magában (VII. 312.), és miután elharapódzott az általa szított viszály pusztító tüze, felnyitja (Juppiter tudta nélkül) a háború ércz kapuit (VII. 601). Iris által tudósítja is a rutulus fejedelmet, hogy Aeneas útban van Euanderhez és azetruskokhoz, és itt a kedvező alkalom megtámadni elhagyott társait (IX. 1.).

Szelídebb eszközökkel tör céljára *Venus*. Tanácscsal és erősítéssel áll szeretett fia mellett (I. 314., II. 589.), biztos utat kér számára Neptuntól (V. 779.), fegyvereket Vulcan-tól (VIII. 370.), mint üldözött szerény és megható szavakat intéz az istenország uralkodójához, ki mindjárt kezdetben fel is tárja előtte a jövő egész vigasztaló képét. *Juppiter* részrehajlatlan ismerője és végrehajtója az elháríthatatlan végzetnek. Eléje viszik az elégedetlenek panaszait és kéréseit. Jóságos és egykedvű, mintaképe és hasonlata a földi uralkodónak. A mint ő maga csak a titánok legyőzése után ülhetett bizton trónján és a világot mint összhangzatosan egybeállított egészet kormányozza, úgy Augustus és a juliusi dynastia is nehéz átalakulások után nyert hivatást a föld kerekiségének békés vezetésére. Homerosi vonásokkal rajzolja az Olymp urának fenségét. Ha beszél, elhallgat az ég tere, a föld reszket, a szelek lecsillapúlnak és a tenger elsimúl (X. 101.). Eget és időt földerítő kifejezéssel moso-

lyog leányára, Venusra, és megcsókolja, mielőtt panaszaira válaszol (I. 254.). Végre a feleségével is szép szerével egyezkedik ki. (XII. 829.) Igaz, hogy nem hiúsíthatja meg Fortuna elháríthatatlan akaratát, a párkák rendíthetetlen szavát, sőt inkább örködni kell beteljesülésök felett, tehát arra ügyelnie, hogy Aeneas, a választott, ne kerüljön tévesztett útakra s ne legyen hűtelen küldetéséhez. Ezért, figyelmessé téve Jarbas panaszától, komoly intést küld neki Mercur által (IV. 222. kk.). Így sokat kell csillapítania, zaboláznia, vigasztalnia, szemét nyitva tartania, nehogy háta mögött megkisértsék a sors művészileg egybeszótt szálait össze-zavarni. De időt kell engednie. Így kíméletesen megengedi Junónak, hogy feltartóztassa törzsrokonának, Turnusnak végét (X. 606.). Midőn az utolsó döntő menetre kerül a sor, ennek halhatatlan nővérét, Juturna nymphát felszólítja Juno tevékeny, de nem fegyveres segítségre (XII. 813.). Csak a gazdag és tekintélyes rutulus Camers alakjában lázítja fel ez törzsrokonainak lelkét az épen akkor megkötött egyesség ellen és egyelőre megghiúsítja a párviadalt. De midőn ez mégis elkerülhetetlen lesz, mint szekérhajtó, Metiscus helyére ül Turnus oldalán és messzire elragadja az üldöző elől a fogatot: még egyszer kaszálja a hős, ellenfelével versenyezve, az ellenséges sorokat. De a fenyegetett városért való aggodalma mégis hívja őt, daczára nővére tiltakozásának, kit sejtelve fölismer: s most már nem lehet többé feltartóztatni a végzetes harcot. Még egyszer segítségére megy Juturna testvérenek és Metiscus alakjában az eltört kard helyett másikat nyom kezébe: viszont Venus kirántja Aeneas dárdáját a fatuskóból, hova Faunus, Turnus kedvéért, beszorította. Most végre eltiltja Juppiter, ki (mint Homerosnál) megmérlegelte mind a két hős sorsát, a további beavatkozásokat az elháríthatatlan

sorsba, és egy szárnyas Dirát küld, a néphitnek ezt az ijesztő kísértetét: nyíl gyanánt sziszegve repül ez le, bagolyként rikoltva repdes az elveszettnek szeme előtt és rémülettel tölti el. Juturna megismeri a halál hírnökét és bánkódva határozza el, hogy elhagyja testvérét.

Más istenek sem részvétlenek, de csak egyes esetekben érvényesül egyik vagy másik gondoskodása egyes halandókról. *Apollo* örül a fiatal Ascanius első mesterlövésének, de hogy a veszélyektől megóvjá, az ősz és meghítt Butes alakjában lép hozzá és inti, hogy különben maradjon távol a háborútól (IX. 638). A tanácsadók és vezetők aggodása a pótolhatatlan törzsfentartóért, nyer itt megszentelést *Phœbus* közbelépésével. Bánatosan látja *Diana* halál felé sietni a neki szentelt Camillát, a mit nem akadályozhat meg. Meg kell elégednie azzal, hogy Opis nymphának egyik csalhatatlan nyilát adja át azon megbizással, hogy ezzel boszúlja meg a szeretett szűzet legyőzőjén, oltalmazza amannak holttestét a kirablástól és hazájába vigye eltemetni (XI. 532. 836). *Herculest* is közléről érdeklí, midőn a fiatal Pallas, régi barátjának fia, hozzá fohász-kodik, hogy győzelmet adjon karjának Turnus ellen, nem sejtve, hogy a saját órája ütött. Szelid szavakkal vigasztalja Juppiter síró fiát: hiszen ő maga is elesni látta egykor szeretett Sarpedonját. *Cybelének* pedig annyira szívéen fekszenek Ida-hegyi szent fenyői, melyekből a hajók vannak ácsolva, hogy tengeri nymphákká való átalakulásukat kéri az istenek atyjától, midőn a tűz elpusztulással fenyegeti (IX. 82. X. 215). A nagy csoda hitelesítését magok a múzsák veszik át, kiket csak jelentékeny alkalmakkor szoktak tanúkul hívni (IX. 77).

Hol az istenek magok leereszkednek a halandókhoz vagy személyesen a dolgokba avatkoznak, megjelenésök és

lényök ragyogó színekkel van rajzolva. Felségesen zúg Neptun haragvó beszéde a szelekhez (I. 124); pompás kép, midőn aztán a háromágú szigonynyal lecsillapítja a felzúdult tengert és könnyű kerekeken végig siklik a hullámokon (I. 145). Mint bájos tyrusi szüz (Nausikaára emlékeztetve) lép Venus Karthagónál buzdító szavakkal Aeneas elé, mint valami spartai nő vagy amazon tegezzel a vállán, felbomlott hajjal, kurtára övezve (I. 314). Arcza és hangja után ez is istennőnek tartja, Dianának vagy egy nymphának. Általában megérik a halandók az égiek közellétét. Leírja (IV. 238), mint veszi fel Mercur az aranyos szárnyas sarukat, melyek rohamosan viszik tova tengerek és szárazföld felett, mint ragadja meg a varázs-vesszőt és a havas Atlasról, melyen megpihent, sirály gyanánt csap le Libya kunyhóihoz. Crocus-szárnyakon száll le az égből Iris, mint hírnöknő s a nappal szemben felvonja ezerszínű íját. Juno szolgálatában vágja le a szárnyas megbízott a haladkló Dido fürtjét (IV. 694), értesíti Turnust a kivánt alkalomról, hogy megtámadhatja Aeneas elhagyott társait (IX. 1), vagy az öreg Beroe alakjában lép fel a parton, hogy a nőket a hajók megsemmisítésére lázítsa (V. 606). Míg Venus megelégszik bájos szövetségesével, Amorral, kinek a kis Ascanius alakjában Dido szívét Aeneasért lángra kell gyújtania, Juno, hogy a háborút lángra gyújtsa a gyűlölt teucusok ellen, az undok *Erinnyst*, *Alectót* hívja fel a Tartarusból (VII. 323); úgy látszik, először Vergilius vitte be a költészetbe a nép képzelmenek ríktó alkotását. Abban leli gyönyörűségét, ha vizályt vehet, gyűlöletet és dühöt gerjeszthet az emberek szívében. Minden alakban képes egyikét a mérges kigyóknak, melyek hajában hemzsegnek, áldozatainak keblébe mártani: így Amatát, a királynét, örjögő szenvedély ragadja

meg; az eleinte ellenkező Turnus-ra álmában kényszeríti rá félelmes hatalmát; még Julius kutyáit is elcsábítja, hogy a szentelt szarvasra vadászzanak. Munkája bevégezte után visszaküldik a mélységbe, mert szabadon a földön bolyongni nem engedi meg neki Juppiter: borzalmas, mérges kigőzöl-gésű barlangot a hirpinusok földén választott ki számára a költő, hol a föld alá bújt (562).

Az Ossa vonásaiból Homerosnál, Eriséiből Hesiodosnál és Typhonéiból, a mint Apollodoros írja le, alkotta a költő képzelme a *Fama* híres rajzát (IV. 173). A gigások testvére volt ez, kit az anyaföld az istenek elleni haragjában utol-jára szült, szárnyai vannak, egész teste tollakkal s ezek alatt ugyanannyi szemmel van behintve, ugyanannyi nyelvvel, szájjal és füllel van ellátva. Előre haladtában növekszik és erősödik a szörnyeteg, úgy hogy a földtől a felhőkig nyúlik. Sziszegve repdes éjjel álmatlanul, nappal gyászolva ül ormokon vagy tornyokon. Hazugságot és igazat terjeszt, népeket haragra gyűjtva, rémületül a nagy városoknak. Fölgerjeszti Jarbas féltékenységét, tudtára adja Didónak Aeneas közeli elútazását, széthordja a városban Dido halál-hírét (IV. 666), Euryalus anyjának és Euandernek bejelenti a gyász híreket (IX. 474. XI. 139), a jövevények előtt repül Latiumba (VII. 104).

A *jövendölésekre*, melyek Aeneas isteni küldetéséről kezekednek, nagy súly van fektetve. A mint azonban a választottak csak későn, baj és harcok után érnek czéljok-hoz, a függöny is, mely ezt eltakarja, csak lassan, vonás-ról-vonásra gördül fel halandó szemeik előtt. Előbb Hektor árnyképe köti Aeneas szívére álmában, hogy Trója házi istenei számára a tengeren túl keressen új hazát (II. 289). Ugyanazon rémes éjszakán jelen meg a fiatal Julius koponyája fölött a jelentős láng és a ragyogó égi jel, melynek

Anchises is bizalmasan aláveti magát (II. 682). A hosszú bolyongás célját, Hesperiat és a Thybris mezeit, úgy szintén birodalomra és királyi hitvesre való kilátást Kreusa képe mutat búcsúzásul férjének (II. 776). De még nem sejtik, hol kell e célt keresni. A delosi Apollo homályos jóslata (III. 94) azt parancsolja, hogy törzsük ős hazáját keressék fel. Anchises tévesen Kretába vezeti: a Penatesek újra Hesperia felé útasítják Aeneast álmában (III. 163), és határozottabban Italiának nevezik, innen származott Dardanus; és most eszébe jut Anchisesnek, Kassandra is többször megjósolta, hogy Hesperia és az italiai birodalom van fajának szánya (III. 182). Celæno harpya is megerősíti ezt (III. 253), de az éhség saját asztalaik fölemésztésére fogja kényszeríteni őket, mielőtt a szilárd letelepülés sikerül. A jós Helenustól pedig megtudják (III. 374), hogy még nagyon távol vannak céljoktól: egy fehér disznó harmincz malaczával fogja megjelölni a helyet, hol nyugalmat kell találniok. Siciliában megtudja Aeneas álmában (V. 724) elhúnyt atyjának szájából, hogy nehéz harcokat kell majd kiállnia Latiumban, előbb azonban a Sibylla vezetése mellett szálljon le az alvilágiakhoz, hogy többet tudjon meg tőlök a jövőről és utódairól. A Sibylla megerősíti (VI. 83), hogy a Dardanus-fiak (a később úgy nevezett) Laviniumba jutnak, de a földet vérözönnel fogják megvásárolni. Latiumban Aeneas egy második Achillest fog találni, ismét egy külföldi nővel való házasság fog a teucusokra bajt hozni, de egy görög városból fog először az üdvösség útja megnyílni előtte. Latiumban aztán lépésről-lépésre bekövetkezik a jövendölések megerősítése: az asztalok fölemésztése, a disznó jele a parton (VIII. 81). Csakhogy Aeneas tévedni látszik, midőn az asztalokról szóló jóslatot Anchisestől (Celæno helyett) hallottnak véli (VII. 121). A jöve-

vényt álmában üdvözölni és oktatni Tiberinus vállalta magára: az arkadiaiakhoz kell mennie és velök szövethetnie (VIII. 36). Mostantól fogva nincs szükség további vezetésre: a hős a kijelölt úton halad és a végzet teljesül.

Jósló jelekben sincs hiány, a mint a római el is várja. Az elszórt, hajótörött társak újra egyesülését magyarázza Venus Aeneasnak a hattyú-csapatból, mely a sastól megriasztva, újra összegyül (I. 390). Négy fehér ló a legelőn, Anchises szerint, jele a harcziás jövőnek, melyre azonban béke fog következni (III. 539). Az Acestestől a levegőbe lött nyíl tűzpályát von a felhőkben s aztán eltűnik, jeléül a bekövetkező harcoknak, noha Aeneas a csodát csak a házigazda különös tiszteletére magyarázza (V. 522). Elrémítő jelenések megerősítik Didót halálra való elhatározásában (IV. 450); más prodigiumok arra intik Latinust, hogy végrehajtsa leánya szándékolt frigyét Turnussal és az Albunea oraculum a külföldi vőt jelent neki (VII. 58. 96). Árny-jelenések és álomlátások különösen Aeneas látogatják meg oktatás, buzdítás, intés ezeljából. Szorgalmasan imádkoznak, de többnyire rövidebb beszédekben.

Az eposhoz, valamint a nagy stílű történetíráshoz tartoznak ősidőktől fogva a cselekvő személyek és felek *beszédei*: ezeket mindig közvetetlen formában adják elő. Itt hasznosítják a költészet számára a fentebb leírt rhetori iskolai gyakorlatok gyümölcseit. Csak a legerősebb kedélyizgatottsághoz valók a monológok. Dido, ki Aeneastól elhagyva látja magát, álmatlan éjszakán átgondolja (IV. 534), mi tenni valója marad, hosszú sor kérdést vet föl, mint az euripidesi Medea, hogy mindegyiket visszautasítsa s megmaradjon a halálra való elhatározásnál, mint egyetlen kivezető útnál. Szilajabban fejezi ki a bosszúságot és kétségbeesést az elvitorlázó hajóhad láttára

(IV. 590). Erőszakkal akarja visszatartóztatni a menekülőket, azután eszméltre tér, hogy már késő, megbánja, hogy nem vette föl korábban a harcztot s nem semmisítette meg az árulókat, és átkozódások özönét árasztja a hűtelen jövőjére. Végre harmadszor (IV. 651), közvetlenül halála előtt, nyugodtabban vesz búcsút az élettől. A szenvedélyes retorika mesterműve Juno haragos kitörése, mielőtt segítségül hívja a furiát (VII. 293). A mint aztán Anna a máglyánál síránkozik (IV. 675), úgy síratja halottját Euryalus özsz anyja (IX. 481), úgy síránkozik Euander Pallas ravatala mellett (XI. 151), és Mezentius Laususának holttesténél (X. 846). Halmazott rövid kérdő mondatok, különösen kezdetben, elszakított mondattagok, megszólítások és felkiáltások itt természetesek. Leginkább megtartja a gondolatok nyugalmát és rendjét az arkád- király. Mindnyájukra nézve értéktelen lett életök, csaknem mindnyájan gyöngéd szemrehányásokat tesznek a drága halottnak. A testvér panaszkodik, hogy meg van csalva és mint kísérő megvetve; az anyja, hogy korának egyetlen vigasza magányosan itt hagyta, és halált kér a rutuloktól vagy Jupitertől; Euander szemére veti merész fiának, hogy nem volt oly óvatos, mint a váláskor megígérte, és azt kívánja, hogy inkább maga ment volna a harcba az ifjú helyett s esett volna el. Juturna megátkozza halhatatlanságát és szívesen kísérné testvéret az árnyak közé (XII. 872). Mezentius vádolja magát, hogy saját életét nagyon szerette és fiát feláldozta. Aeneas általános fölhívásokat intéz társaihoz: föléleszti bátorságukat a kiállott tengeri vész után (I. 198), ünnepélyes hangon elrendeli Anchises évi emlékünnepeit és a játékokat (V. 45), megtisztelő búcsú-üdvözlést szentel a fiatal hős Pallasnak, melyben érzelmes szavakkal emlékszik meg a boldogtalan atyáról (XI. 42); a csata szerencsés kimene-

tele után egy nemét a hadi parancsnak adja ki (XI. 14). A csatában Pallas menekülő arkadjait (X. 369), Tarchon gyáva etruskjait tüzeli, renyhe érzékiségöket és aljas szenteskedésöket ostorozva (XI. 732). Még a regattánál is buzditó beszédet tart evezőseihez Mnesteus, a hajó közepén járkálva (V. 189). Dörgő szavakkal útasítja Neptun korlátaik közé a szeleket (I. 132). Fölvételért és elfogadtatásért való kérelem, követségekkel való tárgyalások és szerződések mindkét részről beszédeket idéznek elő. Így Ilioneus, mint jövevény, társai nevében hosszabb beszédet intéz Didóhoz (I. 522), melyre ez rövidebben, mint királynőhöz illik, válaszol (I. 562). Midőn most Aeneas a beburkoló felhőből váratlanul kilép, válogatott, túláradó szavakkal mond köszönetet (I. 595) a nagylelkű királynőnek, ki rokonszenvét jelentősen bizonyítja sorsuk hasonlóságának kiemelése által (I. 615). Épen így váltanak beszédeket egymással Latinus és Ilioneus (VII. 195. 212. 249). Ünnepléses fogadalmakat cserélnek ki egymással Aeneas és Latinus a döntő párviadal előtt (XII. 176. 197).

Rövid suasoriát tart Anna testvérenek, Didónak, hogy az Aeneassal való frigy elleni aggodalmait eloszlassa (IV. 31). Háromszorosan van tagolva a végzetes beszélgetés Dido és Aeneas közt: vád, védelem, viszonzás (IV. 305. 333. 365). Formaszerű vita történik a nagy harcz kezdete előtt az istenek tanácsában, Juppiter előtt, Venus és Juno közt (X. 6. 18. 63. 104). Ekkor mind a két ellenfél egymás után kiönti panaszainak teljes csészéjét s ügyvédi művészettel viszik pártfogoltjaik ügyét, Venus inkább részvétre és megindításra törekedve, Juno szenvedélyes haraggal, gúnyos szemrehányásokkal válaszolva; és lángoló beszéde megnyeri az égi lakók tetszését, úgy, hogy uralkodójok számára nem marad egyéb hátra, mint egyelőre még mind

a két felet szabadjára hagyni. Még gazdagabban van tagolva a tárgyalás a latinok hadi tanácsában: Venulus jelentést tesz a Diomedeshez küldött követség eredményéről, szóról-szóra beszédébe szövén ennek beszédét (252); Latinus a gyülekezet előtt előadásban kifejti a dolgok állását (302) és békeindítványt tesz; Drances (343) támogatja és a kiegészítő indítványt teszi, hogy Turnus mondjon le Laviniáról és engedje át Aeneasnak; Turnus kuruczos beszédben megczáfolja; mind a két ellenfél úgy bánik az ékesszólás fegyvereivel, mint valami senatusi ülésben.

A beszédek nagyobb könnyedséggel szövődnek az elbeszélésbe, mint Homerosnál. Míg ez mindig teljes verssel kezdi meg s ehhez képest kiterjeszti a bevezető formulát, Ennius már a vers közepén átmege az elbeszélésből a közvetlen beszédre, és Vergilius igen gyakran választotta e szorosabb befűzést, a mint a beszéd végét sem teszi függővé a verstől. Az egyhangúság elkerülésére a Herculesről szóló himnusból is, melyet Euandernél énekelnek, az egyik részből csak a tartalmat, a másikkól a szavakat is közli (VIII. 287).

A régiek Vergilius ékesszólását a Ciceróé mellé helyezték. A retorika tanítói a pathos fordulataira és sokféle színezésére nézve egész tömeg példát vettek át előadásából és egyenesen ezeket tették oktatásuk alapjává, a mennyiben controversiák kézi könyveit állították össze költeményéből.

A beszéd egyik leglényegesebb eszköze a személyek *jellemzésének*. *Aeneasra*, mint az isteni akarat választott eszközére nézve a lényeges vonásnak a hívő hűségnek kellett lennie, melylyel alávetette magát küldetésének. A régi hon szentségeit az új hazába viszi, melynek ezáltal biztosítja az isteni kegyelmet. Az ősrégi, tiszteletreméltó hagyománynak, a hajdant és jelent összekötő kapocsnak megőrzésére a legnagyobb súlyt fektette Augustus, az

országmentő, és kedvelt költője. A *pius Aeneas*, mint *pater Indiges* tisztelve, legyen mintakép az új nemzedék számára. Úgyszólván minta-római, de ennek következtében nélküli az egyéni jelleget. Erősen ki van emelve a fiú és férj hűsége, az atyai gondviselés egyetlen gyermeke és kíséretének odaadó csapata iránt, az istenek és emberek iránti minden kötelesség lelkiismeretes betöltése. Hősies érzülettel nyugalmat és óvatosságot, kitartást és szelidséget egyesít. Midőn az elburkoló felhőből, tiszta világosságban Dido elé lép, istenhez hasonlít, úgy illik hozzá haja és fiatalos színe, úgy sugárzanak szemei (I. 588). Hektorra emlékeztet a szép fiatal rutulus fejedelem *Turnus*. A benszülött nemesség férfias merészségét és tüzes vérét képviseli. Gyanútlan kedélyét csak Alecto kigyói hozzák hullámzásba: egyszer felgyújtva csak a halállal alszik ki daczos lelkének lángja (v. ö. IX. 128). Midőn kivonul, hogy Aeneassal egyedül vívja ki a harcot (XII. 82), még egyszer teljes fényében lép föl. A hófehér paripákat, melyeket maga Orithyia ajándékozott egykor ősenek, Pilumnusnak, czirógatások közt fogják be a szolgák. Le van írva sugárzó fegyverzete, melyet magára ölt; a csalhatatlan dárdát, mely oda benn az oszlophoz volt támasztva, e zsákmánydarabot kezébe veszi és beszél hozzá; szemei szikráznak. Megátalkodott ellensége és irigye az öregebb *Drances* (XI. 122. 236), ki gazdag, anyai ágon előkelő, atyain bizonytalan származású, többet bir nyelvével, mint kardjával, és mint éles szónok s befolyásos izgató a békepártot képviseli Latinusnál, s ebben Thersiteshez hasonlítható. Jólelkű, bizalmasan előzékeny, békeszerető és engesztelőkeny modorú az ősz *Latinus* király, az Aeneis Priamusa, ki fölött rövid ellenállás után keresztül zúgnak a népmozgalom hullámai. Midőn a gyeplőt újra megragadja,

akkor sem sikerül neki keresztül vinni jóra czélzó indítványait. Egyszerű és nyíltszívű, a régi időből való szerény egyszerűség képe a derék arkadiai *Euander*. A falusi földes urat, ha kimegy, két hatalmas kutya kíséri (VIII. 461). Mint Nestor, szívesen gondol a régi időkre és ifjúsága dicső tetteire (VIII. 560). Mind a két tiszteletreméltó agastyánt fölülmulja bölcseségben és mélységben *Anchises*: van benne valami papi látnokszerűség, s vezér és tanító tekintélyét gyakorolja halála után. Aeneas kíséretéből kevesen lépnek elő valamivel élesebb körvonalakban. Csaknem mindig mellette van hű kísérő gyanánt *Achates*: a vidék kikémlésénél (I. 312), a Sibyllához menetelnél, az *Euander*hez való utazásnál (VIII. 466) és a csatában (X. 332. XII. 384), megosztva gondjait és érzéseit, gyakorlati (I. 174), segítő, éber és gyors (I. 644. 656). Ő az, ki először ismerve meg a partot, «*Italia*»-t kiált (III. 523). Mint beszédes szóvivő lép fel *Ilioneus* Dido, valamint *Latinus* előtt. A gyermek *Ascanius* úgy sugárzik, mint aranyba foglalt drágakő vagy művészileg puszpángba illesztett elefántesont: tejfehér nyakára leomlik arany ívvel összetartott haja (X. 133). Szintúgy *Lavinia*: arcza elpirúl, mint ha valaki elefántesontot biborral fest be, vagy ha fehér lilomok közé piros rózsákat kevernek (XII. 66). Gyöngéd színekkel van festve *Nisus* is és a fiatal viruló *Euryalus*, mind a ketten egyesülve úgy az életben, mint a halálban, halhatatlan példájául a nemes férfibarátságának (V. 294. IX. 224). A serdülő ifjúhoz illik az anyja iránti benső viszony is, a ki mindenüvé követte őt: elbúcsúzva *Ascanius*-nak ajánlja, kiszintén méggyöngéden gondol *Creusára* (297).

Az italiai hősök közt első sorban a tyrrhén fejedelem *Mezentius* áll, Aeneas ellentéte, «az istenek megvetője», barbár kegyetlenségű és bőszejelkű zsarnok (VIII. 481.

569): emberi csak a szeretet benne, mely bátor és szép fiához, *Lausus*-hoz köti (VII. 649) és fájdalma ennek kora halála miatt (X. 841). Ennek trójai részen az arkadiai királyfi *Pallas* felel meg, ősz atyjának egyetlen öröme. A hajnali csillaghoz hasonlítják, midőn kiemeli fényes arcát az óceán hullámaiból és feloldja a homályt (VIII. 589). Egy csepp görög vért ismerünk fel e lovagias, simulekony ephebus-alakban. Őt is kora halál ragadja el hősi tettei után (X. 435), Turnus kezétől. A legvonzóbb jelenség a volszk amazon *Camilla*, «Italia dísz» (VII. 803. XI. 498), kit maga a költő Penthesileával hasonlít össze (XI. 655).

A benszülöttekkel való harcokban Italiának az ifjú római állammal való lassanként történt összeolvadása tükröződik vissza, s a szín háttérében fölmerül az őslakók régi viszályainak képe. A hazai őskor emlékeiből, a népmondák, világi és szent szokások kincséből, melyek elmésen az előadásba vannak szöve, ily módon a nemzetnek őskora jelentős emlékoszlopát állítja fel. A tudós szorgalmával kutatott át a költő történeti és régészeti forrásokat és kizsákmányolta, a valódi művész ügyességével úgy használta fel és osztotta szét a nyert anyagot, hogy sehol sem lép fel zavarólag mint betanult melléklet, hanem jelentősen színezi az elbeszélést, elmélyesztí a képeket és kitégítja a szemléletet. Bizonyára olvasta Cato Originesein kívül különösen Varro régiségeit, a világiakat és egyháziakat, s ennek más iratait a római nép származásáról, életéről, a trójai családkról. Más tudós kortársainak, mint Hyginusnak, Verrius Flaccusnak, Melissusnak, Ateius Philologusnak stb. épen annyit köszönhet szóbeli oktatás útján, mint a mennyit könyveikből meríthetett. Különösen jártas volt a theologiai irodalomban. Ily tanulmányok eredményét a régiek finom modora szerint alkalmi apró

vonásokban, czélzó melléknevekben, a legmegfelelőbb kifejezés választásában helyezte el. Ekkép költeménye válogatott kincsek bányája a régiség- és nyelvbúvárlat számára, melyet persze már a legközelebbi nemzedékek babonás kincsásói is, elég balgán, kizsákmányoltak.

Italia kimerítő népességi képét tárja fel a sereg-szemlékben (VII. 623. VIII. 163. X. 166). Miután a nagyszerű bevezetésben lerajzolja az ősrégi, még a költő idejében is érvényes szokást, melynél fogva a háború kezdetén megnyitották a Janus templom érczkapuit (VII. 601) és a készülődés buzgalmát, a vezérek sorra felvonúlnak csapataikkal. Mindnyájan sajátszerűségekkel vannak bemutatva; velős vonásokkal, majd rövidebben, majd behatóbban van leírva történetök, hazájok, ruházatuk és fegyverzetök, harci és életmódjuk s gondolkodásuk. Italia közeli és távoli virágzó városainak, tájainak és törzseinek koszorúja tárul elő. Nagy s még élő családok ősei, istenek, görög hősök és fejedelmek fiai vannak itt. Többek között Messapus, Neptun sarja, hatalmas lovas, kit sem tüzzel, sem vassal elejteni nem adatott halandónak (VII. 691); ariciai Virbius is, Hippolytus fia, kinek a halál utáni csodás változásai behatólag vannak előadva Aricia legendája szerint. (VII. 762). Hercules egy fia még az oroszlán bőrbe öltözve jő elő, a bozontos sörényű és fehér fogú fejet saját fejére húzva.

Változatosságul Aeneas tusciai szövetségesei (X. 166) harmincz hajón jönnek meg, dél és éjszak felől, Mantuából is, melynek büszke múltjáról, mint egy város-szövetség úrnőjéről, nem feledkezik meg. Itt a fantasztikus hajóképek is helyet találnak.

A fáradtságnak, melyet a hosszú nyújtott, számos magánviadallal bővített csataleírások előidézhetnének, ele-

jét veszi a személyek, állások, csoportosítások, fegyverek, sebesülések, halálnemek nagy változatosságával. Itt is kölcsönzött egyet-mást Homerostól, de saját leleménye sem hiányzik. Följegyzések, valamint szóbeli közlések még a jelenkor hadi történetéből is, számos példával szolgáltak. Majd csupa nevek halmozásával idézi elő a tömeges megszárlás benyomását, majd kiemelkednek egyesek a síkból, kik iránt életkörülményeik elmondásával és jellemző vonásaikkal élénkebb részvétet költ. Itt egy korcs, ki egy király s egy szolgáló titkos frigyéből származott, ott egy Phœbusnak szentelt ember, kit kivágtak halott anyja méhéből (X. 175); egy arkadiai, kit kiragadtak idylli élethelyzetéből (XII. 518); egy liguriai, kit gyáva és dicsekvő csalfasága, törzsének öröksége, nem ment meg (X. 185); egy bős vadász, ki ért a fegyverek megmérgezéséhez (IX. 771), és mellette a múzsák egy barátja, ki legszívesebben dalokat költ és a cithera húrjaiba markol; egy orvos, ki Phœbustól jóslást, lantjátékot és íjlovést is tanult (XII. 391); Cybele egy papja (XI. 769); egy ifjú férj, ki még alig élvezte a házasság boldogságát (X. 720); egy fiúszerető (X. 325); egy henczegő, kinek elbízott gúnyját Ascaniusnak jut osztályrészül megbüntetni (IX. 590). Kilencz testvér áll együtt; egy közülök elesik (XII. 270).

Jelentékeny fejezeteket, mint Turnus Aristiáját (IX. 525) vagy halálharczát (XII. 500) külön bevezetés, a múzsák felhívása vagy más efféle emel ki.

Sokféle a váltakozó csataképek hangulata: szerepet játszik az élez és a véletlen tragikuma, a képzelem vad vagy fájdalmas plasztikában tetszik magának. A dicsekvőnek, mialatt haszontalan szavakat kiabál, éppen nyitott szájába talál az ellenséges dárda (X. 322). A fiatal Lausznak finom aranyos tunikáját szúrja át, melyet anyja szőtt

számára, és részvevőleg gondol Aeneas, a mint a haldokló sápadt arczába tekint, a szülői fájdalomra (X. 810). Egy trójai lekapja a tüzet az oltárról és ellenfelének arczába dobja, hogy hatalmas szakállal lánggal ég; aztán hosszú hajánál fogva földre rántja a megrémültet, reá térdel és átdöfi kardjával (XII. 298). Majd sokakon zúditja keresztül a költő az emberölő csata hullámain, majd fájdalmasan időzik egyesek halálánál. Midőn Arruns Camillára dobja a zúgó kopját, a volszok mind a királynőre szegzik tekintetöket, ki semmit sem vesz észre a támadásból, míg a dárda keblében meg nem áll és szűz vérét iszsza. Társnői hozzá sietnek és támogatják a roskadót. Haldokolva ki akarja vonni a vasat, de mélyen benn van a sebében. Szemei kihülnek, arcza elsápad, átadja a meghítt Accának utolsó izenetét Turnus számára. Ezzel elejti a gyepelöt, a földre síklik; tagjai megoldódnak, nyakát és fejét halálra hajtja, fegyvereit elejti, lelke sóhajtva az árnyakhoz repül. (XI. 799). Vad futással rohan Camilla lovas csapata, miután a vezér elesett, a rutulusok a falakhoz rohannak, sarkukon üldöztetve a teucusoktól: lazán lógnak az íjak vállaikon és a paripák patkója futás közben a porhanyó rózsát tapossa. Porfelhő hömpölyög a város felé; az ormokon az anyák rettegve sikoltoznak és mellöket verik. Még a kapuk küszöbén eléri szegényeket az ellenség, és átszúrva ki-lehelik életöket. Becsukják a kapukat s megtagadják a menekülőktől a belépést: így elkeseredett harc támad a bajtársak közt, és a falakról lövegeket szórnak az anyák az ostromló ellenségre. (XI. 869).

Csüggedtek, kik futnak vagy hiába könyörögnek kegyelemért, lágyabb accordokat vegyítnek a zúgó morajba (X. 524. 597). A megjelenés büszke pompája éles ellentétbe állíttatik a halálban való gyarlósággal. Elesett hősök felett

itt-ott rövid elmélkedéseket tart a költő, fájdalmasan vagy keserűen utalva az elkerülhetetlen végzetre. Vigasztaló emlékezést szentel a jó barátoknak, Nisusnak és Euryalusnak (IX. 445): «boldogok ti ketten! ha verseim képesek valamire, emléketek élni fog, míg a Capitolium áll». A győztes az elismerés vagy gúny szavait mondja az elesett fölött (XII. 359) és büszke megelégedettséget fejez ki. Egy haldokló közeli megtorlást jósol legyőzőjének (X. 739). Midőn Turnus a Pallastól zsákmányolt kardkötőnek örvend, az ember rövidlátóságára utal a költő, mily kevéssé tud mértéket tartani a szerencsében. Mert megjő az idő Turnus számára, midőn gyűlölni fogja ama zsákmányt és a napot, melyen elnyerte (X. 501). Hangulatos és mélyen érzett az utolsó tisztesség rajza, melyet Aeneas Pallas királyfinak ad (XI. 29). Előbb a kíséret halotti siralma, Aeneas gyászbeszéde; aztán megindul a menet, a szép ifjú fenn van a magas ravatalon, magától Aeneastól ékesítve a bíbor-öltönyök egyikével, melyeket egykor Dido saját kezével hímzett neki, azután hosszú sorban zsákmányok következnek, lánczra vert ellenségek, kiket halotti áldozatra szántak, az ősz fegyverhordozó roskadozó fájdalmával, a csatamén nagy könnyeket öntve, a halott dárdája és sisakja, végre teucusok, tyrrheniek és arkadok egész harczy csapata leeresztett fegyverekkel.

Így vonúl végig élet és halál, az emberi sors végtelen sokfélesége a csatakép szemlélője előtt. Erősen fölizgatja a képzelmet és emeli a hangulatot a szemléltető hasonlatok tömege, melyek a leírásokat kísérik. A természetnek, teremtményeinek és jelenségeinek kell segitniök, hogy az olvasó szemét és kedélyét foglalkoztassák. Mint a tenger hullámai apálykor és dagálykor a part ellen, úgy rohannak a tuscusok a rutulusok ellen és ismét visszaverődnek (XI.

624). A latinok egész serege nyugodtan árad szét a síkon, mint a Ganges, ha lassan megdagad, vagy a Nilus, ha lassanként visszatér ágyába (IX. 30). Turnus előtt úgy futnak a csapatok, mint a felhők, ha Boreas végig zúg az aegi tengeren (XII. 365). A rögtönzött dulakodásból rendes harc fejlődik ki, a mint a tengeri vihar lassanként emelkedik (VII. 528). A mint a pásztor az alacsony bozótban szétszórt tüzeket a széllel egy pontra hajtja össze és aztán kényelmesen néz alá a lángoló mezőre, úgy egyesül a bajtársak csapata, hogy Pallasnak segítsen (X. 405). A sűrű harcos tömegek károgó madarak felhőjéhez hasonlítanak (VII. 704); úgy hullámzanak, mint gabonaföldek nyáron (720); rendezett menetben dalokat énekelnek királyukra, mint az asisi hattyúk, melyek az etetésről jönnek (699). Kopják úgy repülnek a levegőben, mint zápor vagy jégeső (IX. 668. X. 803) vagy mint darvak fekete felleg alatt. (X. 264). Lássuk most az egyes harcosokat. A két óriás, Pandarus és Bitias, az erdő fiai, hazájok fenyveihöz vagy hegyeihez hasonlítanak. A kapu jobbán és balján állnak a tornyok helyett, magas tollbokrétáikkal két tölgyhöz hasonlóan, melyek a Padus vagy az Athesis partjain égnék emelik nyiratlan fejöket s tetőjökkel integetnek (IX. 672). Aeneas és Turnus úgy rohannak át a csatán, mint két tűz, melyeket különböző oldalokról a száraz erdőbe vetettek, vagy mint tajtékozó hegyi patakok, melyek rohamos menetökben, mindegyik a maga pályáján, elpusztítják a síkságot (XII. 521). Úgy rohannak egymásra, mint két ellenséges bika: körös körül feszült várapozással áll a nyáj, ki fog győzni a kettő közül? (715). Aeneas, kinek sisakja és pajzsa mint éjjel a véres üstökös vagy mint a Sirius csillog (X. 270), miután kardja egyszer meleg lett a vértől, úgy dül, mint a titán Aegæon, kinek száz karja és keze volt és száz szájából szórt

tüzet, midőn Juppiter villámai ellen harczolt (X. 565). Midőn végre keze ügyébe kerül Turnus, örömeben fölemelkedik, mint az Athos vagy az Eryx vagy mint Apenninus apó havas csúcsával (XII. 701). Fényesen fölszerelve és nagy kedvvel siet Turnus (XI. 487) a harczra, mint a vidáman fújó ló, melylyel az Ilias Parist hasonlítja össze: magasra emelt nyakkal, melynek hajlását körülengi sörénye. Úgy keres (ismét Homer után) bemenetelt a trójaiak táborába, mint a hogy a farkas szaglálódik kietlen éjszakán a juhakol körül (IX. 60). Odabenn a tigrishez hasonlít védtelen juhok közt (IX. 730). Mint oroszlán, mely a magasból harczravágyó bikát látott a mezőn, úgy rohan Pallasra (X. 453). Hasonlóan a megsebesült oroszlánhoz, mely sörényét rázva csak akkor ront igazán a vadászra, úgy nő Turnus dacza a latinok csüggedésével (XII. 5). Szemei szikrákat szórnak. Úgy hajtja tajtékzó paripáit, mint a véres Mars úzi szélesebességű fogatát a Hebrusnál a pusztán (331). Mint szikla, mely a hegy ormáról levált és pusztítva gördül a völgybe, úgy rohan a hadseregek középebe és a legsűrűbb harcztömegbe (XII. 684). Lyeust úgy rántja le a falról, mint a sas ragad a légbe karmaival egy nyulat vagy hattyút, vagy mint a farkas rabol el az akolból bégető anyjától egy juhot (563). Épen úgy ejti el Camilla a gyáva liguriait: mint a keselyű magas szikláról röptében ragadja meg és tépi szét a galambot (XI. 721). Tarchon Venulusra rohan, lerántja lováról s maga elé dobja a saját lovára. Így repül tova zsákmányával: letöri dárdájáról a vasat s keresi a halálos helyet, hogy átszúrja ellenségét. Ez azonban elhárítja kezét a torkáról s úgy vergődik, mint a kigyó, melyet a sas a légbe ragadott és most ennek karmai körül tekerődzik (XI. 742). Hatalmasnak tűnik fel Mezentius is. Úgy áll helyt az ellenség tömege és lövegei

ellen, mint szikla a zajgó tengerben (X. 693). Mint mikor a Vesulus vagy a laurentiai mocsár vadkanját hálóba űzik az ebek s most megáll bozontos nyakával; senki sem mer hozzá közeledni, messziről szorongatják kopjákkal és kiabálással, fogait csattogtatja s lerázza hátáról a dárdákat: úgy senkinek sincs bátorsága Mezentiuszal vívni, hanem távolról ingerlik lövegekkel és kiabálással (X. 707. v. ö. IX. 551). Aztán a sűrű sorokba rohan, mint éhes oroszlán, mely futó kecskét vagy szarvast látott és szétmarczangolja zsákmányát (X. 723). Úgy mozog a csatamezőn, mint mikor Orion óriás halad át a tengeren, fejével a felhők közt (763). Juturna pedig, mint testvére Turnus kocsisa majd ide, majd oda hajt, a mint a fecske nyugtalanul repdes valamely palota előcsarnokában (XII. 473). Úgy üldözi Aeneas, mint a vadász a szarvast: a folyótól bezárva, a magas parttól félve, ezerfelé futkos ide s tova a megriadt vad, umbriai kutyáktól hajszolva (XII. 746). Hiába igyekszik a boldogtalan, mivel megjött órája, elmenekülni a végzettől, a mint mi álmunkban hiába igyekszünk szaladni s a tehetetlen fáradozás közepett leroskadunk. (XII. 908). És végre az eleső hős. Az ifjú Euryalus összerogy, mint a virág, melyet letört az eke (Catullus után), vagy mint a mák, melyet levert az eső (IX. 435); a fiatal Pallas holtteste is úgy fekszik a ravatalon, mint letépett hervadó virág (XI. 68). De midőn Bitias lerogy, lesújtva a hatalmas gerendától, mely kettős pánczélt is áttör, oly recsegés van, mint midőn Bajæ partján (építéseknel) szikla zuhan a tengerbe, hogy a hullámok tajtékot hánynak és Prochyta megremeg (IX. 703).

A hasonlatoknak e csaknem túláradó tömege mellett, melyek megfelelnek a költemény harczi részei pathosának, a többiekben a képkincs alkalmazása sokkal takarékosabb.

Kivált jelentős momentumoknál, melyeknek szemlélésénél illőnek látszik időzni, markol belé a költő. A természet és az állatok életéből veszi itt is a legtöbb hasonlatot. A gondolkozó gyülekezet mormogó hangjait valamely izgató jelentés meghallgatása után, a sziklák közé zárt vad folyam bugyborékoló hangjával hasonlítja össze (XI. 297), az isteni gyülekezet tetszés moráját Juno beszéde után az erdő zizegésével, mely a hajósnak vihart jelent (X. 96). A szenvedélyes tömeg zűrzavaros kiabálása madárcapatok rikoltásához hasonlít az erdőben vagy hattyúkéhoz a Po vize mellett (XI. 455). A Georgica költője előtt még élénken áll a méhek élete és működése. Az ostromlott polgárok zajgását, kik egyenetlenkednek, mert némelyek megadni, mások tovább is védni akarják magokat, a méhek nyugtalanságával hasonlítja össze az átfüstölt kasban (XII. 587). Az épen keletkező félben levő Karthago építői is (I. 430) méhekre emlékeztetik, sőt csaknem szóról szóra ismételi a verseket, melyekkel előbbi költeményében buzgó munkásságukat írta le (Ge. IV. 162); és a számlálatlan csapatok is, melyek az alvilágban repdesnek, mielőtt életre hivatnak, úgy tűnek föl előtte, mint döngicsélő méhrajok a réten (VI. 707). A szorgoskodó teucusok, kik a városból kivonulnak, hogy a partra indulásra készítsék fel a hajókat, hosszú hangyamenethez hasonlítanak, mely sűrögve visz haza élelmi készletet (IV. 401. Apollonius után). Aeneas, ki a rémes éjszakán háza ormáról a meghódított városra tekint alá, a pásztorhoz hasonlítja magát, ki magas szikláról bamba bámészkodással nézi, mint dül a tűz vagy a víz-áradás a mezőkön (II. 304.). A közélet friss szemléletéből van véve a szépen kidolgozott kép a népfölkelésről, melyet egy érdemes, méltóságos férfi föllépése lecsillapít: így csillapítja le Neptun a tengeri vihart (I. 148.). Gúnyos

szándékkal emlékeztet mindennapi szemléletekre. Így Amata királynét, ideges izgatottságában, mely egyik helyről a másikra űzi, a hajtócsigához hasonlítja, melyet fiúk a csarnokban forgatnak (VII. 378.); és alig hangzik magasztosabban, midőn ép oly találóan az üstben forralt vízhez hasonlítja Turnus szenvedélyes felfortyanását (VII. 462.). Aeneast ellenben Didónál nem rendítik meg jobban lelkületének ingadozásai, mint a vén tölgyet Boreas, mely körülzúgja és lerázza leveleit, de gyökerét kitépni nem képes (IV. 441, Homeros után).

Előre és hátrafelé nagy távolságokba pillant a magasztos stílusú epos. A hatalmas néptörténet széles kettős perspektívában fokozódik. Vergiliusra, mint Homerosra nézve az élő nemzedék tehetetlen hőseik kortársaihoz hasonlítva. Turnus könnyen tova dob egy hatalmas határkövet, minőt a költő idejében alig tudott volna vállán vinni tizenkét ember (XII. 896.). De amazok mögött is vannak hősök és emlékek; hozzájuk is hatolt történeti ismeret. Alkalmi genealogiák messzire visszanyúlnak hírneves családok múltjába (X. 703.). A latinok jól ismerik a trójai harczokat, a görög fejedelmeket s a város elfoglalásakor történt eseményeket, de hősi erejüket önérzetesen föléje helyezik annak, a mit ott tettek. Turnus megveti a phrygeket, mint fél férfiakat (XII. 98.). «Nem Diomedessel vagy Achilles-sel van itt dolgod,» kiált Aeneasra a dicsekvő liguriai (X. 581.); «hadd viselje magát Achilles gyanánt s hordjon Vulcantól készített fegyvereket, mégis szembe szállok vele», hetvenkedik Turnus (XI. 439.). Euander Aeneas megpillantására Anchises hangjára és arczára emlékezik és Priamus látogatására, ki egykor Salamisba utazván nővéréhez, Hesionéhoz, Arkadia területén ment át (VIII. 155). Útközben helyek és adatok merülnek fel a közelben

vagy távolban a menekülők előtt, melyekkel hajdan az argonauták vagy nem régiben Odysseus találkoztak. Mintegy összeszedik útközben szétszört bajtársaiknak nyomait. Az elsülyedt nagyság ily egyes romjai mellett annál felségesebben emelkedett ki a választott faj ifjú méltósága. Így a thrák parton az utolsó köteles tiszteletet teljesítik Polydorus árnya iránt, kinek sorsa ismeretes volt a római előtt Pacuvius Ilionájából (III. 62. kk.). Epirus partján, Buthrotumban, Andromachát találják, kit Pyrrhus szolgájának, a priamida Helenusnak engedett át. Achilles fiának halála után azonban erre jutott az ország egy része, és így a házaspár második hazát alkotott magának, híven megőrizve a régiek emlékét (III. 294. kk.). A cyclopsok partján a trójaiak nagylelkűen fölveszik Ulixes egy társát, kit Polyphem barlangjában feledtek volt (III. 588. kk.). Szájából tudják meg a szörnyű kalandokat, melyek itt három hónappal előbb történtek; sőt a megvakított szörnyeteg maga is közeledik és magához hívja testvéreinek vad csapatát: csak nehezen menekülnek meg haragjától a rémült útasok (III. 655. kk.).

A púnokhoz is elhatott a Trója előtti harezok híre. Aeneas az újonnan alapított templom falfestményeit szemlélve, meggyőződik (I. 461), hogy ott is tudják becsülni a hősiességet s meleg részvétet éreznek az emberi sors iránt. Mély megindulással látja négy egyenmértékűleg rendezett kettős képben, itt a görögök, amott a trójaiak győzelmét és futását elvonulni szeme előtt, látja Diomedes éjjeli támadását Rhesus táborában, és a trójai matronák hiábavaló könyörgő menetét Pallas templomába, aztán a gyermek Troilus kora halálát Achilles kezétől és Hector holttestének kiváltását Priamus által, végre látja önmagát harezban az achiv vezérekkel, Memnon sötétszínű csapatait és a merész Penthesileát amazonjaival. Így nemzetének választott törzsfentar-

tója kezdettől fogva arra van utalva, hogy a multat befejezettnak tekintse és pillantását előre irányozza. Még hátrább visz más országokba és mondákba a jelenetek sora, melyeket Dædalus szerencsésen bevégzett menekülése után a hálából emelt cumæi Apollo-templom ajtaira illesztett (VI. 20). A kretai király története ez, mely rá nézve is végzetessé lett: Androgeos halála, az attikai emberáldozatok küldése, Pasiphaë és a Minotaurus, a Labyrinth és Theseus megmenekülése. A Danaus-fiak bűnös meggyilkolását Pallas kardszíja tünteti fel (X. 496).

Különösen vonzóznak és jelentősnek tűnhetett föl az, a mit a hét halom tájékának Róma alapítása előtti történetéről beszélt el. Erre szolgált Aeneas látogatása Euander-nél (VIII. 102.): a kezdetleges egyszerűség az arkadiai király letelepülésében és szerény hatalma éles ellentétet alkotott a világváros jelenlegi fényével szemben. De még hátrább, vad természetszülöttek korába vezet vissza a szemlélőt. Mivel éppen ünnepet ülnek ösatyjok, Hercules tisztelőre, Euander megmagyarázza vendégének az ünnep alapításának alkalmát: élénk színekkel beszél neki a tűzokádó vad Vulcanus-firól, Cacusról, ki egykor itt tanyázott az Aventin egy barlangjában, mint fojtotta meg Hercules a czudar marhatolvajt s mint alapították ennek emlékéül a hatalmas megmentő tisztelőre az *ara maximát* évi áldozatokkal. Magában véve epyllion ez, mely jóltevéleg félbeszakítja a fő történetet. És később, miután a Saliusok kara hymnusban ünnepelte Hercules tetteit, Euander, «a római vár alapítója», a városba vezet vendégét és útközben tudtára adja (313), hogy itt eredetileg faunok és nymphák és vad faj tanyáztak, azután Saturnus leszállt az Olympról, előbb törvényeket hozott és békés arany kort alkotott, míg idegen jövevények és háborúk más állapotokat hoztak

létre. Mialatt saját eredetéről beszél, Carmenta nympa ajtajához érkeznek, ki először mondott jóslatot az Aeneadokról, és így tovább haladva a legrégebb emlékhelyeket érintik, a romulusi menedék berket, Lupercalt, Argiletumot, a tarpeji sziklát és capitoliumot, Janiculust, a forumot, a carinaet: valóságos periegesis kicsinyben.

E visszapillantásokkal szemben Róma nagy jövőjébe vetett pillantások állnak, melyek különböző alkalmaknál többféle keretben lépnek elő. Illett, hogy mindenekelőtt a törzs isteni anyja, Venus legyen beavatva a nagy sors-tervezetbe. Maga Juppiter nyilatkoztatja ki neki mindjárt kezdetben (I. 254): a rutulok legyőzése után Alba alapítását Ascanius által és ez ország évszázados fennállását, aztán a római állam és nép megteremtését Romulus által: idővel ez még Juno kegyét is megnyeri, s legyőzi Görögországot; belőle fog származni Julius Cæsar, ki kelet zsákmányával terhelten fog visszatérni az égbe; utána pedig a világbéke boldog kora következik.

Aeneas először az alvilágban látja meg a jövőt, hol Anchises nagy utódok ragyogó csapatát nem rendezett menetben, hanem összefüggő csoportozatokban vezeti eléje. Először a legközelebbi nemzedék képviselőit, az albai királyokat, kikhez Romulus csatlakozik. Az ősről a legifjabb ágra, a Juliusok törzsére irányozza fia szemét Anchises; élénken utal Augustusra, a gyakran megígértre, ki az aranykort visszahozza s a birodalmat a föld kerekéségén kiterjeszti. A közelben Julius Cæsarra és Pompejusra esik szeme, és fájdalommal látja előre köztük a borzasztó testvérharcot. Messze a háttérben, a béke képe gyanánt, olajággal koszorúzva jelen meg Numa, aztán a többi király és a köztársaság nagy emberei következnek, kik fentartották Róma világtörténeti hivatását, tarka sorban, míg végre

elvégeződik a sor a Marcellusoknál és azon nemes ifjúnál, kinek kora halálával nem rég sirba szálltak Augustus, sőt az egész nép legszebb reményei. Mélyen érzett versekkel emlékszik meg az ifjú hősről és ezzel befejezi a szemlét.

Nem mint visiót, hanem plasztikus képekben, melyeket az isteni művész előrelátó képzelme alkot, később, a döntő harc kezdetén (VIII. 608) egy darab jövőt ad Aeneasnak úgyszólván kezébe, szemének állandó gyönyörűségére. A csodás pajzsot nem, mint Homerosnál, készítése közben írja le, hanem elmondja, mint szemléli bámulva a kész remekművet viselője, melyet anyja hozott neki. A költőnek nem annyira az volt a szándéka, hogy oly szilárdul kidolgozva és oly világosan részletezve állítsa a lélek elé, hogy az utánzónak mintegy előrajzul szolgálhasson, hanem tömör ábrázolásban jelentős és népszerű mozzanatok akar a választott nép történetéből egymás mellé sorozni: a szoptató nőstény farkast, Róma jelvényét, a város alapítását, a sabin nők elrablását, az ebből támadt háborút Tatiussal, a királyok első szövetségét és az albai Mettus Fufetius első, szigorúan megtorolt árulását; továbbá az ifjú nép első szabadságharcát Porsenna ellen, a capitolium első védelmezését idegen csordák, a gallusok ellen; a legrégebbi szent testületeket és körmeneteket, — melyek csupa emlékezősek a jártas olvasóra nézve Ennius népszerű eposából. Itt megállapodik a régi Róma szemlélete, hogy — messze tőle — egy pillantást vessen a Tartarusba, hol az egyik oldalon Catilina, mint a felforgató párt utolsó vezére vezekel, míg az utolsó republikánus, Cato, a boldogok közt végzi tisztét. De nagyszerű, alakokban gazdag képben írja le végül a világuralomért való nagy döntő harcot, melyet Róma és a Kelet legújabbán Actiumnál

vívtak, és a győzelmes imperator diadalmenetét, melylyel a római birodalom új ærája kezdődik.

Nehezen foglalhatta magába áttekinthetőleg még egy hatalmas paizs körülete is a gazdag anyagot és tömérdek alakot, melyeket a költő képzelő ereje elmésen elrendezett; fontosabb volt a költőre nézve, hogy a lelki szem előtt a római nép fejlődésének képét tárja fel a nagy forduló pontokon.

Jelképileg is, czélozva vagy jósolva, keresztül csillogtatja az elbeszélésen a jövőndő államtest bizonyos elemeinek és csoportjainak sajátságosságát vagy a következő idők bizonyos intézményeit. Így a játékok leírásában (V. 104. kk.), mely egyszersmind bő szemléletet nyújt a homerosi minta felhasználásáról és átíróításáról. Az ünnepben, melynek évenként való ismétlését Aeneas szent kötelességének mondja, régi magyarázók vonatkozást láttak az isteni tiszteletre, melyben Octavianus a nagy Cæsart részécsítette halála után. Magokra a játékokra, szervezetökre és lefolyásukra nézve tudvalevőleg azok szolgáltak mintául, melyeket Achilles az Iliasban Patroklos tiszteletére rendez. Közvetlenül innen vette a nyíllövést az árboezra kötött galambra, hol az egyik csak a zsinórt oldja fel, míg a másik a fölrepülő madarat találja el a levegőben. A versenyfutásnál itt is, mint ott, elsiklik az egyik kengyelfutó az áldozati vértől síkos talajon és a nézők multságára a levágott barmok szemetébe merül. Az ökölyviadalban is emlékeztet a győzelméről biztos Dares az öntudatos bajnokra, ki először lép elő és rémületet gerjeszt. Homeros kocsiversenyének Vergiliusnál a kevésbbé elhasznált, talán Agrippa tengeri győzelme által eszébe juttatott regatta látványa felel meg: mind a két verseny a többi élen áll és kimerítőleg van leírva, sőt az evezősök buzgalmát

egyenesen a kocsihajtókéval hasonlítja össze. A mint Diomedes kezéből kiesik a gyeplő, úgy dobja ki a csónakból Gyas bosszúságában kormányosát; a mint Eumelos szerzsáma szétszakad, úgy, hogy fejtetőre bukik ki a szekérből s a lovak tova hurezolják, úgy törnek szét Sergestus evezői a zátonyon; a mint amaz legvégül siralmas állapotban érkezik meg, a szekeret húzva s a lovakat maga előtt hajtva, úgy hozza ez helyére ronesolt csónakát nyomorúságosan, miután a többiek már mind megkapták jutalmukat; mind a kettőt azonban kártalanítja a nagylelkű ünnepadó. Antilochos fiatalos hetyke csínjével pedig, ki vetélytársát Menelaost csellel félreszorítja, a római költő a versenyfutásnál Euryalust állítja szembe, ki Saliust elbuktatja. Mindkét ízben vita támad a díjak kiosztása felett, de békésen egyenlítik ki. Így zsákmányolja ki a későbbi költő az anyagban fekvő motivumokat, a mint a régi dalmok azokat az élet szerint alakította: fáradozásokat és kicsapongásokat, reményeket és csalódásokat, a lángoló versenyzés sikereit és kudarczait, haragot és jólelkű kimagyarázást, dicsekvést és megalázást, szenvedélyes feszültséget, a nézők pártoskodó részvétét, s még a humor só-szemerje sem hiányzik. Pompás az otromba kormányos Menoetes, ki fáradságosan menekül ki a mélységből, hol akaratlan fürdőt vett, a mint társainak kaczagása mellett csepegő ruhában mászik a sziklára és ott letelepedik, kiadva magából a lenyelt sós vizet.

Az ifjabb költő azonban drámai élénkséggel és saját-szerű leleménnyel fölül igyekszik múlni a régit: mert ő is saját szemléletéből meríti rajzait. Hátrányban van ugyan, ha a szekérhajtóknak lovaikhoz intézett bizalmas, buzdító szavai helyett valami népszónoklat-félet tesz, melyet Mnesteus az evezősökhöz intéz vagy épen Cloanthus egy

rövid imáját a tengeri istenekhez. De különös bájt ad rajzának, midőn a verseny-evezősök szerepeit kiváló római családok ősei közt osztja ki: határozottan úgy tűnteti fel magát Mnestheust, mint a Memmiusok ős atyját, Sergestust, mint a Sergiusok elődjét. Cloanthustól származtatja a Cluentiusokat, és talán el lehet hinni a régi magyarázónak, hogy a negyediknek, Gyasnak is, megfelel a római család, a Geganiusoké. Mert nem önkényüleg játszó leleményből származhatnak e genealogiák, hanem inkább a «trójai családokra» vonatkozó tudós, habár alaptalan kutatásokra, melyekről fentebb volt szó, támaszkodhatott a lelkiismeretes költő. Azt is fel lehet tenni, hogy e jelentékeny nevek kiválasztása és csoportosítása nem nélkülözött bizonyos symbolikát. És behatóbb elmés szemlélet valóban arra a föltevésre vezet, hogy a költő Mnestheusban egy derék plebejus-család képviselőjét, Cloanthusban a magvas délitaliai erő typusát akarta ábrázolni, míg Sergestusnak a sivár Catilinára, Gyasnak az ősrégi patricius-családokra kellene emlékeztetniök, melyek saját hibájukból hanyatlásban vannak. Az utolsó helyen említett Cloanthusnak jut a győzelem, utána az elsőnek, Mnestheusnak, gyors «czápájával». Mindegyiket megelőzi kezdetben Gyas Chimærájával, a hatalmas három-evezőssel, de nehézkes kormányosát, ki nem hallgat urának utasításaira, elhagyja az ügyesebb Cloanthus, s amannak vízbe merüléssel kell nehéz hallásáért bűnhődnie, miáltal a hajó még hátrább marad. De még rosszabbul jár a szenvedélyes, vigyázatlan Sergestus: büszke Centaurusa beleakad egy előreálló hegyes zátonyba; fáradságosan hozzák ismét lengésbe; csak legutoljára, miután a többiek már rég megkapták díjokat, teljes vitorlával érkezik ugyan meg, de eltört evezőkkel, gyengén és lassan, mint a megtaposott kigyó, mely még

villogó szemmel emeli föl sziszegő nyakát, de megsebesült testét fáradtságos vonaglással vonszolja maga után.

A nyíllövésnek egy csodás jel magasabb jelentést ad. Miután a galamb leesett, a negyedik lövésznak, Acestesnek, semmi tennivalója sem marad. Azért az üres levegőbe lövi nyilát; de ennek nyele meggyulad a híg felhőkben, lángoló pályát ír le s aztán eltűnik meteor gyanánt. Mindnyájan megdöbbenve állnak és imádkoznak, Aeneas azonban megöleli az érdemes vendég barátot, és fölismerve az olympiai isten akaratát, hogy őt soron kívül tisztelje, választékos adományyal ajándékozza meg, egy családi ékszerrel, s első helyen kiáltja ki őt mint győztest. De hogy később messzebbható jelentést ismertek föl e jelben, határozottan hangsúlyozza, és így túlságos furfangosság nélkül is utalást lehet benne látni Sicilia jövőjére és Róma nagyságában való majdani részére.

Különösen bőven van aztán elbeszélve az ökölviadal: hiszen a gymnastikus játékok e neme kezdettől fogva a legkedveltebb volt Italiában. Itt a homerosi mintához még rhodusi Apollonius példája járúl, ki költeménye második könyvének elején Polydeukest hatalmas viadalban mutatja be Amykos bebryciai fejedelemmel, a híres birkózóval. E régi siciliai hagyományokhoz fűződik Eryx óriás és Hercules párviadalának emléke, melyet Pisander beszélhetett el Herakleiajában, ehhez a már éltes Entellus föllépése, kit Vergilius siculussá tesz: neki kell megvédeni hazája hírnevét Dares ellen, kivel senki sem mérkőzhetik a többi trójaiak közül. Elbukik ugyan, mint a homerosi Euryalos és mint Amykos, de ismét fölemelkedve oly súlyos megtorlást vesz, hogy végül győztesnek ismerik el, míg a dicsekvő Dares csúfosan eldöngetve távozik.

Az egész ünnepet végre egy római nemzeti színjáték

koronázza meg, melyet Julius Cæsar nagy diadala alkalomával és utána, az Augustus uralkodó család bölcsőjével való állítólagos vonatkozása miatt, különös előszeretettel rendezett, az úgynevezett Troia, lovas négyes három csoportozatban, sajátszerűen öltözött fiúktól előadva, élökön a három legelőkelőbbel, Priamus egy unokájával, a *gens Atia* őseivel, kitől Augustus anyja származott és Julussal. Világosan hozzá van téve, hogy Ascanius e hazai játékot átültette Alba Longába, honnan aztán Rómába ment át, mint állandó gyakorlat, melynek az ifjúságot trójai elődjekre kellett emlékeztetnie.

Mindezzel azonban még nincs kimerítve a tartalmas mű gazdagsága. A természet örökkön üde csodái kísérik az elbeszélés menetét, a nélkül, hogy előre tolakodnának; természetes események a költészet aranyába merítve jelennek meg. A fekete éj átfogja sötét szárnyaival a földet (VIII. 369); a Hóráktól kísérvé hajtja kettős fogatát az égen (III. 512. V. 721). A könnyű álom lesiklik a csillagokból a sötét levegőn át Palinurus kormányoshoz, meg rázza halántékai fölött a lethei vízbe mártott ágat és lecsukja a vonakodónak nedves szemeit (V. 838). A korareggeli időt, midőn Vulcanus dologra megy Aeneasért, idyllien írja le, mint azt az órát, midőn a szegény háziasszony, ki a rokkánál ülve élelmet szerez férje s gyermekei számára, ismét tüzet gyújt a tűzhelyen és a szolgálókat ennek világánál dolgoztatja (VIII. 406). Az éji csend hangulatos leírásában (IV. 522) Alkman és Apollonius voltak elődjei; Aurora, mint Homerosnál, elhagyja Tithonus ágyát (IV. 585). Zivatart, vihart és napfényes időt élnek át, élvezik az erdőt és mezőt, hegyen és síkon sétálnak, bejárják a tengert és folyókat, kikötőket és öblöket látnak, szigeteket és barlangokat. Az ősz Tiberinus, nyárfa

lombok közt fölemelkedve, vékony kékes zöld ruhával takarva, káka koszorúzta fejjel (VIII. 31), ilyen lehetett a képeken. Oly időben, midőn a Tiber partjai mosolygó villákkal voltak fedve, az árnyas berek rajzának, hol sokhangú madárdal tölté be a levegőt (VII. 30), regényes ihlettel kellett hatnia. Így az Albunea oraculum (VII. 81), a Sibylla barlangja (VI. 42), az alvilág bejárata (VI. 236), a sűrű árnyékú, vad hegyi folyamtól átszelt hegyszakadék is, hová a furia visszavonúl (VII. 563). Még uralkodnak a magasztos természetben a titáni ősidő borzalmai. A tűzokádó Aetna alatt képzelettel a költő eltemetve a félig elégett Enceladust, ki időnként megmozdítja fáradt oldalát, hogy az egész sziget megrendül és füst száll az égbe (III. 570). A hegy üregeiben van Vulcanus műhelye. Halljuk a cyclopok súlyos kalapácsütéseit, látjuk őket a cikázó villámon, Mars hadi szekereken, Minerva ægisén dolgozni. Érez és arany patakokban folyik, a vas olvad, a fűvök szuszognak, az érez sustorog és a barlang visszhangzik az üllötől:

Es ők karjaikat nagy erővel mind fölemelvén
Biztos ütemmel, megforgatja fogójuk az érczet.

(VIII. 416).

Olyan mély bensőségű, vallás-erkölcsi természetet mint Vergiliust, a lélek halál utáni sorsa komoly gondolkozásra serkenthetett. Azért engedett széles tért azok leírásának, miket Aeneas az alvilágban látott és hallott, s a sorsismerő Sibyllát társul adja mellé útjára. Nagyban és egészben minden Hades-út ősmintájához, az Odyssea Nekyíájához ragaszkodik ugyan: a mint Odysseus megkérdezi Teiresiast jövőjéről, úgy vár és nyer kinyilatkoztatásokat Anchisestől Aeneas. Mint amaz, régi ismerősöket lát viszont: a temetetlen Palinurus árnya Elpenorra emlékeztet, a még ha-

ragvó Didóval való találkozás Ajaxra, ki halva is haragszik Laertes fiára. Az epikus és tragikus mythus alakjai, a tipikus bűnösök és vezeklők itt, mint ott föllépnek. De az Orcusnak, helyiségeinek és törvényeinek rajza sokkal gondosabban van kidolgozva és itt doctrinarius-theologiai jellege van, úgy hogy alig lehet csupán képzelő erejéből származtatni. Emlékeztet az orpheusi iskolának már említett költeményére, a «Hadesbe szállásra», mely Orpheus mythusával kapcsolatban a lelkek halál utáni sorsát és az összes alvilágot behatólag ábrázolta. E mellett sok más forrása is volt, névszerint Varro is homályos alaposággal magyarázta az alvilágot «az isteni dolgokról» szóló munkájában. Anchises előadásában a lélekről és testről, az elhúnytak állapotáról, a lelkek megtisztulásáról az életbe való visszatérésig, a stoikus philosophia elemeit ismerték föl, a mint Zenon a maga «Állam»-ában, a platóinak ellen-darabjában előadta.

A vezeklők közt (VI. 580) az istenek megvetőinek ismert alakjain kívül (titánok, Aloidák, Salmoneus), kiket Juppiter villáma sújtott le, a Sibylla Aeneas elé vezeti a vad telhetetlen vágyú gonosztevőket (Tityus, Tantalus?), és csoportokba foglalva az egyesek nevei nélkül mindazokat, kik a kegyelet szent törvényei ellen egy vagy más módon vétkeztek. Látjuk, mint feküdt a költő lelkén, hogy épen azon parancsokat tartsa intőleg a nemzet elé, melyek megtartásán nyugodott a sorstól ígért állam java és fennállása, és a kegyes Aeneas, mint épen ez állam-fentartó erények foglalata, volt kiválasztva, hogy a vezeklések tanúja legyen, melyek az áthágókra a holtak országában vártak.

És a becses tartalom a legnemesebb edényekbe volt öntve; mint az arany csendültek meg a dálnok húrjai. Az Aeneis hexameterai a legteljesebb érvényre emelik a római

nyelv férfias erejét, hősies menetét és magasztos hangzatoságát. Mérsékelt pathosát, előkelő pompáját, kifejező sokféleségét és természetes kellemét az ódonszerű szigorúság lehellete mérsékli, néha a görög művészet választékosabb eszközei fűszerezik. A rhythmus széles teljes folyama, majd zúgva, majd szelíden, soha sem egyhangúlag, mindig összhangzatos határok közt van tartva. Mértékletes hangfestést ér el alkalmas helyeken a daktylusok és spondeusok finoman kiszámított választásával és összeállításával, valamint az egybehangzó szókezdetek nemzeti játékával. Művésziileg tagolt szóhelyezés sokféle váltakozó szimmetrikus csoportokban a mondatperiodusoknak is megadja azt a rhythmikus szerkezetet, mely kifejezőleg símul a versek folyamához. Így a Vergiliustól Lucretius után tovább művelt művészi hexameter a későbbi, névszerint a heroikus epos költőinek hosszú sorára nézve klasszikus mintává lett.

Vergilius 52 éves volt, midőn a végzetes utazást tette Görögországba és Ázsiába (735), hogy klasszikus talajon még három teljes évet szentelhessen zavartalanul műve befejezésének; élete hátralevő részét aztán egészen fiatal kora eszményének, a philosophia tanulmányának akarta szentelni. Már Athenben találkozott Augustussal, ki keletről tért vissza. Rá beszéltette magát, hogy felhagyjon tervével s fejedelmi barátjához csatlakozzék. De már Megrában napszúrást kapott a hely megszemlélése alkalmával: bár lázbeteg volt, nem szakította félbe utazását. A tengeri úton jelentékenyen rosszabb lett állapota: Brundisiumban kikötött s ugyanott kevés nap múlva meghalt, 735/19. szeptember 20-án. Hamvait Nápolyba vitték s a puteolii úton, két mérföldre a várostól temették el. Az egyszerű,

rövidségében lefordíthatatlan distichont, mely sírkövét ékesítette, állítólag maga diktálta halálos ágyán. Italiából való elútazásakor, a mint mondják, barátjának Variusnak meghagyta, hogy égesse el az Aeneist, ha ennek befejezése előtt valami történnék vele, de Varius határozottan elutasította a megbízást. Halálos ágyán ismételten kívánta a költő kéziratát, hogy maga semmisítse meg, de hiába: azért megelégedett azzal, hogy végrendeletében Variusra és Tuccára bízta irodalmi hagyatékát azon föltétellel, hogy semmit sem szabad kiadniok, a mit már maga ki nem adott. Megengedte tehát, hogy ismételten nyilvánosságra hozzák a bukolikus költeményeket, a földművelésről szóló költeményt utolsó kidolgozásában, talán még az Aeneis azon könyveit is, melyeket maga már felolvasott. Ily korlátozás ellen közbelépett Augustus, midőn az egész Aeneis kiadását megparancsolta. Variusra bízta ezt, de határozottan megtiltotta, hogy valamit hozzá tegyen. A művészetben jártas férfiú, közös barátjoktól, Plotius Tuccától támogatva, oly hűséggel látott a kényes megbízáshoz, hogy a vershézagokat is betöltetlenül hagyta s megelégedett azzal, hogy az elbeszélést betűszerint olvashatóvá tegye, a nélkül, hogy szervezetébe bárhol mélyebben belenyúljon. A második könyvben, hol Aeneas Helenával találkozik, kiadása még nagyobb hézagot is tüntet föl, melyet csak később egészített ki idegen kéz. Ez a foltozás (567—588) tehát hiányzik minden megbízható kéziratban. A költő épen ezzel a részszel nem készült el. Valóban nem hiányzanak apró feledékenységek és egyenetlenségek az így fenmaradt munkában. Ha egyet-mást a messzire szőtt és sokszorozott bonyolult előadás rovására lehet is írni, egyebek bizonyára csak azért maradtak benn, mert az utolsó simítás épen hiányzott. Sokat föltételez vagy alkalmilag

utána pótol, mi az alkalmas helyen el van hallgatva: sok ellenmondás fordul elő (habár nem annyi, mint Homerosnál). Így csak melleleg tudjuk meg, hogy arkadiai lovasok jöttek az etruskokkal a trójaiak segítségére (X. 238). Midőn Aeneas az új fegyvereket csillogni látja a légben, ebben a harcz kezdetének jelét ismeri fel, melyet Venus ígért volt neki, de mi csak most tudjuk meg. Rosszabb, hogy Aeneast a fő dologban egyszer cserben hagyja emlékezete. Creusa megigérte neki (II. 782), hogy Hesperíába jut, hol a Thybris folyik, de erre csakhamar, útja elején (III. 7), nem tudja, hova vezet a sors, s megkérdi Delosban Apollót, hova menjen, hol telepedjék le. Didónak pedig azt mondja (IV. 345), hogy a gryneumi Apollo, kiről az előbbi könyvekben nincs is szó, útasította őt Italiába. A hetedik könyvben azt mondják (626), hogy a hetedik nyarat érték el Trója pusztulása óta, holott pontos számítás után csak a negyedik jő ki. Midőn Palinurus elalszik és a tengerbe esik, szélesend van (V. 820. 844. 851. 862.), árnya ellenben azt mondja Aeneasnak, hogy a magasra csapkodó hullámok lebukásakor nem élétéért töltötték el aggodalommal, hanem a hajóért, mely elvesztette kormányosát. A kilencedik könyvben úgy vezet be Nisust és Euryalust, mintha az olvasó előtt egész ismeretlenek volnának, pedig már az ötödik könyvben (294. kk.) részt vettek a versenyfutásban. A rutulus Numát, miután már meg van ölve (IX. 454), még egyszer üldözi Aeneas (X. 561). Kétszer (IX. 774., XI. 538.) öl meg Turnus valami Cretheust: persze nem szükséges, hogy mind a kétszer ugyanaz lett légyen. Midőn Camilla harczra száll, mely kora végét idézi elő, utólag elmondják regényes gyermekkori történetét, de sajtátszerűen zavaró módon. Diana, aggodalommal telekedvestársnőjének bekövetkező elveszte miatt, nymphát

hív elő, hogy nyilat adjon kezébe, melylyel ez a szűz halálát megbosszúlja. Rövid beszédének, sőt egy versnek (XI. 537) közepébe szötte be a költő saját, csaknem 50 versre terjedő elbeszélését, mint valami jegyzetet, melylyel az istennőnek a leányhoz való szeretetét akarta megmagyarázni. Úgy látszik, hogy az epizódot, melyet mindenestre régibb hazai forrásból, talán Cato Originesiből vett, a költő utólag szötte be, mert ha kiveszszük, a félbeszakított beszédnek két fél verse, mely amaz elbeszélést közre fogja, símán, az összefüggés minden megszakítása nélkül illik egymással össze. A befejezetlen versek kiegészítésében különböző időben sokan tettek kísérletet, de nem szerencsésen: úgy látszik, már a philosophus Seneca ily módon meghamisított példányt használt, s legrégebb kézirataink közt is (a negyedik vagy ötödik századból Kr. u.) egyik sem egészen ment az idegen hozzátételektől.

A befejezetlenség minden nyomának daczára Vergilius Aeneise legnépszerűbb lett a rómaiak minden költeménye közt, mintája minden későbbi epikusnak, nélkülözhetetlen és soha sem (még a középkor kolostori iskolában sem) feledett, fáradhatatlanul lemásolt, magyarázott, grammatikusoktól és rhetoroktól kizsákmányolt tankönyv, kincses bányája a szellemi emelkedettségnek és kinyilatkoztatásnak sőt örvény a babonás, esztelen töprengés számára, világító fény a nagy költők előtt, kik Italiában újra feltámasztották a nemzeti költészet szellemét.

Csakhamar Vergilius halála után Cornelius Gallus egyik házibarátja, Atticus szabadosa, *Q. Caecilius Epirota* fiatal emberek kis körében előadásokat tartott Vergiliusról, valamint más újabb költőkről. Első rangú tudósok, részben még kortársai amannak, szakadatlan láncolatban

egészen a kezdődő barbárság koráig versenyeztek abban, hogy hozzá járuljanak a gazdag hagyatékok méltatásához, magyarázatához, szövegtisztogatásához. Így a Palatina többször nevezett könyvtárnoka, *C. Julius Hyginus*, kinek tudományát Vergilius szívesen fordította hasznára, szabad választékban az érdekes helyekhez, különösen befejezetlen részekhez is finom és tudós megjegyzéseket írt. Mindenek előtt azonban a híres philologus, a berytusi *M. Valerius Probus* Domitianus alatt volt az, ki gazdag ismereteit, éleselműségét és gondosságát a vergiliusi művek kiadására szentelte.

Ellenfelei is önkéntelen tanúi a költő jelentőségének. A régi iskola hívei és tehetségtelen vetélytársak, haragjokban és irigységökben, a mint előbb a mezei költeményeket, úgy az Aeneist is szörszálhasogató és bárgyú kritikájuk versenyterévé tették. Valami *Carvilius Pictor* Zoilus szerepét vállalta magára a római Homerral szemben és egy «Aeneas korbácsot» írt (*Aeneomastix*), hogy a szerzőt megfenyítse dologi, logikai, nyelvbeli, metrikai botlásokért s mindenféle megfoghatatlanságokért. Azokról már volt szó, kik feladatukká tették, hogy idegen tollait, melyekkel fölékesítette magát, kitépjék.

Hiszen még jellemét és életpályáját sem hagyták békén a nagyrabecsült férfiúnak: piszkos anekdotákkal igyekeztek beszenyezni emlékét. Ily csinyek ellen mindjárt a költő halála után fölléptek barátjai, mindenek előtt *Varius* «Vergilius szelleméről és erkölcséről» írt művében; ily forrásokból s a kortársak szóbeli nyilatkozataiból merítette a történetíró *Asconius Pedianus* (szül. körülbelül 2-ben Kr. u. megh. 87-ben) a «Vergilius kicsinylői» elleni könyvét, mely a legmegbízhatóbb adatokat foglalja magában a költő személyéről, dolgozása módjáról, fejlődéséről s rész-

letesen is nyugodt, pártatlan és értelmes fejtegetés alá vette az ellenfelek kifogásait.

A mit a szeretetreméltó mantuai költő személyiségéről tudunk, lényegében barátjai följegyzéseinek köszönhetjük. Nem volt szép, magas termetű és sötét arcszínű; vonásaiban volt valami parasztos, modora félszeg volt, egész megjelenése kevéssé gondozott. Mint az írásban, a beszédben is lassú volt, de csengő hanggal rendelkezett s egész lelkes kifejezéssel olvasott, a jelentéktelent is megnemesítve utánozhatatlan bájával. Nagyobb gyülekezet előtt azonban csak ritkán s szabály szerint csak oly részleteket olvasott fel, melyeknek hatásáról még bizonytalanságban volt, hogy saját ítéletét tisztázza és megerősítse. Ritka tisztaságú erkölcei és érzülete mellett, úgy hogy Nápolyban, a «szűzvárosban» «szűziesnek» (*Parthenius*) nevezték, ámbár fiatal korában nem volt érzéketlen szép leányok és fiúk iránt (catal. II. VII. IX.) — mint meleg, megbízható, belátó barátot szerette és tisztelte Horatius és közös körük, ha nem is volt valami ragyogó társalkodó. Augustus kegyéről bizonyosságot tettek levelei, melyeket még Trajanus korában is olvastak. Egészen véve visszavonultan élt Campania és Sicilia szelid ege alatt, mert egészségére nézve, mely ételben és italban a legnagyobb mértékletességet kívánta tőle, szűkéséges volt az élet nyugalma és egyformasága. De ha egyszer másszor, a mi igen ritkán történt, Rómában az utczán mutatta magát, csődület támadt: nyomát követték és mutogattak rá, úgy hogy a szerény, világtól idegenkedő ember csakhamar a legközelebbi házba menekült. Vergilius hűséges fiú volt és meleg szívvel viseltetett családja iránt. Csak idősebb korában vesztette el szüleit (atyja megvakult); két kedves testvére is, az egyik mint gyermek, a másik már felnőtt korában, megelőzte őt a halálban. Épen oly kevéssé

nősült meg, mint népének és korának legtöbb jelentékeny költője. De hála Mæcenas és Augustus bőkezűségének, mérsékelt jólétnek örvendett: csaknem egy millio sester-tiusa volt (mintegy 140,000 forint), háza Rómában az Es-quiliæen, Mæcenas kertjei mellett, és legalább egy jószága Nola közelében, Campaniában. A gazdagodás nemtelen eszközeit megvetette: így visszautasítá egy száműzött ja-vait, melyekkel Augustus megkínálta. Általános örökösévé, azaz vagyona felében, mostoha testvérét, Valerius Proculust (anyja második házasságából) tette, hagyatéka negyedrészt pártfogójának, Augustusnak, az utolsó negyedrészt egy harmadát Mæcenasnak, a másik két harmadot művei kiadóinak, Variusnak és Tuccának hagyta.

Tudományosságának és művészetének híre a szerint emelkedett a nép képzeletében, a mint sűrűbbek lettek az árnyékok, melyeket a későbbi századok növekedő tudatlansága a fölülmulthatatlan dalnok emléke fölé terjesztett. Foglalata lett a jósszerű bölcseségnek és művészetnek, a klasszikus ókor örök ifjú szellemi hatalmának. Mivel orvosi tudományt és philosophiát is tanult, a középkor mint varázslót és csodatevő bűvészt tisztelte, és mint istenileg megvilágított kalauz halad a nemzetek előtt a hídon, mely az ókorból az új korba vezet.

Az Aeneissel árnyékba került az elődök és kortársak minden egyéb epikus költeménye. A költő idősebb mestere és barátja *L. Varius Rufus* is elveszté trónját, kinek amaz még a kilenczedik eklogában (35), mint kezdő, szerényen alája rendelte magát, s kiről Horatius (Sat. I. 10. 43.) még 719-ben, midőn a Georgicák kezdő félben voltak, aggálytalanul hirdethette, hogy senkisésem tudja úgy fonnai a hős-

költemény szálaít, mint ő. Eddig valóban Varius volt a ki-
tűntetett dalnok a császár környezetében. A 715-ik év
nyara előtt hexameteres költeményben *de morte* énekelte
meg Julius Cæsar halálát. A csekély maradványokból ítélve
visszament a diktátor fiatal koráig; némely szerencsésen
fogalmazott versét Vergilius részint változatlanúl, részint
csekély idomitással felhasználta alkalmilag, mintegy em-
lékül. Midőn 727-ben a fejedelem elfogadta a senatustól
az Augustus tiszteletnevet, Varius volt, ki a felséget hexa-
meteres díszkölteményében, a *panegyricus Augusti*-ban
ünnepelte: úgy látszik, hogy a nép és uralkodó kölcsönös
szeretetének érzelmei szívélyes kifejezést találtak itt. Finom
dicséret volt, midőn így szólt hozzá: «vajjon a nép kívánja-e
forróbban a te javadat vagy te a nép javát, azt hagyja
Juppiter, ki rólad és a városról gondoskodik, eldöntetlenül».
Variusnak, mint a hivatott, a homerosi szellemtől lelkesí-
tett költőnek művészetére utalja Horatius Agrippát, ha
ez dalnokot keres tengeren és szárazon elkövetett hőstettei
számára. Egyedül *Thyestes* (*Thuesta*) tragédiája maradt
förlűlmúlatlan, melyet az actiumi diadal ünnepén 725-ben
adtak elő a játékokon, melyeket Apollo és Diana tisztele-
tére rendeztek Sextilis 6-tól 8-ig. Annyira tetszett, hogy egy
millio sestertiusnyi rendkívüli díjjal jutalmazták s még
Domitianus korában is a legkedveltebb költemények egyike
volt. Quintilianus kijelenté, hogy bármely görög tragédiá-
nak oldala mellé lehetne állítani. Mind e ragyogó költemé-
nyekből nem maradt fenn más, mint szegényes töredékek.

MÁSODIK FEJEZET.

HORATIUS.

Az Aeneis dalnoka, e nagy szabású, egy öntetből való népies természet mellett, ugyanazon nemzedék legelső sorában áll mint egy szűkebb kör szellemi vezére, *Q. Horatius Flaccus*. Mint déli Italia fiának könnyű, gyorsabb vére volt, mely a lombard lapály földművésénél hiányzott. A 689/65-ik évi deczember 8-án született Venusia katonai gyarmatban, közel Apulia és Lucania határához; ámbár csak szabados fia volt, oly nevelésben részesült, melynél jobbat előkelő családok sarjai sem élveztek. Az igyekvő értelmes atya, ki egy kis jószág jövedelméből élt, nem akarta a fiút a helybeli iskolamester, Flavius gondjára bízni, kinél a Sulla veteránjainak fiai, dicsekvő kevélységgel és durva életnézetökkel, melyet otthon tanultak, nem gyakorolhattak kedvező befolyást szerény iskola-társukra. Az eleven eszű fiúval, talán egyetlen gyermekével, Rómába húzódott. Gyarapodó kiadását úgy fedezte, hogy az árverési hirdető meglehetősen jövedelmező foglalkozását gyakorolta, a mi mellett még elég ideje maradt, hogy lelkiismeretesen felügyeljen a nagy városban felnövekedő

fiára. Iskolájába adta a beneventumi Orbilius Pupillusnak, annak a balsorstól elkésérített, epés grammatikusnak, ki hírét inkább a vessző és korbács iránti vonzalmának, mint tudományosságának és pædagogiai ügyességének köszöni. Akkor azonban tekintélyben állt és az első családok fiait számlálta tanítványai közé. Ki a jól öltözött csinos fiút, rabszolgáktól kísérve, az iskolába menni látta, senator fiának tarthatta. Itt nyerte első ismeretségét Róma nagyreményű fiatalásával és a sarjadzó tehetségekkel. A költészetbe való bevezetésül mint tankönyv még mindig Livius Andronicus gyámoltalan Odysseája szolgált; az Iliast is olvasták, talán Matius vagy Ninnius Crassus fordításában. Horatiusnak más tanítói is voltak kiképzése magasabb fokain, és megható gondoskodással maga atyja látta el, mint hű kísérője, a pædagogus hivatalát. Az egyszerű ember, kinek mégis elég alkalmá volt bepillantani az életbe, jó megfigyelője és ismerője volt az embereknek. Az egészséges erkölcsi nevelés titka, melyben fiát részesíté, abban állt, hogy ezt magát hagyta az előforduló példákból megismerni, mi jó, mi rossz, korán felnyitotta szemét arra nézve, mivel tartozik mindenki saját becsületének, gyakorlatilag belé oltotta az ősök jó erkölcsét és élesítette elfogulatlan látását a világ balgaságaira nézve. Így megjött az idő, midőn az ifjú eléggé elkészültnek látszott, hogy *«parafa nélkül úszszék»* és befejezze tudományos kiképzését. Meglátogathatta, mint más kortársai, az athéni főiskolát. Itt philosophiai tanulmányokkal foglalkozott, különösen az akadémia iskolájában, és annyira megismerkedett a görög költészetrel, hogy maga is verseket kezdett költeni ez idegen nyelven, mely kísérletől azonban csakhamar elvonta egészséges önismerete. De e szép idők hirtelen befejezésre jutottak Julius Cæsar meggyil-

kolása és az ennek következtében kitört polgárháborúk által. Athenben eleinte magas hullámokat vetett a zsarnokgyilkosok iránti lelkesedés. Midőn Brutus Sextilisben (710) oda érkezett, hogy tartományát, Macedoniát, átvegye, fényesen fogadták s elhatározták, hogy neki és Cassiusnak érez szobrokat emelnek a Harmodiosé és Aristogeitoné mellett. Természetesen a tanuló ifjúság is ujjongott a haza felszabadítóinak. Horatius Brutus seregébe lépett és mint más előkelő állású fiatal emberek, kik még nem szolgáltak, azonnal elnyerte a legiói tiszt (*tribunus militum*) mindenestre irigyelt állását; bár mily keveset jelentett ez magában véve, a teljesen tapasztalatlan újoncz épen nem volt képes neki megfelelni. A köztársasági sereg terv nélküli menetei elvihették Macedoniába, Thraciába, Kis-Ázsiába. A 712-ik év őszén részt vett a szerencsétlen philippi csatában és futással menekült. Az amnestia megengedte a mélyen megtört ifjúnak a hazatérést, de úgy atyját, ki e közben meghalt, valamint atyai jószágát is elvesztette, mert Venusia azon 18 községhez tartozott, melyeknek földbirtokát a triumvirek a veteránok ellátására jelölték ki. Így hát mód és remény nélkül, nem bírva otthoni menedékkal, saját személyes tehetségeire volt utalva a huszonhárom éves ifjú. Talán az atyjától hátra hagyott készpénz, támogatva a személyes összeköttetések által, melyeknek bizonyára örvendett a derék ember, épen elég volt arra, hogy lehetővé tegye belépését az állami írnokok tisztelt testületébe. Akár élethossziglani ellátás volt ez, meg lehetett belőle élni és bizonyos körülmények közt nem volt befolyás nélkül a folyó ügyekre. Horatius ahhoz az osztályhoz tartozott, mely a számadó könyveket és a quæstorok egyéb irományait tartotta felügyelete alatt. E hivatal, mely meglehetősen közel járt a sinecurához,

még elég időt engedett szellemes tulajdonosának, hogy költői tehetségét, melyet Görögországban ápolt, teljesen kiművelje; e tőkével remélhette, hogy ismét helyreállítja szétrombolt szerencséjét.

Első műveinek, melyek tágabb körökben ismeretesek lettek, és jelleme szeretetreméltóságának köszönhető, hogy a korszak hangadó költőjéhez, Vergiliushoz és Variushoz, közelebb jutott, kik az utat egyengették előtte. Vergilius először Mæcenasnak ajánlotta, Varius megerősítette barátja dicséretét, és így 716/37 telén először bemutathatta magát Mæcenasnak. A beszélgetés rövid volt: Horatius félénken, de őszintén elmondta származását és viszonyait. Mæcenas szokása szerint kurtaszavú volt és csakhamar elbocsátotta. Csak kilencz hónap mulva, miután megfigyelés és tudakozódás által megerősítette itéletét, hívatta ismét magához, s fölvette házi barátjai közé, — a mi nagy és következményekben gazdag kegy volt, mely persze némi bilincseket is rakott reá, minél szorosabb és bizalmasabb lett viszonyuk. A mindennapi reggeli látogatás kötelességén kívül abban a tiszteletben részesült a pártfogolt, hogy pártfogóját sétáin és utazásaiban alkalmilag kísérte, meglátogatta vele a színházat, asztalánál ült, egyszer mint vendéget magánál is üdvözölhette, csevegett, játszott vele, társasággal szolgált neki a lármás városban oly időkben is, midőn szívesebben szíttá volna az üdítő falusi levegőt, inkább kedves tanulmányainak adta volna át magát. De nemes őszinteséggel és finom tapintattal tudta megőrizni önállóságát, a mennyiben életére nélkülözhetetlennek látszott. Távol volt tőle, hogy politikai befolyásra törekedjék: a mint Mæcenas sem volt az az ember, a ki bizalmas nyilatkozatokba ereszkednék a politikai ügyekre nézve, úgy Horatius is szerény önismerettel óvakodott oly dolgokba tolnakodni,

melyek nem tartoztak reá. Mégis nemsokára részt vett egy politikai utazásban. A 717-ik év tavaszán Mæcenas Octavianus megbízásából Brundisiumba utazott, hogy ott Antoniussal alkudozzék. Kiséretében volt az előbbi év consula, L. Cocceius Nerva: egyszer már (714) épen itt hoztak létre kiengesztelődést a két ellenfél között. Anxurbán Horatius és a görög tudós Heliodorus vártak reájok, kik két nappal előbb indultak el Rómából. Egy időben Cæsar követeivel érkezett meg más felől Antonius bizalmas barátja, C. Fonteius Capito. Sinuessában Plotius, Varius és Vergilius csatlakoztak a társasághoz, de Canusiumban Varius ismét elvált barátjaitól. Így Horatiust egyszerre a legtekintélyesebb és legszellemesebb emberek vidám körében találjuk.

Pompás pajtás volt, egyenlően hangolva tréfára és komolyságra, kivált ifjabb éveiben életvidor és előkelő, finom togában és szépen fodrozott hajjal, elmés gonoszság nélkül, mozgékony, könnyen lobbanó vérmérséklettel, de engesztelékeny, meleg és hű barát, minden aljastól és hazugságtól idegenkedő. Természetes, hogy gyorsan lett keresett és becsült, s Mæcenasnak mindegyre nélkülözhetlenebbé vált. Mæcenas bőkezűségének köszönhette 723. óta vagy még valamivel előbb, szíve vágyának beteljesültét, egy mezei birtokot a sabin hegységben. Három vagy négy órányira feküdt Tiburtól keletre, Varia (Vicovaro) vidékén. Árnyas és védett, a reggeli és esteli naptól besugarazott völgy, Ustica, metszette át a hegyvonalat, melyhez a kecses Lucretilis-hegy tartozott. A magasan és szabadon fekvő helységben, Mandelában (most Bardella), az üde forrás Digentia (Licenza) pompás enyhítő italt nyújtott; távolabb, festői sziklákon feküdt a sabin Vacuna (Victoria) ledőlt szentélye; valamivel feljebb Horatius villája elé lehetett

jutni. A földbirtok nem volt egészen kicsiny: a kerthez mezők s egy darab erdő csatlakoztak; valamelyes marhaállomány sem hiányzott; nyolez vagy több szolgának is volt elég dolga. Öt jól ellátott paraszt telek tartozott a jószághoz. Igaz, hogy ily magas hegyvidéken nem igen tenyészhetett a finomabb gyümölcs és pompás növésű fa; a magasból lerohanó patak, ha a záportól megdagadt, sok pusztítást mívelt. Volt elég munka, s a mezőn a zömök, testes földes úr, szomszédjai multságára, maga is ásót, kapát fogott szolgálival. Legszívesebben szeptemberben időzött itt, hogy felüdüljön a városi élet fáradalmi után, a patak partján nyájas múzsájának hódoljon és vendégeket lásson. Szívesen hívta meg Mæcenast és más barátjait a városból. Vagy estenként a házajtó előtt ült egyszerű falusias lakománál, ízlelőt adott a házi gyermekeknek és enyelgett velök, fesztelenül iddógált a szomszédokkal és bizalmas, de tartalmas beszélgetést folytatott, melynek, mint gyakran a városban, nem léha napi újságok szolgáltak tárgyul. Ezt festi egyik legkecsesebb szatirája (II. 6.). Túl boldogan új birtokában, maga elé képzei magát a szerző egy ily szemlélkedő reggeli órában a falun, mennyiszor és mily szívből epedett ily menedék után. És végül Cervius szomszédal, ki oly szép történeteket tud, jelentősen elbeszéli a tanulságos mesét a mezei egér látogatásáról a városi egérnél, melynek alkalmazása magától értődik. Különben Tiburt is szerette, még pedig rajongással: e csendes föld-zúgot, hol a tavasz sokáig tart és a tél enyhe, már régen öreg kora pihenő helyéül választotta ki. Ismételten fölkereste Bajæ meleg fürdőit, míg orvosa a hideg víz használatát nem rendelte számára. Ettől fogva télen a veliai vagy salernumi tengerpartot kereste föl, és ha jól akart élni, meg tudta becsülni a kényelmet, finom

konyhát és válogatott borokat, holott a villában rendesen, valamint városi házában is az egyszerűséget kedvelte.

Római életét, hangulat, czél és körülmények szerint, majd ártatlanul fesztelennek, majd hajszoznak rajzolja. Megtudjuk, mily kényelmesen hever otthon reggelenként órákon át nyugvó ágyán, tetszése szerint olvasva vagy írva, mily kedélyesen barangol, a zöldség és kenyér áráról kérdezősködik, mint lapdázik a Marsmezőn, vagy ha éppen meg van gyuladva a szeme, legalább a játékot nézi, aztán délben fürödni megy, otthon magához veszi mérsékelt ebédjét és pihenését élvezi, este felé a circus és forum táján sétál, mosolyogva nézi a kolduló próféták és papók előadásait, megeszi otthon egyszerű cenáját, végre lefekszik és zavartalan álmodni kezd. Más ízben panaszkodik, hogy Rómában nem alhatja ki magát, kora reggel a praetorhoz kell mennie, hogy kezesül szolgáljon valami barátjának; mint várja másik barátja jelenlétét egy recitációnál, a harmadik és negyedik a Quirinalon, az Aventinuson beteglátogatást vár, mint kell magát áttörnie a hemzsegő tömegen, ha a hosszú utat megteszi Maecenashez az Esquilinon, teherkocsiktól, veszett kutyáktól, bitang disznóktól szorongatva, irigy csipkedésektől, kíváncsi kérdésektől, tolakodó fecsegőktől és kapaszkodóktól üldözve, mint rajzanak Maecenas meghittje körül az ügyesbajosok és a kartársak, úgy hogy lehetetlen verset írnia, s epedve sóhajt az idő után, midőn a falura mehet.

Ha költeményeit azon csoportok szerint szemléljük, melyekben ő maga egyesítette és adta ki, úgy csaknem magától érthető és könnyen bebizonyítható, hogy e könyvek nem zárt sorozatban keletkeztek egymás után, hanem

hogy a szerző egyidejűleg ápolt különböző műfajokat és majd ebben, majd abban az alakban, alkotva és kedve szerint, nyilatkozott.

Már tanuló korában Athenben s bizonyára a táborban is tett Horatius kísérletet több lyrai költeménnyel görög minta szerint. Midőn aztán szárnyaszegetten visszatért Rómába, először a luciliusi satirában tett szerencsés kísérletekkel szerzett elismerést és barátokat. Hangulata és élettapasztalataik hasonlósága csakhamar Archilochusra vezette, kinek a lyrai formák alkotásában való lángeszű ereje hatalmasan vonzotta őt magához. A karesú iambusi trimetert, mely oly kitűnően illik éles megszólításokhoz és támadásokhoz, már Catullus és köre használta fényes eredménynyel. Új volt a római lantos költészetben az epodikus szerkezet, a versszak-alkotás legegyszerűbb alakja, mely (az elegiai distichon módjára) kétsoros tagolásban egy-egy hosszabb verset rövidebbel köt össze. Először Horatius fogadta el és többféle játéknemben dolgozta ki, melyeknek mintáit a görög művésztől vette kölcsön. Legtöbbször iambusi trimetert köt össze ugyanazon rhythmusú dimeterrel (Epod. 1—10); vagy két daktylikus rhythmusú sor, egy hexameter és egy tetrameter következik egymásra (12), vagy daktylikus hexameter és iambusi dimeter (14. 15.) vagy trimeter. Háromtagú versszakra a második vers asynartetikus képzése szolgál átmenetül, ha az rhythmikus folytonosság nélkül két részből áll. Itt is találkoznak daktylusi és iambusi elemek: az iambusi trimeterre a második versben a pentameter fele következik egy iambusi dimeterrel (11), vagy a daktylikus hexametert ugyanazon részekből álló vers követi, csakogy megfordított rendben (13). Megszólítás, közbeszólás, válasz nagyon gyakori e költeményekben, és így az iambusi trimeter látszik alkalmasnak,

míg a daktylusi hexameter a szatira csevegő hangját vagy az elegia emeltebb hangját üti meg, mihez aztán a rövidebb sorok és az asynartetusok a lyrai visszhangot csatolják, sokféle színezésben. Ily értelemben tehát, az epodikus alkalmazás miatt, lehetett Horatiusnak azzal dicsekednie, hogy a parosi iambusokat először mutatta meg Latiumnak (Lev. I. 19, 23,), a mennyiben Archilochus rhythmusait és hangulatát tükrözte vissza (Epod. 6, 13.), nem költeményeinek tartalmát és szavait. Az *Epodok* könyvének készítése mintegy tiz évnyi időre terjed: a legrégebbi darab (16), a mennyiben be lehet bizonyítani, a 713. vagy 714-ik évből való, a legújabb (9) kevéssel az actiumi csata után készült (723). Mäcenassal a szerző már baráti, sőt bizalmasan ingerkedő lábon áll (1. 3. 9. 14.). Már mielőtt közel jutott volna hozzá, előre készült a fordulat politikai hangulatában.

Csakhamar Philippiből való visszatérése után történt, hogy keserű fájdalomában a folytonos polgárháborúk miatt, melyek már a második nemzedéket pusztították, kifejezést adott (16) az óceánon túl fekvő boldog szigetek után való vágyának, melyek még érintetlenek az emberek szenvedélyétől és kínjától. Már Sertorius komolyan foglalkozott a gondolattal, hogy azon az áldott szigeten, melyről a görögök philosophusai és költői annyi szépet tudtak mondani, új hazát alapítson. A mint a phocæaiak egykor hátat fordítottak régi hazájoknak, úgy most azok, kik még megtöretlen férfi erőt éreznek magokban, hagyják el asszonyos panasz nélkül azt, a mi menthetetlenül elveszett s keressék a távolban szerencsájöket. A béke és arany jólét idylli képei, Vergilius negyedik eklogájára emlékeztetően, melyekkel a búskomoly költemény végződik, fölemelő ellentétben állnak a szilaj harezokkal és fenyegető veszélyekkel, melyekkel kezdődik.

Egy ízben büntető szavakkal közvetlenül a pártok harcába markol be a költő (7). Daczára a nem régen (715) kötött misenumi egységnek, még ugyanazon év végén újra fegyvert ragadtak egymás ellen Octavianus és Sext. Pompejus. Szemökre veti a természetellenes kedvtelést, hogy saját nemöket dúlják: ez tragikus következménye a testvérgyilkosságnak, melylyel Róma története kezdődött. Mæcenassal való személyes összeköttetése óta őszinte odaadással állt annak részén, kitől a hydra végleges legyőzése volt várható. Nehéz volt visszamaradnia, midőn Mæcenas a 723. év tavaszán a hajóhadhoz ment, hogy az Antonius ellen bekövetkező döntő harcban részt vegyen (1). A szeptember 2-ki győzelemnek serleg mellett örvend, előre élvezve a majdani diadalt és az ünnepi lakomát barátja házában, hol már egyszer, a Pompejus fölötti naulochusi győzelem (718.) után, megünnepelte volt a szégyenletes veszély elhárítását (9). A már megszüntetett méltatlan állapotnak keserű szemlélete (hogy a római harcos egy keleti asszonynak volt kénytelen szót fogadni!) emeli a jelen sikerre való büszkeségét.

Ezek a könyv politikai dalai. Kevésbé élvezhető egy sorozat személyes támadás ismeretlen egyéniségek ellen: archilochusi epével és catullusi nyerseséggel igaz, hogy nem takarékoskodnak, de a szerző haragja közömbösen hagy bennünket. Így egy méltatlan felkapaszkodottnak, minők akkoriban sokan voltak, engesztelhetetlen ellenségeskedést nyilvánít: nem régen még rabszolga lévén, most tiszt, a tisztos polgárok megbotránkozására gazdag redőjű tógában sétál a szent utcán és parádézik a színházban, hol szemtelenül a lovagok emelvényén ül (4). Egy gyáva csaholó ellen, ki csak védteleneket támad meg, fogainak élet fordítja a felháborodott költő, mint molossus kutya

s* azt igéri neki, hogy úgy bánik vele, mint egykor Archilochus apósával vagy mint Hipponax a torzkép-készítő Bupalossal (6). A kaján kritikuskak, Mæviuskak, midőn Görögországba vitorlázik, búcsúdalban (10) azt kívánja, hogy minden szél egyszerre rohanjon hajójára s holttestéből a parton a madarak lakmározzanak. Legmesszebb megy a csúfos gúnyban és piszokban néhány erotikus korholó dal: lefőzése egy tolakodó öreges kaczérnak, ki irodalmi érdeklődést szenved (8), és féltékeny panaszainak elútasítása (12). A fiatal embernek kevés szerencséje van a szerelemben: méltatlan bilincsek nyomják és megbénítják költői hangulatát (11. 14.); csak azért rázza le, hogy újabbakat és erősebbeket vegyen magára. Az örök hűség fogadalmát megtörik vele szemben (15), — tisztátalan viszonyok ezek, melyek nem emelhetik föl. A legsivárabb e társaságban a nápolyi nő, Gratidia volt, kit Horatius ismételten pellengerre állít a szégyenletes Canidia név alatt. Abban a hírben állt, hogy mint méregkeverő és boszorkány, kivált erotikus czélokra, fekete gonoszságokat művelt, s az ifjú költő életében is végzetes szerepet kellett játszania. Egy borzalmas jelenet (5) drámai élénkséggel mutatja be az elvetemültet sötét mesterségének közepette. Kígyókkal hajában, más hirhedt asszonyok segítségével, arra készül, hogy egy ártatlan fiút, kit elfogott, élve álláig elásson s éhséggel megöljön, mert velője és mája szerelmi italt fog szolgáltatni, hogy egy érzéketlen öreget, névszerint Varust, hatalmába kerítsen. A boldogtalan gyermek esengő kéréseivel és könyörgéseivel kezdődik, s a kétségbeesettnek szilaj átkozódásaival végződik az érdekes költemény; a boszorkány imája az éjhez és Dianához, a holdhoz, közepét foglalja el. Egyik legkorábbi satirájában is elbeszéli (I. 8.), mint üz ez segítőnjével boszor-

kányságot Mæcenas parkjában holdfény mellett az Esquilinuson. De Priapus, a derék kertörző, drasztikus eszközzel tudja őt megkergetni. Hogy magának Horatiusnak is dolga volt vele, a gúnyos palinodia mutatja, az utolsó az Epodusok gyűjteményében. Kivételesen iambusi trimeterekből áll ez, egyszerű sorrendben. A dialogusi vers itt különösen helyén volt, mert a költemény két szembe állított beszédből áll. A költő esengve kéri a rajta levő varázslat feloldását, mely eléggé tönkre tette. Igér minden kívánandó vezeklést, rendelkezésére bocsátja a kegyetlennek lantját: hazugul erényét magasztalja! Mindent visszavon, a mi becsületsértő szidalmat rá aggatott, míg ezeket gonoszkodva még egyszer egyenként ismétli. Canidia természetesen kérlelhetetlen. Szemére hányja, mily kiméletlenül hozta napfényre életpályáját, s ezzel megerősíti mindezeknek igazságát.

Ártatlan tréfával és kedélyes szeszélylyel ritkán találkozunk e könyvben. Vergilius dicsérő szavai a falusi élet-ről barátjainak körében sok vidám mulatságra adtak alkalmat, mikor az eszményt és valóságot szembe állították egymással. Mint egy efféle elmélkedés gyümölcse tűnik fel a kecsesen ironikus hangulat-dal, mely oly csinosan megvilágítja a kivánság és teljesítés közötti különbséget (2). Egy ismert pénzkölcsönző szeretettel kiszínezett képekben ömleng a falusi élet egyszerű örömeiről, melyeknek szívesen feláldozza a város finomitott élvezeteit. Az ügyektől való szabadulás, a kert ápolása, a gyümölcstenyésztés, a szemlélkedő nyugalom árnyas fák alatt a pázsiton, csörgedező forrásnál, az erdőben, vagy télen a vadászat öröme csábító kéjelemmel van rajzolva, aztán a békés háztartás, a hű feleség a gyermekekkel, ki a tűzhelyen tüzet rak a férj elfogadására, ha fáradtan hazatér, ki a tehenet feji,

tüzes bort csapol a hordóból és saját kamarájából ízes lakomát készít estére, szemmel tartva a hazatérő nyáját, a bikákat, melyek a munkáról jönnek, a házi fiúk vidám csapatát, mindezt oly meggyerőleg rajzolja, hogy azt vár-nók, ez az idylli hangulatú ember rögtön lépéseket fog tenni vágyának kielégítésére. E helyett zavartalanul folytatja szennyes üzletét.

Az elkényeztetett Mæcenas sem fogadta el minden fentartás nélkül a falusi lakomák magasztalását. Így pajkos próbára tette Horatiust, vajjon érzékeny gyomra képes volna-e méltatni az aratók kedves élelmét, a fokhagymát? A legközelebbi epodos (3) elmondja, mint folyt le e kísérlet. Undorodásában nem győzi hyperbolákkal az eliszonyodott költő, hogy ez égető méreg ördögi hatásáról panaszkodják «tréfás» barátja előtt.

Élénkségben és a kifejezés erélyes élességében a duzzadó ifjúságnak e termékei nem állnak a catullusi iambusok mögött. Hogy az epodosi szerkesztés kísérlete még sem maradt egészen követés nélkül, bizonyítja legalább egy mutatvány rokon körből: egy massiv gúnyköltemény (iambusi trimeterekben és dimeterekben: catal. V.) ugyanazon nyomorúlt kéjenczre (Lucienus?), kit Noctuinus álnév alatt ugyanaz a szerző már kétszer ostorozott iam-busi trimeterekben (catal. III. IV.).

Már Catullus megkezdte az *aeoliai lyra* formáit bevinni a római költészetbe: a sapphói strophát legalább és a nagyobb asklepiadesi verset eleinte egyes kísérletekben szerencsésen utánozta. A megkezdett ösvényen tovább haladva, Horatius hatalmába kerítette a rhythmusok egész bájos teljességét, melyekben Sappho, Alcæus, Anakreon a

szerelem és bor, barátság és társas szellem, a családi és honfiúi öröm és fájdalom kimeríthetetlen tárgyait zengték. A férfi és női jellem ellentétét a sapphói és az alcaëusi stropha fejezi ki. Szelíden és ünnepélyesen gördül a sapphói vers; a metszet után lendületet vesz ugyan, de az ereszkedésben felhangzó trochæusi véggel megőrzi női természetét, és hasonló sorok háromszori ismétlése után a végső vers is, mely az utolsó előtti sorral néha egy egészszé van összekötve, úgy hangzik el, mint ugyanazon elemek megrövidített visszhangja. Élénkebben és változatosabban cseng ellenben az alcaëusi stropha. Csak a két első vers ismétlődik: az erősen fölmenő sor daktylikusan esik ugyan le a metszet után, de erélyes katalexissel végződik; a harmadik sorban is bizonyos ruganyosságot ad a kezdő félütem a kettős ditrochæusnak tartóztató momentumával az első felerész után, és az utolsó sor, mely még egyszer kettőztetve hoz daktylust és trochæust, teljesebb befejezést nyújt. A horatiusi dalok két harmada van e két stropha-nem egyikében írva, melyek közül az alcaëusi még előnyben részesül a másikkal szemben. A második könyv egész első felében mind a kettő váltakozik egymással, aztán az alcaëusi mérték túlsúlyra jut, névszerint a felsőbb megbizásból készült komoly és fölemelő tartalmú költeményekben is. Gazdagon vannak ezen kívül képviselve az asklepiadesi strophák sokféle változatai, melyekben a már Catullusnál előforduló glyconeust, egyszerű formája mellett, a beszött choriambus kibővíti és megerősíti. Elszórtan, csak mintegy kísérletképen találhatók e logaëdikus képzések mellett a tiszta daktylikusok Alkman mintája szerint (I. 7. 28. v. ö. IV. 7.), vagy a daktylikus-trochæusi soroknak iambusiakkal való archilochusi vegyítései (I. 4.), vagy egy rövidebb trochæusi sornak

hosszabb iambusival való összekötése (III. 18.), vagy végre ioniai systemák művészi összeállítása (III. 12.). Nyilván az volt a mester szándéka, hogy rendszeres teljességgel az æoliai rhythmikának csaknem minden formáját utánozza s a nyelven való virtuóz uralmát minden oldalú mutatványokkal bizonyítsa. Így mindjárt az első könyvet mintegy minta-lapjával nyitotta meg csaknem valamennyi vers- és stropha-képzésnek, melyeket egyáltalán megkísérlett (I. 1—9. 11.). Míg azonban Catullus az æoliai mesterek szabadságainak is elfogulatlanabbúl adta át magát, Horatius bizonyos szabályokhoz ragaszkodott, melyeket talán valami iskolai elméletnek köszönhetett, talán saját érzelmében is megokolva talált: spondeusokat használván a trochæus vagy iambus helyett, egyenletes spondeusi bekezdéssel több méltóságot és magatartást adott a rhythmusoknak; a megállapított metszetek megtartásával, mint a hexameterben, a rövidebb verseknek is biztosította a hangesés jellemző ellenkezését; igaz, hogy ezzel a versek könnyedségben és változatosságban veszteséget szenvedtek. Idővel, lyrája utolsó korszakában, melybe a *carmen sæculare* és a negyedik könyv tartoznak, inkább eltért e szigorúságtól, hogy annál több súlyt fektessen a nyelvtest zengzetességére, a mennyiben gondosan kerülte az egymásba ütköző, kivált hosszú magánhangzók kiugratását. Minden horatiusi dal az æoliai lyra módjára négy-soros strophákban van szerkesztve, melyek azonban, mint a stichikus szerkezetű költeményekben az egyes versek, nem ritkán és sokféleképp változó szándékkal a mondatalkotás által egymásba mennek át, míg a gondolat éles befejezése a rhythmusos periodussal jobban kiemeli az élesen tagolt dal zenei jellegét. Túlnyomólag az alkmani és hipponaxi formák, azután az asklepiadesi stropha sokféle

alakjai azok, melyek a gyakoribb átvitelnek kedveznek. Igen ritkán (s egy kivétellel — III. 27. — soha sem gyakrabban, mint mindenkor egyszer) fordul elő a sapphóiban, mértékkel, de szaporodva (kivált III. 29. és a negyedik könyvben) az alcæusi strophában. Gyakran, mint a görög lyrában is, a gondolat befejezése közvetlenül a rákövetkező stropha első versében történik. Szabály szerint az érzés vagy rajz emelkedése okolja meg ez összefűzést, mint például az izgatott diadalmi dalban (I. 37.) a Kleopatra elbizottságára és bukására való emlékezés a második versszaktól kezdve egész végig szakadatlan folyamban árasztja el az egész költeményt.

Horatius úgy tele szívta magát a görög költészet nedvével, hogy ez mintegy kiszivárog dalainak minden porusából: ha a görög lyra kincsei teljesebben fenmaradtak volna, e visszhangok még gyakrabban és bizonyítóbban feltűnnének. A mintákhoz való viszony a részletekben nagyon különböző: majd valamely egésznek átfordítása (a mit persze sehol sem bizonyíthatunk be teljes terjedelmében), majd részletes kölcsönzés (különösen a bevezetéseken: I. 9. 18. 23. 37. II. 18.), majd egyes motivumok, képek, gondolatok vagy fordulatok feldolgozása, változata, átídomítása, szabadabb utánzással vagy szorosabb ragaszkodással. Míg a görög tulajdonnevek a forrásra utalnak, az idegent is, a hol lehetett, helyszínezéssel honivá tette. A havas Soracte, Tibur, a matiusi méh, a Tiber folyó, olasz borok, Saliarisok, az antiumi Fortuna (I. 35.), Pindaros Σώταιρα Τόχη-je helyett (Ol. 12.) italiai talajra vezetik a nézőt, és épen a külföldi növény ez átültetése emeli a szakértőre nézve a báj, ha a jól ismert új foglalatban ismét megtalálja.

Szabad fordítás, hasonló versmértékben, Alcæus után,

a Mercuriusról szóló hymnus (I. 10.). Ugyanezen költő sugallta Neobule szerelmi panaszát (III. 12.): a megegyező kezdő szavak ugyanazon ioniai rhythmusokban még megvannak (Fr. 59.). A görög költőknél oly szokásos összehasonlítást az állami élet ingadozásai és a viharos tengeren hányódó hajó közt, melyet régi magyarázók Alcæus egy híres költeményében is megtaláltak (18. k.), Horatius egyes részleteiben önállóan kidolgozott allegoriává használta fel. (I. 14.). A Cypriákban Kassandra Parisnak Spartába való indulásakor megjövendölte Trója végzetét. Ugyanezen víziót alkalmazta Bakchylides egy lyrai cantatében (29.). Ezzel kapcsolatban Horatius ugyanazt a jóslatot egy próféta tengeri aggastyánnak, Nereusnak (Porphyrio szerint Proteusnak) adta szájába, ki a parázna pár hajóit hazatértökben szélesenddel feltartóztatja, hogy a fenyegető háború borzadalmait és kimenetelét gyors képekben szemök elé állítsa (I. 15.). Egy alcæusi bordal bevezetéséhez, mely a tél szigorúságát rajzolja és kedélyes együttlétre való készülődésre hív fel (34.), meglehetősen szorosán csatlakozik az egyik legkellemesebb horatiusi dal (I. 9.), de mégis csak az általános helyzet és a hangulat közös. Épen így a szép choriambusi bordal (I. 18.), oly gondolattal kezdődik, melyet ugyanazon asklepiadesi versmértékben Alcæus (44.) mondott ki. Az actiumi győzelem fölötti diadalmi dalt (I. 37.) Alcæus híres felhívása (20) nyitja meg, melylyel ívásra szólít fel a zsarnok Myrsilos halála után. Mint egy pindarosi epinikion (Ol. II.) kezdődik a Róma fejlődéséről szóló magasztos dal (I. 12.). Anakreontól (51.) vette a bájos hasonlatot a szemérmes leány és a félénk őz között, mely az erdőben elvesztette anyját (I. 23.); szintúgy az érintetlen szűz képét, ki a legelőn játszó csikóhoz hasonlít (III. 11, 9: Anakr. 75.).

Anakreoni motivumon (63.) alapúl a drámai jelenet is, hol az ivó czimborák tomboló vitáját megkérleli a belépő költő (I. 27.). Ha Horatius (II. 18.) oly javakat számlál fel, melyekkel nem bír, és e szegénységgel megelégedetten belső boldogságát állítja szembe, hasonló ellentét lebegett előtte, mely Bakchylidesnél (20.) fordul elő. A Vergiliushoz szóló búcsúdal (I. 3.) bevezetésének teljesen megfelel Kallimachos két szép asklepiadesi verse (114.). A megható vonás, midőn a hű anya rég távollevő fia hazatértét várva, nem tudja levenni szemét a tengerpartról (IV. 5, 9, kk.), ismét előfordul Commodus császár egy kortársánál, a ciliai Oppianosnál, ki azt bizonyára valamely régibb görög költőtől, valószínűleg alexandriaitól vette át, és ki tudja, nem volt-e ennek is elődje?

Több dolog a költői nyelv és retorika általános kincs-tárából van véve. Lett légyen Alkman (118.) az első, ki híre nagyságának bizonyítására felsorolta a népeket, melyeknél ismeretes, ez a motivum nagyobb körben oly gyakori lett, hogy Horatiusnak is (II. 20, 13. kk.), a nélkül, hogy tudna az első forrásról, tollába kerülhetett annál inkább, mert Alkman költői dicsekvése egész a mythosi népekig emelkedett. Közhelyek, mint például hogy a szegénynek tiszta szívvel nyújtott imája és áldozata nem kevésbé kedves az istenek előtt, mint a gazdagnak adományai (III. 23.), úgy jelen vannak a köztudatban, hogy nincs jogunk forrásuk után kutatni. Ugyanezen gondolatot például Euripides is beszötte Danaéjának egy párbeszédés jelenetébe (Fr. 329.), de fonákság volna ezért épen ezt a helyet venni fel a horatiusi óda «motivum»-ának. «Ki tudja, adnak-e az istenek holnapot a mához?» mondja Horatius (IV. 7, 17.); ugyanez igazságot mondja ki Euripides Alkestisében (784. k.) a jókedvű Herakles, és még

mennyiszer ismételhették! Veteránok és más hálás hívek az istenségnek, melynek szolgálatában vagy védelme alatt állottak, fel szokták ajánlani hivatásuk jelképeit vagy műszereit, néhány hálavers kíséretében. Efféle epigrammákkal, sokféle változatban, tele van a görög Anthologiának egy egész könyve. Hasonló felajánlással jelenti ki Horatius, hogy véget vet szerelmi kalandjainak (III. 26.), a nélkül, hogy valami határozott mintát utánozna. Épen ilyen a rátartó fiúhoz szóló intés (IV. 10.), hogy tisztelői nem sokára elhagyják és akkor keservesen meg fogja bánni kevélységét (Anthol. XII.). Semmi kétség, hogy az elrabolt Europa panasza (III. 27. 25. kk.) görög forrásból vannak merítve, de mivel a bájos királyleány sorsa kedvelt tárgy volt a régi, valamint a hellenisztikus eposnak, úgy szintén a lyrának is, azért az elveszett eredetiek közül egyet sem lehet mint mintát megnevezni. Van egy egész sor görög epigrammánk (Anthol. X. 1—3. 14—16.), melyek a kezdődő tavasz rajzához a hajósokhoz szóló felhívást csatolják, hogy keljenek tengerre. E szívesen variált tárgyat Horatius többször vette kiindulásul, hogy ivásra vagy az élet vidám élvezetére hívjon fel (I. 4. IV. 7. 12.). Gyakran azzal indokolja ezt, hogy az élet rövidségére s a mindenkivel közös halálra utal: e fájdalmas intés Mimnermos óta az egész görög elegián végig vonúl s még elég gyakran előfordul az Anthologia epigrammaiban is (XI. 19. 23. 25. 62.). Mint görög költők közhelyéről emlékezik meg Plato (Ion. p. 534. B.) azon mondásról, hogy méhek gyanánt a múzsák kertjeinek méztől folyó forrásaiból hordják össze dalaikat. E szép képet Horatius (IV. 3, 27. kk.) egyénileg fordította, midőn magát a méhhez hasonlítja, mely Alsó-Itáliában a Matinus hegyen szorgosan szív a növényekből kellemes fűszereket. Azért nincs teljes jogunk arra, hogy

e nyilatkozatot vallomásnak tekintsük, mintha a horatiusi dalok mindenfelől összeszedett tarka kövecskékből álló mozaik volnának. Nem kevésbé gyakori a görög költészetben, hogy a lendületes költőt hattyúnak mondják. (IV. 2. 25.).

Már Hesiodos (Theog. 81.) magasztalta annak szerencsáját, kinek a múzsák születésekor egy pillantást ajándékoztak, és későbbiek, mint Kallimachos (Epigr. 23.), alkalmilag magukévá tették e kecses fordulatot. Így Horatius is használta, midőn meglelégedéssel beszél saját híreről (IV. 3, 1. kk.), a nélkül, hogy azért valamely határozott mintától függne.

Minden időben a *szerelem* volt a lantos költészet fő-tárgya. A horatiusi dalokban is meglehetősen széles tért foglal el, de a költő szívét nem tölti be. Sokakat szeretett (Sat. II. 3. 325), de úgy látszik, ez «ezer bolondság» közül alig egynek adta oda magát komolyan: dicsekszik állhatatlanságával (I. 6. 19.). Egy viszony sem tett mélyebb befolyást sorsára, szellemi fejlődésére. A csinos fiatal ember egykoriban a különben sokat kívánó Cinarának is tetszett; neki ingyen juttatta kegyeit; korán meghalt, és Horatius nyájas emlékezést őrzött meg róla (IV. 1, 4. 13, 21, Lev. I. 14, 33.): de e tavaszi korszakból egy költemény sem maradt fenn, legalább semmi felismerhető. Egyszer visszavon fiatal korából való szidalmazó iambusokat, bűnbánólag bocsánatot és a régi barátság megújítását kérve a «szép anya szép leányától» (I. 16.). Mivel e versek megsemmisítéséről beszél, bizonyára nem keresendők az epodusokban, úgy hogy minden kísérlet hiábavaló a megsértett személyének megállapítására. Mind azon görög nevű leányok és fiúk közül, kiket Horatius megénekel, egy határozott körvonalú, kézzelfogható személy sem lép

elénk : alig van egyik vagy másik conventionalis vonással jellemezve, mint a szöke Pyrrha, ki szép egyszerűsége miatt tetszik (I. 5.); a kecsesen hetyke Glycera, ki tisztábban ragyog a parosi márványnál (I. 19.); Chloris, ki fehér vállával úgy sugárzik, mint a hold a tenger fölött (II. 5. 18.); Myrtale, ki viharosabb, mint a Hadria hullámai (I. 33. 13.); az édesen nevető, édesen csevegő Lalage (I. 22.). Oly szenvedély, mely az egész emberen uralkodik, sehol sem tör elő : inkább bizonyos fölényt őriz meg a költő. Iróniával, ingerkedéssel, keserű gúnynyal vagy hideg lemondással tárgyalja szerelmi fájdalmait. A begyes Chloët, ki mint félénk öz fut előle, gúnyosan azzal a biztosítással nyugtatja meg, hogy sem nem tigris, sem nem oroszlán (I. 23.). Az ifjú Lalagéval szemben önmagát inti türelmes várakozásra : még játszadozó üsző, éretlen szőlő ; idővel majd még utána fog járni (II. 5.). Gúnyosan kérdi a kicsiny testes ember az ingadozó Pyrrhát, mily karesű illatszeres fiú udvarol most neki bájos barlangban, és részvevőleg szánja a kegyencz hiszékenységét, a ki örök hűségre számít. Hányszor fog a szegény tört eskükön sírni, durva viharoktól borzadni ! Ő maga hálával veszi, hogy megmenekült a hajótöréstől (I. 5.). Egy férjes nőnek (Lycének), viharos téli éjszakán szerenádöt ad : a könnyelmű intésnek, hogy úgy sem született Penelopénak, és a szokásos fenyegetésnek, hogy nem sokáig akarja elviselni a kemény küszöbön való fekvést és az esőt, kell megszereznie számára a belépést (III. 10.). Mint veterán Cypria szolgálatában feláldozza hadi szereit (fáklyákat és feszítő vasakat, lantot és ívet) az istennő szentélyében, de egyúttal szívére köti kérését, hogy csak egyszer érintse korbácsával a rá tartó Chloët, természetesen az ő javára (III. 26.). A sokaktól ostromolt Barine esküit skeptikusan visszautasítja,

mert már annyiszor esküdött baj nélkül hamisan, mely esküin nevetnek Venus, a nymphák és Cupido, míg ostromlóinak csapata és szépségének hatalma mindegyre növekszik (II. 8.), savanyú-édes bók egy rendelkezési állapotba helyezett imádótól, — mennyire különbözik Catullus bánatos kétségeitől és szemrehányásaitól Lesbiával szemben! Melegebben hangzik annak rajza, mit szenved testileg a költő Lydiának a szép Telephusra mondott dicsérő beszédénél és más imádók viharos szerelmi bizonyítékainál, valamint mikor boldogoknak magasztalja azokat, kik vizáلكodás nélkül bensőleg összekötve maradnak (I. 13.). Úgy látszik, itt ez egyszer tüzet fogott. A horatiusi szerelmi költészet egyetlen gyöngye a Lydiával való kettős marad (III. 9.), a jóhangzás mesterműve nyelvben és rhythmusban, tökéletes harmonikus remekmű a finom tagok szoros összeillesztésében is. Három kettős strophában, mintegy három felvonásban folyik le a kis szerelmi dráma. A korábbi boldogságra való epedően fájdalmas emlékezéssel a hűtlenség miatti panasz van összekötve. Még egyszer fölébreszti a duzzogó nő daczát, mintha mind a ketten torkig jóllaktak volna, míg végre a férfi ajánlatot tesz a kibékülésre, melyet a leány nem ugyan büntető aggodás nélkül, de aztán annál szívesebben elfogad. Itt minden szó, minden vonás a legszerencsésebben van kiszámítva, úgy hogy megindulással, gonddal és ujjongó helyesléssel kísérik az édes párbeszéd menetét.

Mulékony mulatságra a költő vendégül is hívja magához egyik-másik készséges szépet, nem minden ingerkedés nélkül. Tyndaris, ki maga is költőnő Anakreon stílusában, látogassa meg őt sabin jószágán, melyet mint békés, az idylli jólét minden bájával felruházott költő-asylumot dicsér előtte : itt nem kell bor melletti féltékeny veszeke-

désektől félnie (I. 17.). Egy pathetikusan induló ünnepi költemény végén meghívja Neerát, hogy Cæsarnak Hispaniából való hazatérését (730. tavaszán) együtt ünnepelje a költővel: gyorsan, halogatás nélkül menjen hozzá, ha különben mérges kapusa megengedi, kit erőszakolni önmagát sem érzi már elég fiatalnak (III. 14.). «Utolsó lángjának», Phyllisnek, kivel Mæcenas születése napját akarja megülni, az öregedő költő elégedettséget ajánl, mert az előkelő ifjút, a ki szívét betölti, egy gazdag leány tartja bilincsben: vegyen intő példát egy Phaëthon és Bellerophon sorsából (IV. 11.).

A hol a sértett költő beteljesülni látja a Nemesist valamely makranczos leányon, akkor megdagad (mint az epodosokban) archilochusi ere. Örvend, hogy Lydia ajtaja előtt éjjelenként egyre elhagyottabb lesz a hely és azt a sorsot kívánja neki, hogy egykor maga járjon az utcán, de hiába, éji kalandok után (I. 25.). Ujjong, hogy az istenek meghallgatták kívánságát és Lyce csúf vén asszony lett. Hiába akar még szépnek látszani, hiába játszik, iszik és énekel könnyelmű dalokat a lakomáknál. Sem kosi öltönyök, sem ékszerek nem hozzák vissza éveit és azt a bájt, mely egykor foglyul ejté a költőt. Az a sorsa, hogy vén legyen, mint a varjú, hamuba omlott fáklya, gúny tárgya a fiatal emberek előtt (IV. 13.). Sajátszerű a bosszú, melylyel, a nélkül, hogy megnevezné, de mégis elég érthetőleg a beavatottra nézve, e hölgyek egyik legveszedelmesebbikét megbélyegzi. A költemény, mely, mint már említettük, anakreoni motivumon alapúl, egészen drámai alkotású (I. 27.). A költő az éjjeli lakmározás kellő közepébe lép, hol hangosan és szenvedélyesen megy a mulatóság. Vita közben ökökre kelnek, korszókat vágnak egymáshoz, villog a mediai tör, vér folyik. Korholó szavakkal

nyugalmat követel, és hogy a beszélgetést ártatlanabb mederbe terelje, felszólítja a jelenlevők egyikét, nevezze meg kedvesének nevét. Az ifjú haboz, Horatius biztatja: hiszen tudja, hogy méltatlanra nem pazarolja szívét. De mikor az ifjú fülébe sugja a nevet (az olvasó nem tudja meg), eliszonyodik a boldogtalan fölött, ki menthetetlenül ily Charybdis és Chimæra hatalmába jutott.

Így, mint idegen szenvedélynek távolból való higgadt megfigyelője, készen áll gonosz megjegyzésekre. Pyrrhust, ki egy szép fiút harez és veszély közt akarna meghódítani, figyelmezteti a teljes lelki nyugalomra, melyet az tanúsít, kinek oly hévvel jár utána (III. 20.). Asteriának, kinek kedvese, egy kalmár, útra kelt, szeme elé állítja, hogy több oka van saját hűségéért aggódnia, mint a távollevő kedveséért (III. 7.). Mint érett férfiú, kinek a negyven év már háta mögött van, önzetlenül dicséri az ifjú Xanthias előtt a csinos, szeretetreméltó rabszolganőt, kinek talán királyi vér folyik ereiben (II. 4.). Irigység nélkül csodálja a szép Terentia bájait is, kivel Mæcenas épen az első szerelem mézes korát, valószínűleg még az esküvő előtt, élvezte, s udvarias fordulattal kijelenti, hogy a múzsa arra útasítja, inkább az «édes úrnőt» Licymniát ünnepelje, énekét és tánczát, fényes szemét és hű szívét, mint hosszadalmas háborúkat és véres csatákat (II. 12.). Egyszer az ötven éves költőt, mint hajdan Anakreont, meglátogatta még Venus. De ingerkedve a több mint két évtizeddel fiatalabb Paullus Fabius Maximus (743-ban consul, szül. körülbelül 710.) házába útasítja, ki örömet alá fogja vetni magát szolgálatának s azzal jutalmazza meg kegyét, hogy felállítja az istennő márványképét az albai tónál és fényes tisztelettel ünnepli (IV. 1.). Úgy látszik, hogy a tehetséges fiatal ember (*centum puer artium*) még érintetlen volt Venus

fenségétől s ez ajánlás által serkentést kellett volna nyernie.

Egészen háttérben áll az erotikus motívum a Galateához szóló búcsúdalban, ki tengeri útra akar kelni (III. 27.). A tenger borzalmaira való figyelmeztetést megmagyarázza egy románcz, Europa története, ki könnyelműen felült az isteni bika hátára és kétségbeesett megbánásnak adja át magát Kretában, míg Venus azzal a leleplezéssel vigasztalja meg, hogy Juppiter nejeül van kiválasztva. Talán Galateának is (sejteti a költő) segítségére fog menni Venus a messze földön? Talán tudta, hogy ily mentségről gondoskodva van: különben a biztosság, melylyel a távozó iránti jó kívánságokat kedvező előjelek megfigyelésére alapítja, nem állnának összhangban a mythossal. Ez kedvelt volt a görögök magasabb lyrájában: Stesichoros, Simonides és Bakchylides tárgyalta, és Moschos epyllionná dolgozta fel. Bizonyára ily forrásokból itatta meg Horatius költeményét, mely az epikus részekből, a legszorosabb formában, csak annyit vett föl, a mi a panasznak és kimenetelésnek megértésére nélkülözhetetlenek látszott. E románczszerű jelleggel más költemények is bírnak: Proteus jövendölése Paris bűnével szemben (I. 15.), Juno beszéde a Róma sorsáról tartott isteni tanácskozásban (III. 3.), Danaus leányának szerelmi kalandja, mely példának kellene meglágyítani a begyes Lydét (III. 11.), Regulus önfeláldozása (III. 5.).

Míg a horatiusi szerelmi költemények nem ritkán úgy hangzanak, mint idegen minták utáni gyakorlatok, és részben valóban azok is: társasági dalaiban egészen más hangja van az őszinte hangulatnak, akármennyi származik köztük görög forrásból, név szerint Alcaeus Symptotikájából. Mint Bacchus és a vidám iddogálás barátja, a római utánzó, ha

nem is egyenrangú lesbosi mintájával, legalább szellemi rokona. Horatius is hajlandó minden körülmények közt az ivásra. Ha a Soractét hó fedi, a folyók befagytak és téli viharok izgatják a tengert (I. 9. 11.); ha a tavasz visszatér (IV. 12.) és a hajózás megkezdődik; a nyár hevében (III. 29.), és ha késő őszszel esőt jövendöl másnapra a varjú (III. 17.); ha a politikai láthatár felhős, és saját gondjait (Epod. 13.) vagy valamely barátjának bogarait kell eloszlatnia (III. 11.); ha egy szeretett barátja vagy Augustus haza tér a távolból (I. 36. II. 7. III. 14.); Kleopatra vere-sege és vége (I. 37.), Mæcenas születése napja (IV. 11.), a Neptunus-ünnep (III. 28.) és Martius kalendái, a kiállt életveszély évfordulója (III. 8.) — mindez kívánatos alkal-mat ad arra, hogy Bacchus adományát élvezze. Egyszer téli időben fagyosan tudományos beszélgetésnél túl együtt barátjaival (III. 19.). Ekkor türelmetlenül közbe kiált: «Codrusról és koráról, Achillesről és az ilioni harczokról tudsz beszélni; de hogyan jutunk egy kancsó chiosi bor-hoz, kinél és mily órában szabadulhatunk meg a dühös hidegtől melegítő tűz és gőzölgő ital mellett, arról hall-gatsz». És rögtön közepette vagyunk a vidám lakomának: gyorsan egymás után iszik a szomjas költő három vegyítet-len serleget az új holdra, az éjféltre, az újonnan választott augurra, Murenára; azután a keveréseket rendezi, egy erő-sebbet és egy gyöngébbet, és most kezdődhetik a kicsapon-gás: szólaljon meg a fuvola, a lant, szórjanak rózsákat, és az irigy szomszéd, begyes kedvesével, hadd hallja a dor-bézolók tombolását. Nyájas leányok, táncz és lantjáték, illatos kenőcsök és rózsa-, myrtus- és liliomkoszorúk a fölszereléshez tartoznak. Mæcenas tiszteletére nagyban megy a dolog: a ház ezüsttől kaczag, az oltár, ágakkal át-fonva, az áldozati bárányra vár, sűrögve sietnek legények

és leányok, a tűzhelyről felszáll a füst, és kilencz éves albai bor áll készen (VI. 11.). Más alkalommal ismét falusi egyszerűséget kedvel: hús italt a sűrű szőlőlugasban vagy a csörgedező forrás mellett fenyvek és jegenyék árnyékában (I. 38. II. 3.).

Rendszerint legjobban ízlik a vidám költőnek a négy éves sabin bor (I. 9. 20.). De ha szerencséje van magánál fogadni a finom borismerőt, Messalla Corvinust, Aquitania legyőzőjét, régi iskolai és hadi társát, akkor a születési évéből (689) való régi válogatott massicusit hozza elő pinczejéből. Megindultan szólítja meg a tartalmas korsót s ihletten magasztalja isteni erejét (III. 21.). Űdítő órák voltak ezek, szellemes beszélgetés mellett. Ezeknek emelt Mæcenás emléket platói mintára alkotott dialogjában, a «Symposion»-ban, melynek részvevői gyanánt Horatius, Vergilius, Messalla lépnek föl. Az utóbbi beszédet tartott a bor hatalmáról. Még az egyetlen csekély töredék is, a fél mondat, hogy ama nemes nedű mindent megszépít és visszahozza az édes ifjúság előnyeit, sejteti velünk az előbb említett költemény finom vonatkozását, mely Bacchus adományát ugyanazon értelemben, csaknem ugyanazon szavakkal dicsőíti.

A visszatérő tavasznak mindig új gyönyörűségét új meg új élvezettel rajzolja a természet érzelmes barátja: a hó elolvadt, fű és lomb kihajt, a folyók apadnak és nyugodtan siklanak tova partjaik közt, a száraz hajógerinczeket a tengerbe vonják, a barom elhagyja aklát, a szántóvető tűzhelyét; holdfénynél Venus tánczot rendez, gratiák és nymphák lejtének, és a cyclopsok műhelyeikben dolgoznak; a fecske fészket rak, a pásztorok a fűben hevernek és sípjokat fújják (I. 4. IV. 12.). Az évszakok feltarthatatlan változása a földi dolgok mulandóságára és az élet rövide-

gére figyelmeztet. A holdak eltűnnek és újra megnőnek; de ha mi egyszer lesülyedtünk oda, hová a gazdag Tullus és Ancus, akkor por és árnyék vagyunk. A halvány halál egyaránt kopogtat a gazdagok palotáin és a szegények kunyhóin. Ha Minos egyszer kimondta reád ítéletét, sem nemesség, sem ékesszólás, sem nemes érzület nem költ többé életre. Ki tudja, adnak-e még az istenek holnapot a ma után? Mialatt beszélünk, tova siet az élet. Élvezni kell hát az órát, nem kell hosszú reményfonalat szöni: szakítsd le a napot s ne építs a következőre és ne törődjél vele! Az van biztosítva, ki napról-napra elmondhatja: éltem. A mit a futó óra egyszer hozott, azt úgy sem lehet meg nem törtéنتté tenni (I. 4. 9. 11. III. 29. IV. 7.). El a csúf politikával! Gyorsan fut az ifjúság s a rózsák elvirulnak: mért nem telepszünk hát le azonnal e platán vagy e fenyő alá, s iszunk, a míg még szomjazunk, rózsával koszorúzva és assyriai nárdusolajjal megkenve? Azonnal keverjemeg egy legény a falernumit a mellettünk folyó forrásból, a másik hozza el kedvesünket lantjával (II. 11. v. ö. II. 3.).

Egy bigott hypochondrikusnak, ki vagyonos és szerencsés házasságban él, de a helyett, hogy életét élvezze, halálfélelemből legszebb idejét áldozatokkal s minden veszély aggódó kerülésével vesztegeti el, szeme elé tartja a költő, búskomor hangját parodizálva, mily elkerülhetetlen mégis a halál, hogy az urat minden jószága közül semmi sem kíséri sírjába, a nemes borok sem, melyeket pinczejében hátrahagy nevető korhely örökösei számára (II. 14.).

Fáradhatatlan nyomatékkel fejezi ki Epicur tanítványa mindig új fordulatokban az ioniai elegiában oly gyakori gondolatot a mulandóságról. De ő megelégedett. Nem gazdagságot és kincseket, nem fényes palotákat, terjedelmes

jószágokat és választékos fényűzést kíván, hanem a meglevőnek szerény élvezésében, egészségben és lelki üdeségben találja a valódi boldogságot (I. 31.). Jól él, kinek szük asztalán az atyjától örökölt sőtartó ragyog és sem félelem, sem piszkos vágy nem rabolja el álmát (II. 16.). Szerencsés az, kinek az isten takarékos kézzel nyújtja azt, a mi elég. Minél többet tagadunk meg magunktól, annál többet kapunk. Ki sokat kíván, annál sok hiányzik (III. 16.). Így Horatius teljesen elégedett kis sabinumi jószágával, mely inkább boldogítja, mint ha egész Afrikát birná (II. 18. III. 16.). Mint minden rajza a falusi természetről és erkölcsökről, úgy azon költeményei is, melyek e jószágon való életet érintik, a legkecsesebb jó érzéssel vannak tele. Oda hívja meg Mæcenast is az izzó kánikulai hőségben, hogy a sokat gyötrött államférfi üde falusi levegővel cserélje föl a város füstjét és zaját és elfeledje nehéz gondjait (III. 29.). A forrásünnep (Fontanalia, október 13.) előünnepén a kristálytisza, hűvös Bandusia forrást énekeli meg (III. 13.), melyet reggel virágokkal fognak ékesíteni, bor- és bakáldozattal megtisztelni, és az árnyas kő-tölgyet magas sziklán, melyből csevegő hullámok szökellnek le. A segítő Dianának egy fenyvet szentel, mely a villán fölül emelkedik, és minden évben egy vadkan vérével kell ezt megitatni (III. 22.). Deczember 5-én ünnepelte a paraszt az ő Faunusát. A legjobb kedvű bájos kis hymnus (III. 18.) eseng a jólelkű mezei és nyáj-isten kegyéért, a ki szereti az előle menekülő nymphákat. A költő ízes áldozatot ígér neki s az őszi ünnep vidámságát és békéjét rajzolja: mint ünnepel az egész helység marháival a pázsiton és réten s a vidám szántóvető mint dobbant hármas ütemben a földre.

Nem csak vidám társalkodó volt Horatius, hanem kedélyes és ragaszkodó barát is. Örömben és szenvedésben rész-

véttel és biztatással kíséri övéit, mindenkit a maga módja szerint vesz, tréfásan vagy komolyan, ingerkedve vagy intve, szerencsét kívánva vagy vigasztalva. Mily bensőleg, sőt elválaszthatatlanul érzi magát Mæcenasnak, élete ékes-ségének és oszlopának lekötelezve, meleg szavakkal (II. 17.) mondja ki, midőn az épen felgyógyult betegségéből (724. után), de kit még mindig meglátogatnak a halál gondolatai. Mily mélyen érzett a Vergiliushoz intézett gyászdal (I. 24.) közös barátjokról, Quintilius Varusról! (+ 730/1.). A Threnos hangján kezdődik, csakhamar dicséretbe megy át s a megadás vigasztalásával végződik. Az erkölcsprédikáló vagy nevelő száraz szerepét játszani előkelő barátjaival szemben, természetesen távol volt az emberek és a világ ízléses ismerőjétől; de baráti tanács nem volt kizárva. L. Licinius Murena, ki adoptio útján rokonságban állt Mæcenessal, mértéktelen és kiméletlen heves fejű ember volt, ki egy felségáruló összeesküvésben való részvételét, melyre épen consuli évében (731.) mint Augustus kollégája csábította magát, halálával fizette meg. Tehát hiábavaló, ámbár nagyon is jogosult volt a barát bölcs intése, ki magasra törő érzületét az arany középszerre utalta, mely biztosságról és lelki nyugalomról kezeskedik (II. 10.).

A mi az idegen életfelfogásban megfelel neki, azt megvilágosító elmélkedéssel örvendetes fénybe állítja. Hozzá járul, a mennyire illendőképen teheti, a nélkül, hogy az aljas hizelgés ellenkező hibájába esnék. Q. Dellius, a polgárháborúk hirhedt pártosa, ki többféle árulás után végre (723.) Antoniustól Cæsarhoz ugrott át s most a fejedelem legközelebbi híveinek körében gyakorolta társas életi tehetőségét, saját philosophiáját ismerhette föl a neki ajánlott órában (II. 3.), mely a halandóság közös sorsából származ-

fatja az élet nyugodt élvezésére való felhívást. A gazdag és bőkezű bányatulajdonos C. Sallustius Crispus, a történetíró unokaöccse és fogadott fia, rokon természet volt Maecenassal. Ő is, mint ez, megvetette a hivatalos tisztségek fényét s eléje helyezte az uralkodónál való személyes befolyást. Az üzletekben való nagy ügyessége és bámulatos munkaereje mellett szívesen átengedte magát a fényűző magánélet kéjelmének és a társas érintkezésnek a szellemes emberekkel, római és görög költőkkel, például a fentebb nevezett Krinagorassal (Ep. 48. R.), kik gazdagon tapasztalták bőkezűségét és szeretetreméltóságát. Hányszor tapasztalhatta Horatius az érdekes ember híres kertjeiben előkelő barátjának ragyogó vendégszeretetét! Nemes bőkezűségének költői emléket állított (II. 2.), midőn mint az önzetlenség egyenrangú példáját Maecenas sógorát, C. Proculėjus lovagot állítja melléje, ki vagyont egyenlő részben megosztotta a polgárháborúk következtében elszegényedett testvéreivel, Scipióval és Murenával. Mind a két, bizonyos értelemben rokon személyiség arra az elmélkedésre vezeti a költőt, mily kevésbé boldogít a vagyon- és uralomvágy, és csak az hordja mint bölcs tartósan a koronát és uralkodik, ki érzéketlen a Mammon csábításai iránt.

Kecsesen enyelgő tréfás költeményt kap útravalóul Iccius (I. 29.). Philosophiai tanulmányai daczára, kielégítetlen kincsvágytól hajtva, a könyvtudós csatlakozni akar a kalandos vállalathoz, melyet Aelius Gallus a boldog Arábiába vezetett (729.), hogy haza hozza a Kelet kincseit. Elbámulva a hallatlan csodán, hogy Panætius tisztelője hirtelen fel akarja cserélni könyveit a hadi fegyverzettel, maga elé igyekszik képzelni a kópé, mint fog a békés tudós mint büszke győztes majdan egy barbár leányt, kinek vő-

legényét megölte, haza hozni rabszolganő gyanánt és egy szépen fodrozott mediai fiú a királyi udvarból fog neki az asztalnál szolgálni. Ártatlan gúny éri az ifjú Aelius Lamiát is, kinek családja éppen akkor emelkedett magasabb rangfokozatra. Az ivásra való felhívást (III. 17.) ünnepélyes megszólítással fejezi be, mely barátjának törzsfáját az akkori római nemes körökben kedvelt szédelgés szerint az ősidőkből, a homerosi læstrygon királytól, Lamostól vezeti le: ki tudja, vajjon saját leleményéből-e, vagy valamely házi tudós kutatásai után? Ellenben igazán kínosan hat a M. Lolliusra írt dicsérő költemény (IV. 9.), kiről Velleius (II. 101.) éppen amaz erények ellenkezőjét mondja, melyekért Horatius dicsőíti. Éppen ez az álnok képmutató volt, kinek csaknem halála perczéig sikerült az egész világot éppen úgy elámítani, mint Augustust, ki őt még sokkal Horatius halála után megtisztelte legnagyobb bizalmával.

A pártfogókra és előkelő barátokra írt *dísz-* és *dicsköltemények* oly hódolatok voltak, melyekkel a költő súlyosabb igényektől váltotta meg magát. Ily művektől, melyek nem szabad ösztönből származtak, nem lehet benső hatást várni: a művészi értelem, nem a közvetlen érzés alkotásai. Így ünnepli a második könyv élén Asinius Polliót (II. 1.), és előkészíti a közönséget a jelentékeny stilstától várt nagy történeti munkára a polgárháborúkról az első triumviratús óta. E jelentést azzal élénkíti, hogy előre rajzolja a benyomásokat, melyeket egyes epizódok, mint a thapsusi csata, elbeszélése fog reá tenni. A szabadság bukása Cato megrázó katastróphájával és az afrikaiaknak kedvező Juno bosszúja legyőzőik unokáin a véráztatta csatamezőkön nagyszerű képek, melyek egyszerre fényesen megvilágítják a keletkező munka jelentőségét és gazdag gondolatú középpontot adnak a költeménynek. Ügyesen és

szellemesen háritja el magától Horatius Agrippa tetteinek megéneklését (I. 6.). Mint Ennius egykor csak Homert nyilvánította méltónak és képesnek Scipio dicsőségének hirdetésére, úgy ő is a jelenkor legnagyobb hadvezérét ahhoz az egykorú költőhöz utasítja, ki az Aeneis nyilvánosságra jötte előtt leginkább látszott a Mæonidával egyenrangúnak, Variushoz, hogy egyszerre kiemelje ennek nagy tehetőségét az eposra és tragédiára, maga ellenben szerényen visszavonuljon saját képességének határai közé.

Republikánus fiataalkori eszményeiről, a nélkül, hogy megtagadná, egyszer mindenkorra lemondott s meggyőződéssel fordult az új állami forma felé. Bizonyára tehát nem udvari hízelgés, hanem igazi kifejezése a hálának és tiszteletnek, ha a fejedelem dicséretét énekli és szolgálataiba állítja lyrai múzsáját. Ennek legelőször lehet megbocsátni, ha belevegyül a túlzó hangba, melyet a senatus már a diktátor Julius Cæsarral szemben megkezdett, s a hellenisztikus udvari költők mintájára istenné emeli az uralkodót vagy legalább majdan helyet jelöl ki számára az istenek között. Ez azonban nem csak a hivatalos nyelv, melyet az ünnepélyesen emelkedett stíl számára már behoztak, hanem csak az általános naív néphitnek ad kifejezést, a mint az isteni szolgálatban, a vallási társulatok és felajánlások alapításában nyilatkozik. Még megrémülve a természet lázadásától, mely Cæsar meggyilkolása után hallatlan jelekben hirdette az isteni haragot, még elborzadva a polgárháborúk mészárlásaitól, valamely istenség segítségét óhajtja a költő (I. 2), mely a birodalom összeomlását elhárítaná és az elkövetett bűnt megtorolná. Körültekintve az égiek körében, kik Rómához és Aeneas fajához közel állnak, megállapodik szeme az ifjú emberen Mercur alakjában, Cæsar megbosszulóján : sokáig maradjon Quiri-

nus népénél, ünnepeljen itt diadalokat, vegye itt jó néven, hogy atyának és fejedelemnek nevezzék, és oltalmazza barbár ellenségek ellen a birodalom biztosságát. Még itt azon istenhez hasonlította, ki a békés kereskedelmet pártolja, a minek tényleg tartották ez időben a műveltek és műveletlenek, más ízben (III. 14.) mint Hercules jelenik meg. Hispaniában betegség fenyegette Augustus életét: félték, hogy mint ama herosnak, halálával kell megvásárolnia dicsőségét. Most már szerencsésen hazatér (750. tavaszán): mindenki vidám bizalommal adja át magát az ünnepi áhítatnak és jó kedvnek; a költő maga Spartacus korabeli ó-bor mellett szándékozik megünnepelni a napot. És ismét, mintegy tíz évvel később (741. júliusában) a «jó vezető» visszatérése után vágyódik, ki reformtörvényeinek befejeztével (738. óta) több évre Hispaniába és Galliába vonúlt vissza. Hálásan rajzolja uralkodásának áldásait, mint uralkodik béke és biztosság szárazon és tengeren, mint virágzik az általános jólét, a mezei gazdaság, helyre van állítva a hűség és hit, a családi élet megtisztult, a polgár, nem törődve külső ellenségekkel, kedélyesen idylli életet él s korán és későn áldja a haza jóltevőjét (IV. 5.). Midőn Augustus bevonulása már közel áll, örvendező várakozással színezi ki az ünnepi vidámságot, mely őt fogadni fogja, mint fog ő maga az újjongó néptömeg közt a dalban és lelkesült éljenzésben részt venni (IV. 2. 45. kk.).

Szép és a lelkes hazafihoz méltó feladat volt, a császári kormányzás alapelveit és céljait a nemzettel a magasabb dal formájában is megértetni, az isten ihlette dalmok papi méltóságával hirdetni az örök tanokat, melyeken az állam és társadalom nyugszik. Mint Vergiliust és más társait, Horatiust is határozottan serkentette és biztatta Mæcenas és Augustus, hogy a római szellem benső újjá születését

költői szavának hatalmával támogassa. Teljes összhangban saját idylli hajlamaival volt mindenek előtt az antik egyszerűség dicsérete, a telhetetlen kapzsiság elítélése. Vergiliussal egyetértve panaszkodik Horatius, hogy királyi paloták és mulató kertek elvonják a talajt az ekétől, hogy virágok és díszfák kiszorítják a hasznos olajfát és szilfát. Mily másképp volt Romulus és Cato korában, midőn az egyesek lakása szerény volt, míg állami épületekre és templomokra a községi pénztár adózott (II. 15.). Mily balga a gazdag, ki még a sír szélén márvány-palotát épít a tengerbe, ki, hogy mindig tágabbra terjeszsze birtokának határait, elüzi a szegény szomszéd birtokost. Hiszen végül ugyanaz a szűk tér, ugyanazon Orcus fogadja be mindnyájukat, hol gazdagok és szegények, nagy és kicsiny egyformák, mert Charon nem ismer semmi különbséget (II. 18.). A műveletlen nomád népek, mint a scythák és geták ártatlanságát szemök elé tartja a római nagyoknak és gyökerig ható reform, szigorú és erős nevelés szükséges voltát hirdeti (III. 24.). Mint a múzsák fölszentelt papja, Horatius a serdülő nemzedékhez fordul, e válogatott fiatal csoporthoz, gazdag eszméjű, ünnepélyes dalok lazán összefüggő sorozatával, melyek mint új kinyilatkoztatások áhítatos hallgatókat kívánnak (III. 1—6.). Először a világrend magasztos képét tárja fel. Az állás és földi javak minden különbsége mellett mégis mind egyenlők Juppiter trónja előtt s a halandóság ugyanazon törvényének vannak alávetve. A természethez való visszatérés és szerény elégedettség ad egyedül valódi boldogságot (III. 1.). Gyors, de nyomós vonásokkal érinti a dalnok az emberek hiú törekvéseit és a gondokat, melyek össze vannak velök kötve, a nélkül, hogy kielégítést nyujtanának. A fiúknak mind harezi, mind polgári férfiságra való helyes nevelésén, a

jellem és hűség büszke függetlenségén nyugszik a jövő jólléte (III. 2.). Simonidesi és stoikus gondolatok vannak itt egymásba szöve. A nagy elhatározások végrehajtásában való kitartást a harmadik költeményben dicsőíti: ez az erény hősokeket istenekké emelt. Így Róma alapítóját, Quirinust. Azt a gondolatot, mely Julius Cæsar kora óta bizonyos körökben kísértett, hogy a birodalom székhelyét a nemzet legendaszerű bölcséjébe, Ilionba vigyék vissza s a birodalom súlypontját keletre helyezték át, románcz-szerű stilben utasítja el, elbeszélve, hogy Juno egykor az istenek tanácsában lángoló beszéddel tiltakozott minden időkre a gyűlölt Trója újjáépítése ellen s e föltételhez kötötte a Romulustól alapított új állam virágzását. Lehet, hogy a költőt határozottan Augustus bízta meg, hogy a kedélyek megnyugtatóására és oktatására mindenkorra visszautasítson oly tervet, mely a Tiberparti városra nézve életkérdés volt. Ezért dicséri mindjárt az elején a nyugodt szilárdságot a polgárok szenvedélyességével ellentétben, kik fonák-ságot követelnek, mert Augustus is, a második Quirinus és Róma újjáalkotója, ki, mint az, nektárt fog egykor az Olympuson szüresölni, emlékszik a junói tilalomra. Innen van az utolsó versszakban a jelentős félbeszakítás és a hirtelen áttérés az istenek beszélgetéseiről a vidám lant hivatására. A negyedik költemény hymnus a múzsák békés, megvilágosító hatalmára. Megvédik a költőt, ki berkökben vél vándorolni, akárhol van is mindennemű veszélyek ellen; felüditik az uralkodót is a háború fáradalmai után; szelid és mértékletes érzületet adnak, míg ennek ellentéte, a nyers, heves erő, mint az élénken rajzolt titánharcz bizonyítja, saját súlyától roskad össze. Tehát érthető visszatekintéssel a pártviszályra, melynek Augustus föl-emelkedése véget vetett (mert ama féktelen földszülöttek

legyőzőjével szívesen hasonlítottatta magát össze a római (Olymp ura), hálásan magasztalja a kegyet és ápolást, melyben a múzsák az új kormányzat alatt részesülnek, és az ebből származó áldást. És most, az ötödik dalban, szoros kapcsolatban a mennydörgő isten uralmával, az augustusi dicsőség megkoronázását hirdeti, kifelé a brittek legyőzésével éjszakon, a perzsákéval keleten (727/8.), hogy ehhez büntető prédikációt fűzzön Crassus becsületről megfélekezett katonái ellen, kik mint a parthusok foglyai öregedtek meg. Megérdemelték sorsukat, mert hiányzott belőlök az az igazi római érzület, mely egykor Regulust ihlette, hogy a fogoly katonák szégyenletes kiváltása ellen szóljon és önmagát feláldozza. Csak 734-ben küldte vissza Phraates a carrhæi csatában zsákmányul ejtett hadi jelvényeket és foglyokat, «kevesek kivételével», mint Dio Cassius tudósít, «kik szégyenből megölték magokat vagy idegen földön rejtekben maradtak». Nagyon lehetséges, hogy több évvel előbb a foglyok rokonai kiszabadításukat kívánták, s hogy a költő ily törekvések ellen akart dolgozni. Végre a hatodik dalban komoly intés van a rómaiakhoz, hogy az atyák bűnét a templomok helyreállításával engeszteljék ki, és a régi áhítathoz, az istenek iránti alázatossághoz való visszatéréssel, kiknek elhanyagolása keservesen megbosszulta magát. Ismét a jelenlegi kormány alapelvei és céljai vannak itt világosságba állítva. Hiszen Augustus csakhamar keletről való visszatérése után, mint consul, senatusi rendeletre, nem kevesebb, mint 82 ledőlt templomot állított helyre Rómában (726/28.). Tükröt tart az elfajult nemzet elé, hogy az erkölcsi újjászületés szükséges voltát bizonyítsa: a polgárháborúk zsákmányul dobták Rómát idegen, barbár népek hódítási vágyának. Minden bajnak forrása, mely népet és hazát aláás, az erkölestelen-

ség a családban és házasságban, a léhaság, melylyel már a szüzet fajtalanságra nevelik. Mily más volt az erős, durván nevelt paraszt ifjúság, mely Pyrrhust és Hannibált leverte! Nemzedékről-nemzedékre rosszabb lesz. A jövőbe vetett e komor képpel, melynek az élő nemzedék könnyelműségét javulásra kell felráznia, bevégződik a magasztos stílusú költői prédikáció.

Nem egyedül Augustus, hanem családja is, melyen az állam jövője nyugszik, meg van áldva az istenségtől és szent a monarchia dalnoka előtt. Juppiter pártfogoltját, ki, mint mindenki, alávetve az istenek és emberek atyjának, megbizásából a földkerekséget kormányozza, — ezt helyezi Horatius (I. 12.) végére a nagy emberek hosszú sorának, kiknek jelentőségök volt Róma sorsában és fokozatos kifejlődésében s a római szellem alakításában. Míg azonban a juliusi csillag valamennyit túlragyogja, addig csendben, életerősen (holott az ősidő más nemzetségei kihaltak) növekszik a Marcellusok törzse. Csak azzal, hogy ezeket és a Juliusokat közvetlenül egymás mellé állítja, tesz czélzást a házasságra, melyet e család virága, az ifjú nagyreményű Claudius Marcellus Juliával, Augustus leányával, vagy már megkötött (730.) vagy megkötni készült.

Ha a költő daczára minden kívánságnak, melylyel hozzá fordultak, szívesen másoknak engedte át Augustus és Agrippa hadi tetteinek megéneklését, utolsó korszakában, midőn az uralkodó családjához való viszonya mindegyre szorosabb lett, mégis engedett a megbizásnak, hogy a két császári hercegnek, az ifjú Drususnak és Tiberiusnak az alpesi népeken (740.) kivívott diadalait dicsőítő dalokban (IV. 4. 14.) ünnepelje. Pindarusi lendületet vesz itt, a mi különben sem kényelmes, sem természetes nem volt rá nézve. Hét strophából álló nagyszerű periodus két pompás

hasonlatban az épen kirepülő sas és a fiatal oroszlán képében vezeti be Drusus személyiségét (IV. 4.). Fegyvertényének további festése helyett a költő valódi pindarosi szellemben azonnal a hőserő gyökereire tér (*fortes creantur fortibus et bonis*). De míg az aristokratikus érzületű görög minden értéket a természetnek és képességnek, a megtanultnak semmit sem tulajdonít, Horatius a jó nevelés értékét hangsúlyozza (*doctrina sed vim promovet insitam*). Mint amaz, a nagy múlt képeivel szereti megvilágosítani a jelent, úgy ez is, hogy a törzset ünnepelje, melyből ily nemes sarj származott, a diadalmas ösről beszél, ki Hasdrubalt leverte és a félelmes háborúnak azt a szerencsés fordulatot adta, mely Hannibal büszke reményeit megtörte. A csüggedt ellenség szájával állítja ki a legfényesebb bizonyítványt a hajthatatlan római szellem és e nép kipusztíthatatlan életereje számára, s végül azzal a biztos reménnyel fejezi be, hogy a claudiusi család sikereit, melyhez a két testvér tartozik, az istenek kegye és szellemi adományok biztosítják. Ez encomiumok másodika (IV. 14.) nagyszerű képet tár fel a fejedelem diadalmas hatalmáról, mely az alexandriai kikötőbe való bevonulás óta (724. sept. 1.) három lustrumon át mindig növekedett és elterjedt a földkerekségen. Ily jós jelek mellett vívták ki a legújabb babérokat is. A harcziás harsonnával azonban nem akarta a költő utolsó dalos könyvét befejezni. Még egyszer (IV. 15.) magasztalja az új korszak jótéteményeit a polgári életre, a mezők jövedelmére, a földkerekség békéjére, a régi jó erkölcsök helyreállítására nézve, melyek Latiumot nagygyá tették, a polgárok egyetértésére és elégedettségére nézve, kik ismét szívesen és hálásan örvendenek a nagy ősöknek és Trójából, a juliusi nemzetség bölésőjéből való származásuknak.

Bensőleg vallásos természet Horatius persze nem volt, bármily ingadozók voltak is philosophiai meggyőződésai. De a lantos költőnek nyelvére és gondolatainak képletes kifejezésére nézve nélkülözhetetlen volt az istenek világa, és a politikus a tömegre nézve a hitben múlhatatlan alapját ismerte fel az erkölcsiségnek, az isteni tiszteletben pótolhatatlan intézményt a közszellem emelésére. Míg a Mercurhoz szóló hymnusnak (I. 10.) csak mint Alcæus utáni tanulmányának van jelentősége, és a gondolatokban gazdag imádság az antiumi Fortunához (I. 35.) csak mint költői keret válik be, melybe bensőséges kívánságait foglalja, hogy Cæsar megmaradjon a veszélyes hadjárat közepett (728.), a két dithyrambikus dal Bacchushoz jelentékenyen magasabban áll, önálló lelemény és költői hangulat tekintetében, mert a szerző közvetlenül érezte ez isten csodás hatalmát. Mintegy elragadtatva ettől magányos sziklahegységben véli őt látni a nymphák és satyrok közepett, kik lelkesítő tanítására figyelnek. Így mint beavatott szintén énekelheti a hatalmas isten adományait és történetét, ki a természetben uralkodik, az életnek teljességet és kellemet ad, a keményet, merevet, erőszakost meghajlítja és megtöri, s még az alvilág borzalmait is megszelidíti (II. 19.). Nyomós rövidséggel vannak oly forrásokból, melyek részben rejtve vannak előlünk, válogatott vonások művészileg az isten jelentős képévé összeállítva. Más izben (III. 25.) eltelve Bacchussal, elragadtatva rajong, mint valami Mænad vad hegyormokon, királyának halhatatlan híréért: valami újat, szájtól még ki nem mondottat, akar magasztos módon hirdetni. Józanabbul ünnepli az Apollo-templom fölszentelését a Palatinuson (726 okt. 24.). Egészen a fényt árasztó isten értelmében, kihez Octavianus szívesen hasonlítottatta magát, papi dalnoka (*vates*), a mint magát

önérzettel nevezi, semmi mást nem kér magának, az igénytelennek, mint egészséget, szellemi erőt és vidámdalos öregséget (I. 31.). Mint karmester egy vegyes fiú- és leánycsoportot Dianára és Apollóra szóló váltakozó dalra tanít be, mely utóbbinak oltalmát kéri a nép és fejedelem számára a háború és béke bajaiban (I. 21.). Vajjon ezzel előjátékot ért-e a 726-ban először tartott attikus játékokhoz, mint egy megbízhatatlan régi magyarázó állítja, maradjon eldöntetlenül. Papi ünnepi dalra tényleg egy évtizeddel később Augustus hívta fel, különösen megtisztelő megbízással.

A császár politikájához tartozott, hogy a tőle alapított új korszaknak Róma fejlődésében vallási megszentelést adott egy nagy engesztelő ünnep rendezésével, minőket már az előbbi korszakokban is ünnepeltek, habár rendetlenül, különböző és önkényesen számított időszakok befejezéseül, melyeket *sæculum*oknak neveztek. A sibyllai könyvek bizottsága az uralkodó megbízásából már régebben megtette az előkészületeket, 110 évben állapította meg a befejezendő időszak folyamát; a pontificalis jog legnagyobb ismerője, Ateius Capito, régi forrásokból megállapította a szertartást és egy sibyllai mondással megerősítette. A tulajdonképeni ünnep (737. nyarán), melyet még bevezető cselekmények előztek meg, három napra terjedt és ugyanannyi éjszakára, mert úgy az alvilági, mint a földfeletti isteneknek (Juppiternek és Junónak, Apollónak, Latónának és Dianának, a párkáknak és születés-istennőknek, Ceresnek, Disnek és Proserpinának) áldoztak különféle helyeken. Egy e czélra állított színpadon a Tiber partján ismételten dalokat adtak elő (a Capitoliumon is nők) és színműveket játszottak Apollo és Diana tiszteletére. Horatius megbízást kapott, hogy a harmadik

napra készítsen ünnepi dalt. Mint egykor Livius Andronicus Parthenionját 27 szűz adta elő, úgy e dalt is háromszor kilencz fiúból és ugyanannyi leányból álló kettős kar énekelte Apollo palatinusi templomában: mind olyanoknak kellett lenniök, kiknek apjuk és anyjuk még életben volt. Nyilvánvaló vonatkozással a megelőző napok szent cselekményeire, az imádság sorra veszi a részvevő istenségeket, mindenekelőtt Apollót és Dianát, mert az actiumi győzelem óta amaz nagy tiszteletben állt, mint Rómának és fejedelmének legkiválóbb védő istene. A ragyogó, örök ifjú napisten mellett áll testvére, mint a nélkülözhetetlen istennő, kinek segítségétől függ az anyák szerencsés lebetegedése, a fiatal nemzedék és az új házassági törvények áldásos eredménye. Csatoljanak a párkák a beteljesült jóslatokhoz épen oly kedvezőket a további jövőre nézve; hozzon a föld gyümölcsöt és az ég kegye növelje meg. Most azonban ismét visszatér a könyörgés a testvérekhez, Apollóhoz és Dianához. Az ő munkájok Róma: ajándékozzanak hát minden jót Anchises és Venus vérenek, az ifjúságnak tisztességet, az öregségnek nyugalmat, a népnek jóllétet, utódokat és dicsőséget. Nagy tömör vonásokban utal az elértre: a külső hatalomra, mely a medusokig, scytháig, indusokig ér, a béke áldására és a boldog életre az erkölesi hatalmak oltalma alatt, melyek ismét visszatértek, a mint az aranykorban uralkodtak. És végül még egyszer kimondja ábbeli bizalmát, hogy Apollo, a rossz elhárítója, a múzsák barátja, a gyógyító, lustrumról-lustrumra fokozni fogja Róma szerencsés-jét, és Diana, ki ösidöktől fogva az Aventinuson tanyáz, mint latin szövetségi istennő, oly kevéssé fogja megvonni kegyét, mint Juppiter és valamennyi isten.

Kitüntető elismerés volt a horatiusi lyra számára, mely

az új kormányzat erkölcsi alapelveinek és reformjainak a legnemesebb és legbehatóbb kifejezést tudta adni, hogy a költőt választották ki e dalra. Előjátéka volt az Apollóhoz szóló hymnus (IV. 6.). Nyila egykor leterítette Trója legdühösebb ellenségét; az ő és Venus közbenjárásának köszönhető Aeneas nagykövetkezményű küldetése; az ő kegyét kéri az új feladatra is. És bízva az istentől nyújtott lelkesedésben és művészetben, a költő öntudatosan buzdító szót intéz a fiúk és leányok karához, kik vezetése alatt a bekövetkező ünnepen Apollo és testvére Diana tiszteletére énekelni fognak.

A 731-ik év nyarán Horatius dalainak három első könyvét küldte Augustusnak, ki Rómától távol, de Italiában tartózkodott. Csinos kísérelt irat, a küldött Vinus humorisztikus oktatásának alakjába öltöztetve (Lev. I. 13.), volt a tekersekhez csatolva. A gyűjteményt, mely Mæcenasnak, mint a görög múzsa ismerőjének s a horatiusi múzsa oltalmazójának van ajánlva, prolog (I. 1.) és epilóg (III. 30.) foglalja keretbe, mind a kettő asklepiadesi strophákban hozzá intézve. Augustus említett megbízásai évek múlva még egyszer visszavezették a lyrához, és így még egy negyedik könyv jött létre, mely a 741-ik évvel végződik. Hogy épen minden benne foglalt költeménynek csak a késő időben (737 és 741 között) kellett keletkeznie, semmi sem bizonyítja. Egyik-másik régibb dal, mely valamely okból fekvé maradt, talán végső simítás után, helyet találhatott itt. Így a tréfás meghívás Vergiliushoz († 735.), kinek meghagyja, hogy a pompás calesi korsó borhoz, mely reá vár, becses nárdus olajjal telt onyx-szelenczét hozzon mintegy vételár gyanánt (IV. 12.). A fűben heverő pásztorok, dalaik és fuvolázásuk idylli rajzánál minden elfogulatlan ember csak a mezei

költemények híres szerzőjére, és bizonyára nem valami ismeretlen kalmárra vagy kenőcs-kereskedőre gondolhattott. Fiatal jellegű a Catullusra emlékeztető *motivum* és végül a pajzán mondat: *dulcest desipere in loco*. Saját-szerű találkozás, hogy ismét az első könyv egyik első költeménye (I. 3.), a bensőleg átérzett búcsúdal Vergiliushoz, ki hajón Attikába készül, e dal esik ki a korábbi gyűjtemény időkeretéből, ha megmaradunk a természetes gondolatnál, hogy a költő végzetes utazásáról van szó, melyből nem volt visszatérendő, s nem elégszünk meg a bár olcsó, de semmi bizonyítékkal nem támogatott föltevessel, hogy az a görögországi út már előbb egyszer közvetlenül ki volt tűzve, a nélkül, hogy megtörtént volna. Ha a költemény csak 734-ben készült, természetesen nem állhattott a 731-ki gyűjteményben, hanem későbbi alkalommal, midőn a költő újra összeállította a négy könyvből álló egészet, kellett mostani díszhelyére (mindjárt Mæcenas és Cæsar után) jutnia.

Csak lassan s nem ellenállás nélkül sikerült Horatiusnak megtalálni az elismerést, melyre számot tartott. Becsvágya volt, hogy fölvegyék a klasszikus lyrikusok sorába a nagy görög elődök mellett (I. 1.), és a régibb gyűjtemény epilógjában (III. 30.), magas önérettel bizonyítványt állít ki magának, hogy ércznel maradandóbb emlékoszlopot emelt; mert élni fog és az utókor dicséretétől hangzani, míg Jupiter legfőbb papja, a pontifex maximus, a szűzek főnöknőjével a Capitoliumra lép Róma fenmaradásáért imádkozni. De e jövőbe vetett bizalommal kellett a jelenkorok méltatlansága miatt vigasztalnia magát. Nem minden czélzás nélkül az irigységre, melynek fölötte áll, lefesti a második könyv végén (II. 20.), hogyan fog halála után fölemelkedni szárnyain s énekét tengereken és országokon

át egészen a hyperboreusokig s kelet és nyugat legtávolabbi végeig elvinni. És ha (727. körül) böles nyugodtságot és elégedettséget ajánl a hangulat szép harmoniájával (II. 16.), mégis szűrő élt fordít a rosszakaratú tömeg ellen, melynek megvetését ugyanazon sors adta neki, melynek a görög múza könnyű ihletését köszönheti. Az első gyűjtemény sikere nem volt teljesen kielégítő. Keserűen magyarázza meg néhány évvel a kiadás után Mæcenashoz írt egyik levelében (I. 19.), miért olvassa otthon tetszéssel munkáit a hálátlan olvasó, míg nyilvánosan kedvezőtlenül ítéli meg. Mert nem verseng, mint mások, a közönség és bírálók kegyéért; megveti az alacsony eszközt, lakomákkal és ajándékokkal, habár csak egy viseltes ruha volna is, csodálókát szerezni, azt is elmulasztja, hogy előkelő kártársainak s az írói czéh tudós urainak látogatásokkal és recitatiók rendezésével udvaroljon. Ilyenkor érzékenykednek, tartózkodását megvetésnek, szerénységét gúnynak veszik, őt előkelőnek és képzelődőnek tartják. Csak a sæcularis ünnep után dicsekedhetik a negyedik könyv egy dalában (IV. 3.), hogy legelőször is a római ifjúság szívét hódította meg, mint az æol dal mestere római lanton. Most rámutatnak a járó-kelők, mint hajdan Vergiliusra, és az irigység foga kevésbé marja. Vetélytársakról az ő területén semmit sem hallunk. Quintilianus ítélete szerint a római lantos költők közt Horatius volt körülbelől az egyetlen, kit érdemes olvasni. A mit benne ki nem állhatlak, az természetének és irányának hideg előkelősége volt, a zászlóhagyott szabadságharcos közel viszonya a kizárólagos udvari körökhöz és műzsájának ragaszkodása a monarchiához. Az üdébb természetű, önállóbb, szabadabban gondolkodó köztársasági költők tisztelőit lehangolta a kicsinylés, melylyel Horatius elődjeire lenézett, és az az

igénye, hogy ő volt, ki először és egyedül haladt előre járatlan mezőn (Lev. I. 19.). Azt állítja, hogy Archilochus iambusait, Alcæus műzsáját, az egész æol költészetet egyedül ő nyilatkoztatta ki Latiumnak. Hiszen az előbbi korszak lantosait, Calvust és Catullust, egyetlen egyszer említi fel, még pedig gúnynyal, mint lejárt nagyságokat (Sat. I. 10. 19.).

Főleg a vers és versszak művészi formája, törvényszerűsége és jóhangzása, a nyelvbeli kifejezésnek minden oldalú teljes kiképzése, még a költői képekben és rhetori alakzatokban is, szóval a görög szépségnek, kellemnek és simaságnak a latin múzsa alkotásaiba való bevezetése volt az, miben Horatius felismerte érdemét s a mire büszke volt. Ellensége lévén a műkedvelősködő, művészietlen költészetnek, éles bírálója volt saját munkáinak, sokat csiszolt s nehezen tudott eleget tenni magának. Így dalainak negyedik könyvében a versalkotásnak új, részben még szigorúbb törvényeit szabta maga elé. Ezért öntudattal bírt szorgalmáról és az elért eredményről. Leleményességéről és költői képességének terjedelméről elég szerényen gondolkodott. Mindenek előtt tudta, hogy finom szerve nem való a pindarosi lyra magas lendületére: csak Augustus határozott akaratától kényszerítve, tett kísérletet a magas röptű, fenséges stilben (IV. 4. 14.), és harmad ízben, midőn a hazatérő uralkodó (741. nyarán) tiszteletére írt dalban a nagy költő utánozhatatlan geniusát rajzolja, hogy melléje állítsa saját serény szorgalmát (IV. 2.). Talán a pindarosi geniusnak e csodáló rajza (Od. IV. 2.) az ifjabb kortársak, névszerint Titius bizonyos merészkedései ellen irányozta élet, kinek azon merész kezdeményéről, hogy «thebai dallamokat latin húrokhoz alkalmazzon», egy sokkal előbb (734.) írt levele (I. 3. 9.) tartózkodó ironiával

kérdősködik. Korának költői közt Ovidius megemlékszik (ex P. IV. 16. 28.) valami Rufusról, mint a pindarosi lantmesteréről. Ha az a föltevés, hogy mind a két név *Tilius Rufus* egy személyében egyesítendő, eltalálja a helyest, úgy ennek a 769. év körül legalább a hatvanas évekhez kellett közel járnia.

Lantjának harcziatlan hangulatára és tehetségének elégtelenségére Horatius különben is szívesen hivatkozott, ha más oldalról, például Agrippa (I. 6.) vagy Mæcenás (II. 12.) vagy Augustus is (IV. 15. v. ö. Lev. II. 1. 251. kk.) kényelmetlen követelésekkel léptek fel epinicionokra vagy encomiumokra nézve. Tárgyainak és gondolatainak körét is az ael dal könnyebb területére szerette szorítani, a mint Alcæus is fegyverben és viharok után a szerelmet és bort énekelte meg. Csak kivételesen, ha követelték tőle, csalt ki lantjából komolyabb, ünnepélyesebb hangokat.

A hol pathetikusnak is látszik, ott is kimosolyog a kópénéha az átlátszó álarcz mögül. A mint sabin erdejében egyedül sétált és dalt költött Lalagéjára, egy farkas kitért az útjából. Szörnyeteggé festi ki az állatot, melyhez hasonló sem az apuliai hegyekben, sem Afrikában nem fordul elő, hogy eldicsekedhessék, mily ment minden veszélytől az ártatlan, kinek tiszta a szíve, és fogadást tehessen, hogy mindig, minden ég alatt, Lalagéját fogja szeretni. Így az egész nem más, mint derült hódolat a szeretett nő számára (I. 22.). Jóságán egy fa csaknem fejére dőlt (726 márcz. 1. III. 8.). Tréfás felháborodással teszi a fa ültetőjét ez esetért felelőssé. Kéjelmesen festi aztán maga elé felizgatott képzelme, mily közel volt ahhoz, hogy meglássa Proserpina birodalmát és ott találkozzék Sapphóval és Alcæussal; s míg kifejti a dal hatalmát melyet a mesterek még az alvilágban is gyakorolnak, magát is hozzájuk látszik csatolni (II. 13.).

V. ö. 17. 27.). Szívesen fűz, mint a lyrikusok szoktak, általánosabb gondolatokat személyes élményekhez és egyéni esetekhez. Egy, tiszta égből lecsapó villám istenfélelmet ébreszt a szabad gondolkozású költő megrémült kedélyében: visszavonja hitetlenségét és elismeri Fortuna hatalmát, mely a magasan állót megalázza és az alacsonyt fölemeli (I. 34.). A búcsú Vergiliustól, «lelkének felétől», és a közelálló tengeri út veszélyeinek elképzelése elmélkedésekre indítja az emberi vakmerőségről, mely még a természettől állított korlátokon is átugrik, nem a világ üdvére, mert a halandók gonoszsága és titáni elbizottsága kihívja az isteni haragot, — mely gondolatok gyakran előfordulnak görög és római költőknél. Eredetibb fordulatú a Plancushoz szóló (I. 7.) búcsúköltemény. A helyett, hogy más propemtikonok hagyományos módjára Görögország és Ázsia híres helyeit, melyeket az utazó meglátogatni szándékozik, leírja látnivalóikkal és nevezetességeikkel, kijelenti, másnak engedve át minden fáradságot, hogy neki legkedvesebb Tibur, hol barátja otthon van, s megelégszik a távozóhoz intézett tanácssal, hogy bárhol időzik, lásson a borhoz, mely megenyhít minden fáradalmat, és éljen Teucer jelszava szerint, kinek ott volt a hazája, a hol jó dolga volt. Az ingatagságáról hirhedt pártosnak, kinek az árulásra való hajlama betegsége volt, bizonyára lelkéből volt véve e könnyelmű életböleség. Épen közepére van helyezve a költemény csuklója: a két felerészt bensőleg összekötni egymással, az elmés olvasóra van bízva. Hasonló az Archytas-költemény szerkezete (I. 28.), melynek előzményei nem igen érthetők az első tekintetre. A költő, veszélyes útjáról hazatérve (III. 4. 28.) a pythagoreus Archytas síremléke mellett vitorlázik el Tarent közelében. Mialatt a halandók közös sorsáról való elmélkedésekbe van merülve,

melyeket ama nagy tudósnak is osztania kellett, megszólítja (21. v.) egy hajótöröttnek árnya, kinek holtteste még temetetlenül hever a parton, és egy homok-adományért könyörög. Mind a két beszédnek, egy szónyi közvetítő elbeszélés nélkül való merev egybeállítása egy beszélgetés tarthatatlan föltevésére vezetett, holott az árny látománya, talán egy hajótörött kenotaphiumától ébresztve, az egésznek komor alapeszméjét csak mintegy antistropa által variálja és erősíti.

Az építészeti tagolás bizonyos egyenmértéke, a mint általában az antik művészet törvényein alapúl, uralkodik a horatiusi ódáknban is, de merevség és chablon nélkül. Legátlátszóbb szokott lenni a rövidebbek szerkezete. Így a páratlan stropha-számúaknál (5 vagy 7) a súlypont gyakrabban a középre van helyezve, melyek körül mind a két oldalról kettő-kettő van csoportosítva (I. 4. 24., III. 10.) vagy három-három (I. 17., II. 7., IV. 12.).

Valamely vidám, érzék-örvendezettető képpel nem ritkán enyhén fejezi be végül a komolyabb hangulatot; néha hirtelen félbe is szakítja, mintha a költő eltévedt vagy félre lépett volna. Pompásan sikerül neki kevés teljes szóban a szemlélet vagy gondolat gazdag tartalmát szorítani össze. Mégsem lehet tagadni, hogy Horatius a lehetőleg gazdag kidolgozásra törekvésben néha többet is tett a kelleténél, és az érzés tiszta folyamát kevésbé összhangzatos, még kicsinyes vonásokkal is akadályozta és megzavarta, s megháborította a képzetek egységét. Igaz, hogy néhány finomabb célzat és vonatkozás, melynek az egykorú ismerőre nézve megvolt a maga bája, a mai olvasó elől rejtve marad: csak kevés effélet mutathatunk ki határozottan, a többit legföljebb sejtethetjük. Annak azonban, a ki nem akar minden ítéletről lemondani, el kell ismernie,

hogy oly tudós, izléses és gondos költő, mint Horatius, Scipiót, Hannibal legyőzőjét, nem cserélhette föl, hozzá még egy példátlanul hibás versben (IV. 8. 17.) Karthago elpusztítójával. Mihelyt azonban csak egy esetben is elháríthatatlannak ismerjük fel egy betoldás föltevését, jogosúlnak látszik a gyanú, hogy hivatlan kéz egyéb toldásokat is tett, melyek valamely közös öskéziratból átmentek a szövegbe. A kritika nem engedi el jogát, hogy, bár szerény fentartással is, ily helyekre újjával rámutasson, melyekben a költő megtagadni látszik saját művészi elveit és szokásait. Hogy Horatius lyráját a csalódásig tudták utánozni, mutatja a római lovag Passennus Paulus példája, kinek ebben való nagy tehetségéről kortársa, az ifjabb Plinius, csodálattal tudósít.

Minden műszorgalom, érzék és izlés daczára, az igazi horatiusi szellem kincses ere mégis sokkal hatalmasabban tör ki azokban a tartalmas, szeszélyes csevegésekben, melyektől maga a szerző szerényen megtagadja a tulajdonképeni költői alkotások rangját. Ez a satura, melyet Ennius a római irodalomba bevezetett és Lucilius határozottabban kidomborított. Tőle vette a daktylusi hexameter metrikus formáját. Közvetetlenül a háborúból való visszatérte után fogott e mulatozásokhoz (*sermones*), a mint nevezte. Eleinte kiválólag nyers tréfákat s vidám közleményeket adott, minőket jó pajtások közt hoznak elő s Lucilius is bőven nyújtott. A tábori emlékekből származik két szájhős vidám szóharcza (I. 7.) Brutus törvényszéke előtt, ki Caesar meggyilkolása után Ázsiát kormányozta, egy, a triumvirektől száműzött szökevény, ki a helytartó kíséretéhez csatlakozott, perbe szállt egy klazomenæi gazdag félgörög kalmárral, de italiai grombasága a rövidebbet

húzta a görögnek szóbőséggével és borsos élczével szemben. A két egymáshoz illő ellenfél jellemzése, kiket gúnyosan Hektorhoz és Achilleshez hasonlít, fölötte mulatságos, és midőn a görög végül felhívja a kipróbált királygyilkost, hogy a praenestei «királytól» is (mert ezt a melléknevet viselte a szitkozódó Rupilius) szabadítsa meg, ez oly bon-mot, mely Brutusnak hanyatlófélben levő nagyságára tragikomikus sugarat vet.

Az esquilinusi notturnóról (I. 8.), mely oly drasztikusan végződik, már volt szó. Továbbá humorisztikus napló alakjában beszéli el a fentebb említett brundusiumi diplomatiái út apró élményeit (I. 5.), bizonyára, hogy párdarabbal szolgáljon Lucilius ismert útleírásához. Mivel igen kényelmes tempóban halad előre, egy egész sor kép és jelenet vonúl el előttünk, szellemes tollrajzok vaskos realiztikus vonásokkal: az éjjeli csatornai hajózás a rabszolgák és fuvarosok czivódásával; a gyöngéd *rispetti*, melyeket a becsipett hajós és a vontató a parton egymással vált, míg az egyik a másik után elfárad és aludni megy, de napköltével gyöngédtelenül fölébreszti az egyik utas fütykösével, a fundii praetornak, Horatius hajdani kartársának nevetséges alakja, a maga kisvárosias hivatalos díszében. A találkozó kedves barátok szívélyes üdvözlése után, ingerkedő játék következik Mæcenas vidám szabadosa, a kicsiny gyöngye tusciai Sarmentus és az oszk Messius Cicirrus között, kinek groteszk megjelenése Polyphemusra emlékeztetett, — igazi satura a régibb stilusban, a minővel Cocceius caudiumi villájában asztali vendégeit mulattatta, epikus grandezzaival adva elő, mint a homerosi hősök párviadala, Továbbá a tűzveszély, melyet egy túlbuzgó vendéglátó gazda Beneventumban rigók sütése alkalmával okoz, úgy szintén a füstölő kályha egy fogadóban az appuliai hegyek

közt, és a fölötte személyes kellemetlen visszaemlékezések a következő éjszakára, végre a gnatiai szent esoda, a melyben való hitet a nyakas epikureus, ki olvasta Lucretiust, a babonás zsidóknak engedi át: — mindez örömköket és bajokat, benyomásokat és megfigyeléseket állomásról állomásra társainak vidám emlékül s másoknak élvezetére épen oly kecses, mint pikáns alakban jegyzi fel. Az utazás fontos czéljára csak alkalmilag és futólag czéloz. Ártatlanul fiatalos, üde és kedélyes hangja csaknem Ca-tullusra emlékeztet.

Sokkal finomabb, a kecses szeszély és élénk jellemzés valódi cabinet-darabja a találkozás a tolakodó kapaszkodóval a szent utcán (I. 9.), megragadó természetűséggel rajzolt drámai jelenet: a kullancs-szerű fecsegőnek öntetsző naiv aljassága, a megtámadottnak tehetetlen fáradozásai, hogy ez irgalmatlan ember karmaiból kiszabadúljon, tragikus kétségbeesése és barátjának gonoszsága, ki kárörvendve hagyja vergődni, míg egy deus ex machina menti.

Körülbelül ugyanebbe az időbe tartozik a Mæcenashoz intézett szeretetreméltó megszólítás, melyben Horatius az irigyek fülébe számadást tesz nem rég nyert pártfogójához való viszonyáról (I. 6.). Nagy becsületére válik ez mind a szerző szerényen előkelő érzületének, valamint barátja nemes bőkezűségének. A mint ez környezete megválasztásában nem a származást és ősöket, hanem a jellemet és szellemet nézi, úgy Horatius sem szégyenli magát alacsony származása miatt és jól tudja, hogy a viszonyain túl való becsvágyó feltörekvés csak rosszakaratot és mindennemű kellemetlenséget hozna számára. Derék atyjának, kinek értelmes gondoskodásából a legjobb nevelést és kiképzést nyerte, a kegyelet híven szándékolta emlékét állítja fel,

elégedetten rajzolja igénytelen, de gondtól ment és független életét, és a világos, kedélyes folyamban tova sikló kijelentést alkalmilag azzal fűszerezi, hogy gúnyos oldalpillantásokat vet egyik vagy másik polgártársára, kinek köztudomású balgasága háttérül szolgál egészséges nézeteinek, de a gúny minden személyes ingerültség nélkül való.

Ily harmonikus hangulatból származik az általános elmélkedés, mely szintén Mæcenashoz, hasonló érzésű barátjához, van intézve és az egész gyűjteménynek élén áll (I. 1.), mint talán első kísérlete azon tartalmas társalgásoknak a gyakorlati erkölccstan és életbölcseiség egyes kérdéseiről, melyek e szatira-gyűjtemény tulajdonképeni magvát teszik. Honnan van az, kérdi a szerző, hogy senki sincs megelégedve sorsával és vágyódva tekint a másiknak ellenkező sorsa felé, a kalmár a harczos hivatását magasztalja, a városi ember a falusi életet, és megfordítva? és mégsem vennék komolyan, ha szabadságukra hagynák a cserét. Egy dolog közös mindenkivel, kik saját körükben elégedetlenül fáradoznak, az irigy törekvés a másiknak eléje kerülni, a nyughatatlan vágy nyerni és szerezni, miközben elszalasztják az élvezés idejét, eljátszák a valódi boldogságot, úgy hogy csak ritkán távozik valaki életpályájával megelégedve, mint jóllakott vendég (epikureus tan szerint). A pénzvágyó példájával behatóbban megvilágítja ennek a soha el nem érhető cél felé való versenyfutásnak esztelen és lelketlen szenvedélyét. A szerző élénk tárgyalásba bocsátkozik azokkal, kiknek balgasága ellen küzd, meghallgatja és megczáfolja ellenvetéseiket, legszívesebben ismét példákkal és történetekkel vagy ismert alakokra való rövid utalásokkal. De sok arany mondás van közben elszórva; sok vonást és fordulatot érezhetett meg a római olvasó mint czélzást, parodiát, átvitelt; némelyeknek epikureus bélyegök van.

Mindjárt az elején Juppiter indítványa s ennek visszaútásítása egy ismeretlen görög humorista ötletén alapúl. A székerverseny képében (114. kk. v.) félreismerhetetlenül visszhangzik a *Georgica* első könyvének megragadóan szép befejezése: a ki Vergilius teljes lehelletét ismeri, nem fogja megfordítva Horatiust tartani a föllengző szavak szerzőjének.

Durván belemarkol a társadalom sivár életébe egy korábbi időből való satira (I. 2.). A léha zenész Tigellius, ki egykor Cæsar köréhez tartozott és Octavianusnál is szívesen látott vendég volt, meghalt. A laza erkölcsű csöcseléknek, mely a bőkezű ember erszényéből élt, általános gyásza kiindulási pontot nyújt a szerzőnek, hogy az embereknek a végletekre való hajlamát gúnyolja: az egyik, hogy a tékozló hírét elkerülje, fősvény és keményszívű; a másik, mert nem akar piszkosnak és kicsinyesnek látszani, elpazarolja vagyonát. Mértéket és helyes középútat nem tudnak tartani. Így megy a nemi dolgokban is (és ezzel érinti a tulajdonképeni tárgyat). A léha hajlam, előkelő családbeli férjes nővel erkölcstelen viszonyt folytatni, mindinkább elterjed, daczára a veszélyeknek és csúfos következményeknek, melyek a tetten ért paráznára jogszerűleg várnak. Mások közönséges lotyókkal való zabolátlan érintkezéssel rontják meg híroket. A szerző, kitől egészen távol van a moralista pathosa, hideg észszel képviseli az egészséges természet hangját, mely minden körülményesség nélkül kielégítettetni kíván. Az öreg Cato tanácsa ez, Epikur népies etikájának tételeivel fűszerezve, a melyek Philodemus, a divatos philosophus irataiban voltak találhatók. A példák, melyek a szeszélyes, dialektikus fejtegetést átszövik, nem csak a múltból vannak véve, hanem néhány oldalpillantást vetnek kortársakra is, részben Octavianus köréből.

A harmadik szatira is, mely a Mæcenással való érintkezést már mint megszokottat tárgyalja (63. k. v.), az elhalt Tigelliustól indul ki, kinek művészies szeszélyességét, mely merev ellentétekben nyilatkozott, mulatságosan rajzolja. De mint jutok hozzá, veti fel nemsokára a szeretetre méltó szerző, hogy ily élesen ítéljek? Nincsenek-e nekem is hibáim? Éles szemmel megismeri az ember az idegen hibákat, és vak vagy legalább elnéző a sajátjai iránt. Mily más a szerető és a gyöngéd apa! Így a barátinak is a másik sajátságait vagy hiányait, a helyett, hogy gyűlöletes élességgel még túlhajtsa, inkább mentegetnie és jó oldalait feltűntetnie kellene, ha a maga számára is szelíd megítélést igényel. A ki az ész helyett haragját teszi bíróvá idegen botlások fölött, az igazságtalanná lesz és megtagadja az emberi művelődés haladását, mely a durva ököljogot megszüntette és mértékletes megfontolást állított a szenvedély helyére. Azt a szigorú nézetet, hogy minden hiba egyforma, azoknak engedjük át, kik egyszersmind azt állítják, hogy a böles mindenhez ért és király. E felekezet egyik bolondját átengedi a szerző az utczagyerekek gúnyjának és kijelenti, hogy engedékeny elvével: «élni és élni hagyni», tovább fog jutni. A szerény és szelíd mértékleteségnek mind saját viseletünkben, mind ítéletünkben való ajánlása váratlanul a stoikusok kevély rigorismusa ellen intézett élben ér véget.

Természetes, hogy az éles megfigyelőnek sarkastikus rajzai és oldalpillantásai érzékenységet szültek az eltalál-taknál, kéjelmetlenséget a sebezhetőknél, hogy oly emberek, kik nem értették vagy nem akarták érteni a tréfát, a szatirikust gonoszlelkű, veszélyes embernek rágalmazták. Ily szemrehányás annál élesebben találta, mert még a harmadik szatirában is szelídséget és türelmességet hirdetett.

Ehhez csatlakozik tehát a negyedikben a szerzőnek magának és a Luciliustól átvett költői műfajnak személyes igazolása. De a reá való hivatkozás és módjának leírása, melylyel a fejtegetés kezdődik, azonnal, mivel a szerző elődjéhez való viszonyát meg akarja jelölni, azon minták gondatlan formájának élénk bírálatára vezeti, míg a saját művészi érdemét ironikus szerénységgel írói ere aránylagos meddőségének tulajdonítja, mely önmagától megóvja őt a túlaradó szellem hibájától: sőt vissza is útasítja a költői rangot magára és a műfajra nézve. Míg aztán nyomtatékosan a személyes gonoszság és gyalázkodás gyanúja ellen fordul, annak tulajdonítja a megfigyelésre való hajlamát, melyről akár intésül, akár mintául számot szokott adni magának, hogy atyja korán ehhez szoktatta. A megrovás, melyet Horatius a luciliusi szatirák formátlanságára mondott, nemtetszését idézte elő azon ellenfeleinek, egy Hermogenes Tigelliusnak, egy Demetriusnak, Panti-liusnak, Fanniusnak, kik a régiek iránti tiszteletet fitogtatták. A tizedik szatira, mely a könyvet befejezi, igazolja ama kritikát. A maga számára ugyanazt a jogot veszi igénybe, melyet Lucilius másokon, mint Acciuson, Enniuson gyakorolt; sőt maga Lucilius, ha most élne, sokat máskép írna. A nélkül, hogy az elődök s mindenek fölött a feltaláló érdemét csökkentené, azt hiszi Horatius, hogy e szerény műfajban többre vitte, mint amazok, míg más területeket irigység nélkül átenged másoknak. Állás, érdem és tehetség által kiváló neves barátjainak tekintélyes sorát, kiknek ítéletét irányadónak ismeri el, vezeti csatasorba a jelentéktelen ellenségek ellen.

Ezek nem maradtak adósok a felelettel: némelyek, kiknek okuk volt a gúnytól félni, tovább is korholták élességét és kiméletlenségét, míg Lucilius tisztelői ennek izmos

erejét nélkülözték benne. Ezért Horatius mindjárt a második könyvet támadásainak jókedvű igazolásával nyitja meg: hiába, máskép már nem tehet; valami harcziás van a vérében, mint született határlakónak; hiszen a katonai gyarmat letelepülői kezdettől fogva örálláson vannak az ellenség ellen. Az ő sajátyszerű fegyvere az író toll, melylyel nem akar felhagyni, a míg él, akár hosszú élet, akár kora halál van neki szánva, akár Rómában, akár idegenben. Miért ne legyen ugyanaz a szabadsága, mint Luciliusnak? Hiszen ennek nemes barátjai nem érezték sértve magokat egy Metellus, egy Lupus elleni versei miatt. Épen úgy hivatkozhatik ő is a nagyoknak, Cæsar Octavianusnak kegyére és tetszésére. Az ellenfeleivel való vitatkozást Horatius (Lucilius és már Ennius példájára) tanácskozás formájába foglalta az alapos jogászszal, C. Trebatius Testával, kit úgy jogi ismeretei, mint jó kedve (Ciceróval való levelezése példáit nyújtja ennek) különösen ajánlottak e czélra. A jogtudós barát szerepe abban áll, hogy óvatosan int a túlhajtott őszinteség kellemetlen következményei ellen, de végül maga is elismeri egy jó élel jogosultságát. Másokkal szemben, kik ellenkezőleg erőtleneknek találták Horatius szatiráit, a szerzőnek természetesen nem kellett szót vesztegetnie: hogy Lucilius fölötte áll, minden szó nélkül megengedi.

A második könyv szatirái túlnyomóan erkölcsi themákat tárgyalnak, melyeknek fejtegetését rendszerint valami hozzáértőre fogja. Így a második, mely ételben és italban való megelégedést hirdet, a paraszt Ofellusra hivatkozik, kinek egykor egy kis birtoka volt Venusiában, de a veteránok elűzték. Ekkor, szegényes viszonyai közt, nagyon javára válik a jobb időkben gyakorolt egyszerűség, úgy hogy alig érzi a változást. Előadásának azon előföltételével,

hogy barátjai ebéd előtt, nem gazdagon terített asztalnál hallgassák meg, a szerző már a dolog közepébe lép, mert azonnal bebizonyítja, hogy az éhség becsületes fáradság után a legjobb szakács és közömbös a túlfinom élvezetek iránt. Itt megvan az átmenet a hiú asztali fényűzéshez, melynek semmiségét megbeszéli; kimeríthetetlen thema ez, melyet már Lucilius és Varro kihasználtak s a későbbiek sem hagytak fel vele: a páva, csillogó farkával, melyet még sem lehet megenni, a hal-óriás, melyet mégis apró darabokra kell szétvágni; az izlés balga divatjai. Épen oly fonák azonban a cynikus életmód keresett szegényessége és durvasága: középen fekszik a helyes. Most kimutatja a szerény étkezés előnyeit: jó egészség, az ünnepnapok fokozás kellemes volta, könnyebb ápolás betegségben vagy öregségben, kényelmesebb vendégszeretet. Ehhez járul, hogy a torkoskodó tékozló hírbe jön, mert mindenestre jobbra fordíthatná pénzét szegényekre, templomépítésekre, a haza javára. Végre: mint fog az elkényeztetett valamely szerencse-változást elviselni? És itt mint jóleső ellentétre mutat Ofellus példájára, az egyszerű és szíves vendégszeretetre, melyet jószágán gyakorolt: ily módon mint elűzött is élhet tovább, keserűség nélkül, szeme előtt tartván a természeti törvényt, mely szerint minden változtatja a gazdáját.

A gastronomiai bölcseséget görög forrásból, a mint látuk, már Ennius bevitte a római költészetbe, Varro is neki szentelte egyik szatiráját. Horatius, bármily igénytelen volt légyen általában, mégis elég alkalmat talált, hogy az asztal finomságait is megtanulja méltányolni és becsülni a czélszerűen készített s ízletesen feltálalt lakomát. Barátjai közt bizonyára nem hiányoztak ily élvezetek szakértői. Míg Ofellusa a vékony étkezés áldásait magasztalta, eme

barátjainak kedvéért a költő föllépteti ábitatos tanítványát (Cadius) egy meg nem nevezett szakácművésznek, kinek oktató előadásai az előkelő közönség előtt épen akkor divatban lehettek, mint hirdetőjét oly kitűnő tanoknak, minők egy Pythagorast, Sokratest, Platót legyőzhetnek. Úgy el van telve velök, úgy elmerült a fáradozásban, melylyel emlékébe akarja vésni, hogy semmi egyéb iránt nincs füle és érzéke, és a helyett, hogy megfelelné Horatiusnak, ki megszólítja, mindjárt előáll az egész litániával, melyet épen be akart tanulni, a nélkül, hogy a hallgatózó költő egyetlen egyszer félbe szakítná. Azt hiszszük, az attikai komédia egyik tudós szakácsát halljuk. A gúnyos hallgatónak természetesen annyira imponált a mélységes tan, hogy semmi másra nem vágyik, mint magát a mestert hallani és a forrásból meríteni. Bizonyára egészen más ingerrel hatott ez az egykorú ingyenczre, ki több czélzást és élt is kiérezett, mint reánk később született barbárokra. A paposan dogmatikus előadás parodizált pathosát is érezhetjük általában, de még csak kevés helyen mutathatjuk ki biztosan.

Mint nevelték ki Horatius körében az ily bölcseséget, ha fontoskodó arezczal és dicsekedve lépett föl, mutatja egy balúl kiütött lakoma humorisztikus leírása, melyet egy gazdag felkapaszkodott (itt Nasidienus Rufus néven) rendezett Mæcenas tiszteletére. Ismét a keret közvetett alakja van választva: a vendégek egyike, a vigjátékíró Fundanius, elbeszéli a szerzőnek a tegnapi lakomát, melynél pompásan mulatott a bárgyú házi gazda rovására. Ez a legjobb társaságot hívta meg, csupa szellemes és elmés embereket, azonfölül még bohócot is, a mint illik. De a triviális megjegyzések, melyekkel, hogy legújabbán szerzett szakértelmét bizonyítsa, minden becses nyalánkságot, melyet föl-talaltat, magasztal, az egész készület kínos gondossága és

a túlhajtott becs, melyet az elismerésre helyez, fölgerjesztik a társaság gúnyját. Midőn aztán betetőzésül, gonosz véletlenből, az asztal fölé függesztett szőnyeg lezuhan és az egész dicsőséget hatalmas porfellegbe burkolja, a hiú házi gazda csaknem belehal tragikus sorsába. Mialatt a konyhában intézkedik, hogy új nyalánkságokkal tegye jóvá a szerencsétlenséget, különösen Mæcenas két meg nem hívott kísérője, két fő-fő gúnyolódó, ereszti szabadon élczt. Amaz természetesen előkelően a háttérben marad. A gazda azonban, ki a finom szárnyas pecsenyéket is ízletlenekké teszi unalmas tanításaival, legérzékenyebben azzal bünhődik, hogy a vendégek, meg sem ízelve azokat, elmenekülnek.

Többször közelednek a második könyv szatirái, fantasztikus keretökkel, Menippos és követője, Varro humoreszkjeihez. Igen régi, már az ó-attikai komédiában, később a cynikusoknál és sillographoknál használatos volt a Hadesbe-szállás homerosi motivuma. Oda lenn, hol a holtak az élet csalékony burkából kivetkőzve mutatkoznak, ott lehetett igazságot hallani az emberekről és emberi dolgokról. A mint Homerosnál Odysseus az alvilágba száll, hogy Teiresiaszt megkérdezze hazatéréséről, úgy más kérdésekre nézve is kizsákmányolták az öregnek csalhatatlan jóstehetségét. Lukianos Menipposa például Hadesben tett látogatása befejezéseül arra kéri a szegény vak emberket, mondja meg neki, melyik állás a legjobb, és megtudja, hogy a magánélet mindennél előbbvaló. A horatiusi szatira megtartja a homerosi föltevést. Ulixes már megkapta Tiresiasztól a kívánt tudósítást, ekkor még valami jut eszébe: mint fogjak hozzá, hogy koldus-szegénységemből ismét kiemelkedjem és új birtokot szerezzek? Erre Tiresias azt a tanácsot adja — legyen örökségkaparító Rómában. Mert az a dolog

humora, hogy Ithaka teljesen, mintha önmagától értőd-
 nek, Rómává lesz: kizárólag római személyiségek, római
 városi történetek, viszonyok, fogalmak azok, melyeket a
 thebæi jós előre föltesz és bevezet, sőt egy rossz római
 költőt is parodizál, — Róma a világ. Csak egyszer, a mi
 annál pikánsabbul hat, tesz a jós egy különösen burleszk
 esetet hazájába, Thebæbe (84. v.). Egy sincs a horatiusi
 szatirák közt, még a legvaskosabb sem a házasságtörésről,
 mely oly keserű, oly megvető ironiával teljes volna, mint
 ez, mely a társadalomnak nem régi keletű, de már mélyen
 elharapózott erkölesi baját tárja fel, az örökséglesők jel-
 lemtelen és méltatlan spekulációját és csúszás-mászását.
 Tárgyilagos nyugalommal tanítja a tapasztalt öreg techni-
 kájok titkait; közben-közben félbeszakítják ugyan a világ-
 ban járatlan bolyongó felháborodott vagy csodálkozó ellen-
 vetései, végül azonban elnémúl és egy szót sem talál, mi-
 után az árny hirtelen eltűnt: a kísértetes jelenés elmúlt.
 A hizelgésnek Eupolis óta kipróbált művészetei azok, csak
 valamivel megváltoztatott cél felé irányozva és azért rész-
 ben némileg máskép idomítva. Mint e szatira Ulixese, úgy
 érezhette magát Horatius, midőn görögországi Odysseájá-
 ból «csupaszon és szegényen» tért haza és tisztességes ke-
 reset után nézett körül. De egy félreismerhetetlen célzás
 az actiumi győzelemre (62. k. v.) azt bizonyítja, hogy a
 szatira, legalább jelen fogalmazásában, csak több mint egy
 évtizeddel később (723/4.) készülhetett.

Kettős kerete, mint némely platói dialognak, van a
 stoikus paradoxon hosszú kifejtésének, hogy minden em-
 ber bolond (II. 3.). Damasippus, ki mértéktelen művészet-
 kedvelés és telek-üzérkedések által tönkre jutott, a stoi-
 kusok közé állt és újonnan tanult bölcsességét, melyet egy
 legelső rangú régibb mesternek, Stertiniusnak köszön,

azonnal kéretlenül a tanulékony növendék buzgalmával akarja érvényesíteni. Felírta magának a hosszú beszédet, melylyel őt egykor életmentője vigasztalta és philosophiájára térítette, midőn kétségbeesésből és tékozlása miatti szégyenből a hídról a Tiberisbe akart ugrani. A tekereset talizmán gyanánt hordja magával, és mivel Horatius a bevezető beszélgetésben korábbi «betegségére» czéloz, előveszi a kipróbált fegyvert. Stertinius előadása, mely maga is csak a nagymester Chrysippus tanát ismétli, szabályszerűleg az *insania* meghatározásából indul ki; aztán legelőbb bebizonyítja Damasippusnak, hogy a könnyelműen kölcsönző hitelező nem kevésbbé bolond, mint a pazarló adós, s csak ekkor kezd hozzá egy utczai prédikátor magatartásával az általános tételhez és megokolásához. Ez egészen az ily népies erkölcsi prédikációk módjára számos mulatságos anekdotával, Horatius fiataalkori visszaemlékezéseivel, drámai példákkal van megtüzdelve. A kapuczinus élénkségével gyakori kérdést és megszólítást intézve egymásik hallgatójához, s költött ellenvetésekkel szakítva félbe magát, dialektikus szigorúsággal kimerítőleg bizonyítja a kapzsi ember bolondságát, ki összehalmozza, a mit soha nem használ, és az üres birás végett csal és gyilkol. Agamemnonnak, ki eltiltja Ajax eltemetését, sokratesi módszerrel bebizonyítja, hogy becsvágyból feláldozva leányát, nem csekélyebb bolondságot tanúsított, mint Ajax a nyáj legyilkolásával. Aztán jön a dorbézoló, ki tele marokkal szórja a pénzt, a szerető, a babonás, mindnyájan élő alakokban és megfogható esetekben lépve föl. Mivel az előadás hangjába és formájába, sőt magába a kifejezésbe is a legnagyobb különféleséget helyezi, nem lesz fárasztóvá, a mit ily élére állított tétel kidolgozása könnyen előidézhetne. Hogy különben Damasippus nem hiába járt isko-

lába Stertiniushoz, az igazi bölcshez, bebizonyítja végül, midőn Horatius előtt, megfelelően vigyázatlan felszólításának, hetyke rögtönzéssel bebizonyítja, hogy ő is a bolondok közé tartozik. Mintegy vezeklésül maga elé tartatja a szatirikus saját gyöngéit, hogy építkezik jószágán, s bármily kicsiny ez, mégis a nagyokat utánozza, mint az a béka, mely felfújta magát, hogy költeményeket ír, hirtelen haragú, szerelmes, úgy hogy végre, vidáman elismerve a nagyobb bolond felsőbbségét, kegyelemért könyörög. Emlékezhetünk, hogy már Varro igen szemléltetőleg tárgyaltá ugyanezt a themát menipposi szatirájában, az Eumenidákban. Ő, mint Horatius, részben ugyanazt a görög forrást használta, innen mindkettőnél közös Ajax példája, mind a kettő szintén a bolondok közé számítja a kapzsit és a tobzódót.

Végre egy más stoikus paradoxont, azt a tételt, hogy csak a bölcs valóban szabad, a rabszolga Davus (II. 7.) fejti ki, ura, a költő előtt, felhasználva a szólás-szabadságot, mely régi szokás szerint biztosítva volt a cselédségnek. Hogy Horatius egy stoikus iratot használt, melyben e tétel ki volt dolgozva, bizonyítja némely tárgyalt eset és példa összhangzása azzal, a mit Cicero stoikus paradoxonainak ötödik darabjában hoz elő. Davus egyike a műveltebb városi szolgálóknak: bölcsességét a stoikus utcai prédikátor Plotius Crispinus kapusának köszöni, mely Plotiusra már a szatirák első könyvében is esik néhány oldalvágás, s Davus most ég a vágytól, hogy bölcsességét még azon melegében kitálalja. Oly buzgó, hogy e mellett nem csak félre tesz minden tiszteletet ura iránt, a mihez joga is van, hanem minden lehető rá is fog, a mi Horatius jellemétől távol van, mert épen ez a közönsége. Az emberek, úgy mond, egészben véve csak abban különböznek, hogy né-

melyek következetesen hódolnak bűneiknek, mások nem tudják, mit akarnak és változtatják hajlamaikat. Az utóbbiak közül való az, a kihez beszél. Rómában a falusi élet után vágyódik, falun a várost magasztalja. Majd idegenkedik a társas élettől, majd ha Mæcenas késő órában hívja meg, nem tud elég gyorsan oda sietni. Sajat házi barátjait cserben hagyja: joggal morognak és úgy találják, hogy ő sem jobb, mint ők magok, tudniillik élödsi. Sőt még tovább is megy a ficzkó. Nem vagy semmivel sem jobb, úgymond, mint én magam, mint rabszolga, mert vágyaidnak szolgálsz, s azonfölül könnyelműbb és veszélyesebb vagy, mint én. Vagy más valakinek rendeled alá magadat a szolgálatban, ki mint bábót fonalon vezet téged, vagy műrajongó, ingyencz vagy, tenmagad elöl futsz. A beszéd katechizáló, büntető prédikáció hangján feltarthatatlanul folyik tova, míg a fegyvertelen úr, ki eddig hiába fejezte ki arczezal és mozdulattal felháborodását, követ keres s azon fenyegetéssel kergeti el a vakmerő rágalmazót, hogy büntetésül a sabin jószágra küldi a munkás-rabszolgákhoz.

A mint látjuk, a horatiusi szatirák egy fölötté mivelt, gazdag olvasottságú, szellemes világfi csevegései, ki zavartalan kedvvel és kimagasló ítélettel szemléli maga körül az életet. E csendes figyelés eredményét mintegy bizalmas naplóban helyezte el, mindenekelőtt barátjai és egy kicsiny válogatott kör számára. Általános hatás a nemzet minden rétegére, minő Luciliusnak volt a célja, neki nem volt szándékában. Sem büntetni, sem gonoszkodva sérteni nem akar, hanem «nevetve megmondani az igazságot» és ezt az életből vett példákkal magyarázni. Ismert típusokat választ e célra a társadalomból, nem épen a legelőkelőbbeket, hanem gyakori utczai alakokat, luciliusi személyiségeket is. Néha költ is neveket, de kortársai bizonyára megismer-

ték az álarcz mögött a valódi arcz vonásait. Önmagát sem kiméli: ha általános emberi gyöngeségekről van szó, magára veszi a maga részét, és lefegyverzi az érzékenyt elfogulatlan önvallomásaival. De jellemeinek éles rajzai oly általánosan meggyőző igazsággal bírtak, hogy a meg nem nevezettek is találva érezték magokat, hogy féltek finom sarkasmusaitól, ha nem voltak is luciliosi súlyú bunkó-ütések és kard-vágások. Egészen hiányzik a politikai elem és a közállapotokra való vonatkozás. Szónoki pathos távol van a szerzőtől, de érzületének félreismerhetetlen nemes-ségét és komolyságát nem csökkenti a kecsesen tréfálkozó forma, és gyakran jótékonyan tör ki a szeretetre méltó kedély melegsége. Soha sem téved unalmas általánosságok közé: mindent megélnékit megfogható vonásokkal és életből vett képekkel, határozott személyiségekkel, melyeket majd csak mellesleg példaképen érint, majd kidolgozott történetekben léptet föl, a komédiából vagy tragédiából vett jelenetekkel, æsopusi mesékkel, görög epigrammák alkalmazásával, Kallimachos, Ennius, Lucilius, Varro, egykorú költők emlékeivel, a stoikus, epikureus, cynikus iskolából való morál-philosophiai iratok használatával.

A stíl rendkívül simuló és hajlékony, tömör és éles: gyors, találó váltakozás kérdés és felelet, beszéd és válasz közt, fölötte élénk, mulattató beszélgetés, gazdag meglepő fordulatokban, hangját változtatva, látszólag eltérő és megszakitott, mégis soha sem veszve el a fonalat. Egészen véve a művelt társalgási nyelvhez simúl az előadás, de finom fokozásokkal megfelelve a bemutatott jellemnek vagy a különös esetnek, majd emelkedett, majd szándékosan mélyebbre szálló kifejezésmóddal színezve vagy költői helyek enyelgő parodiáival. Néha elég egyetlen egy szó, hogy a hozzá értő olvasót valami célzással vagy egy kis

pajkossággal megörvendeztesse. Itt - ott egy-egy ódon forma fordul elő, mely még a catullusi időre emlékeztet. A szóhelyezés, mely egyformán felel meg a vers igényeinek és a hangsúly árnyalatainak, fölötte kényelmes és fesztelen. Nagy, de eltakart művészettel megtörténik minden, hogy a versnek a fesztelen beszéd bélyegét adja, a nélkül, hogy a hangzatosság vagy a rhythmus törvényeit megsértené. Mindenekelőtt lehetőleg kerüli a versmérték mind azon formáit, melyek a magasabb vagy tanult költészetnek sajátjai: aránylag azon metszeteknek ad előnyt, melyek a latin nyelv természetes (trochæusi) hangesését kiéreztetik. Gyakori spondeusok kényelmes, henye nyugalom benyomását teszik, és általában nagy finomsággal gondoskodik, hogy a tartalom festőileg megégyezzék a hangeséssel. A magánhangzók kiugratását, mint a szóbeli beszédben, aggódó válogatás nélkül bőven használja.

Miután a dalok első gyűjteménye be volt fejezve, Horatius újult szeretettel fordult ismét a *sermones* középfajához. De míg előbb, az úgynevezett szatirákban, a nagy közönséghez fordult és csak kivételesen (I. 1. 6.) Mæcenas-hoz, most rendszeren határozott személyiségekhez intézte szavát, részben a távolban is. Így jutottak e második korszak beszédei a *Levelek* nevéhez, ámbár nem épen mind viselnek erős személyi bélyeget. A költői levél formája nem volt új. Már *Spurius Mummius*, ki testvérét, Lucius consult mint legatus kísérte az achajai háborúba (608), Korinthból verses leveleket írt házi barátjaihoz, melyeket még Cicero tetszéssel hallott egyik unoka szájából. Scipio és Lælius körével érintkezett és a stoikus iskolában képezte

ki magát, úgy hogy ama tábori levelek görög szellemtől lehettek megihletve. Levélbeli beszélgetésbe Lucilius és Varro is öltöztettek egy-egy szatirát, ámbar az afféle körlevél, mint például mely az egész római közélethez szól (Lucilius 27. könyv), többé nem tulajdonképeni levél. Elegiai formában válaszol Catullus (68) Manlius nevű barátjának egy levelére.

A horatiusi levelek a legkecsesebben tükrözik vissza a finom, szeretetre méltó modort, melyben a szerző barátjaival érintkezett és rájuk hatott. Hogy velök szemben kevésbé vaskos hangot használt, mint némely szatirájában, a viszonyokból következett. Szinte érezzük a gyönyörűséget, melyet azok élveztek, kik ily üdvözléteket kaptak hazájokból. Egy csapat fiatal irodalom-barát kelt útra nem rég (734. telén), mint a húszéves Tiberius kísérete, ki először vett át katonai parancsnokságot. Útjuk Macedonián és Thracián keresztül a Hellespontuson át Armeniába vezetett: még útközben voltak. E társaság egyikéhez, Julius Florushoz intézett résztvevő levélben tudakozódik Horatius (I. 3.) az egyes útitársak viselkedése, különösen tanulmányaik és munkáik felől, a mi alkalmat ad, hogy a megnevezettek mindegyikét a maga módja szerint röviden jellemezze, és az egyiknek dicsérő, buzdító, a másiknak intő, óvó vagy ingerkedő szót is kiáltson oda. A szellemi felsőség, inkább atyai barátság hangját a szerző érett tapasztalata és belátása igazolja. Alapos lehangoltságát rázza le lelkéről, néhány hónappal később, rövid üdvözléttel egyikökhöz, Albinovanus Celsushoz, Tiberius titkárjához, ki hogyléte felől tudakozódott, nem a nélkül, hogy végül még egy szemernyi bölcseséget bele ne hintsen: fiatal barátja ne engedje, hogy szerencséje a fejébe szálljon (I. 8.). Egy fölötté tapintatos, igazán művelt hangon írt fölülmulhatatlan levélkében (I. 9.) a

hercegnak ajánlja ragaszkodó barátját, Septimiust, ki Augustusnál is kegyben állt, hogy fölvegye a testőrségi cohorsba. Az elegia-költő Tibullus mezei jószágán időzik a pedumi hegyek közt. Horatius tudni kívánja, mi a szándéka, vajjon lelki üdvösségére is gondol és philosophiával foglalkozik-e? Magasztalja a szerencsés adományokat, melyekkel a természet megajándékozta nemes barátját és szívére köti régi bölcsességét, hogy élvezze a napot (I. 4.). Az ékesszóló ügyvédet Torquatust, kinek egy szép tavaszi dal is van ajánlva (IV. 7.), nyári időben (jul. 10.), talán 732-ben, egy levélke (I. 5.) szerény estebédre hívja meg, talán első ízben, mert óvatosan és tartózkodva, ámbrás vidám kellemmel leírja a vendégnek, mit fog neki nyújtani a szerző: közép jóságú bort, de fénylő evőszereket és terítéket, és jó, harmonikus társaságot, melyben bizalmasan lehet beszélgetni. Egy barátja ajánlásával és politikai újságokkal végződik az Icciushoz írt levél, ki Siciliában saját vagy Agrippa idegen jószágait igazgatja (I. 12. 734-ből). A rossz időkről panaszkodott. Már öt évvel előbb esodálkozott Horatius egy ingerkedő dalban (I. 29.), hogy Panætius buzgó tanítványa annyira vadászsza a Mammont. Most is eleje tárja, hogy természeténél fogva úgy sem tud mit csinálni valamennyi kincsével, s esodálkozva kifejti, hogyan képes, daczára a kenyérért való aggódó gondjának, fejében ápolni a legmagasabb philosophiai problémákat. A gyakorlat és elmélet ellenmondását csinosan megérteti a furcsa emberrel. A búskomoly Bullatiusnak, ki az élet csüggesztő viharai után szórakozást és menedéket keres egy ázsiai utazásban, okosságot prédikál (I. 11.). Mulékony körülmények elleni eszközöket nem alkalmazunk az egész életre. A helylyel nem változtatjuk a szellemi állapotot is. A boldogságot, melyet az emberek annyira vadásznak,

mindenütt meg lehet szerezni, ha bensőkben egyensúlyban vagyunk magunkkal.

Valódi alkalmi levelek ezek, túlnyomólag személyi tartalommal. Gazdagabban ki van dolgozva, a beadvány egy neme költői formában, a Mæcenashoz intézett előterjesztés szabad mozgásának megóvása végett (I. 7.), ellendarabja a boldogságot és hálát lehelő nyilatkozatnak, sabin jószágának épen akkor történt birtokba vételéről (Sat. II. 6.). Voltak bizony idők, midőn Horatius nyomasztónak találta a kötelezettséget, hogy magas pártfogójának római házában társasággal szolgáljon, különösen a nyár és őszi egészségtelen hónapjaiban. Az évekkel, mert már nem volt ifjú (25. kk. v.), parancsolólag kezdett érvényesülni a kimélet és függetlenség szükségérzete. Szabadságidőt vett, hogy a falura menjen, előbb csak kevés napra, hanem aztán egy finomul, de határozottan hangzó levélben kijelenté, hogy nem csak egész őszen át a hegyek közt marad, hanem a télen is a tengerparton vonja meg magát csendes tanulmányok közt s csak tavasszal tér vissza Rómába. Őszintén kijelenti, hogy minden hálával a nyert jótéteményekért, inkább lemond a birtokról, melylyel barátjának bőkezősége megajándékozta, mint hogy szabadságát és kényelmét feláldozza. Szerény előterjesztését kecsesen egy sor történetbe burkolja. A jóltevőt arra emlékezteti a calabriai vendéglátó barát példája, hogy csak oly ajándékoknak van értékök, melyek valóban kerültek valamibe az ajándékozónak. Arra az ellenvetésre, hogy olyan, mint a menyét, mely a magtárban meghízva többé nem tud viszszaemenni, válaszul visszakínálja a birtokot, melynek oly kevésbé veheti hasznát, mint Telemachos Ithakában Menelaus paripáinak. S hogy ne váljék sértővé ily kerek kijelentés élességével, hozzá csatolja a bájos történetet a kiki-

áltó Volteius Menáról, kiben a nagy szónok Philippus egykor kedvét találta: mint jött meg arra nézve is az óra, midőn az ajándékozott mezei jószágba bele únt és esengve kérte pártfogóját, hogy adja őt vissza előbbi életmódjának.

A téli tartózkodást komolyan is vette a költő. Mióta az Antonius Musától megkezdett és 731-ben Augustusnál nagy sikerrel alkalmazott hideg víz-gyógyításra adta magát, elment a kedve Bajától és meleg fürdőitől. Kellemes menedéket keres a tengerparton s egy azon vidéken lakó gazdag barátjától, Numonius Valától, tudakozódik oly helyekről, mint Velia, Salernum, az éghajlatról és más életföltételekről, mint a vízről, vadakról, halakról, mert egyszer ő is jól akar élni. Nyilván ezt a levelet is (I. 15.) a sabin jószágon írta, mert az ellentét a szerény életmód közt, melyet most visz, és az élvezetek közt, melyek egy kényelmes tengerparti villában várnak reá, szolgáltatja a motívumot a második rész számára, melyben kettős természetét, abbeli képességét, hogy a körülmények szerint szerényen tud élni s viszont, ha teheti, jó napot csinál magának, összehasonlítja a Lucilius minden olvasója előtt ismeretes *scurra* Mænius hasonló simulékonyságával, ki-nek jellemképe tipikus ez emberi osztály számára.

Jószágaról beszélni és a falusi élet boldogságát magasztalni soha sem fárad el: így az ott készült levélben a városlakó Aristius Fuscushoz (I. 10.), bizalmas enyelgő barátjához (Od. I. 20. — Sat. I. 9. 61.), kivel csak ez egy pontban nem egyezik meg. Lelkesülten fejti ki, mint találja fel csak a falun életérzését, szabadságát, ha kimenekült a magasztalt városból, ha a természet szerint szabad élnie. Itt élvezi a tiszta enyhe levegőt télen úgy, mint nyáron, a zavartalan, gondtalan álom gyönyörét, itt kéjeleg a hamisítatlan természet üde szépségében. Hiszen még a városi

paloták tulajdonosai is elismerik bájait, mert oszlopaik közé parkokat ültetnek és dicsekesznek a messze kilátással: «üzd ki vasvillával a természetet: mégis visszatér». Más ízben tisztartójával vitatkozik a földes úr (I. 14.). Mind a ketten egyoldalú előszeretetnek hódolnak, amaz a város, Horatius a falu iránt: de az utóbbi hű maradt hajlamához, míg a hajdani városi szolga eleinte a falusi élet után vágyódott s ismét visszakíváncozott a városba: természetesen közönséges okokból: a lazikonnya, a csapszék a fuvolázó leánynyal, a játék, fürdő és az egész városi életmód hiányzik neki, a mezei munkától irtózik, a természet sivárnak és ridegnek látszik előtte. Horatius ellenben úgy találja, hogy jószágán vissza van adva önmagának, kéjeleg a vidék bájában, senki sem irigyli, senki sem üldözi őt gyűlölettel, legfőlebb a szomszédok nevetnek jókedvűen, ha a testes kis embert ásni és kapálni látják. A rövid lakoma és az alvás a fűben jól esik neki: bármennyire Rómához láncsolja barátjaihoz való szeretete, s épen most Lamia iránti részvéte, ki vigasztalhatatlan testvére halála miatt, mégis kifelé vonja egész lelke, úgy hogy szét akarna törni minden akadályt, és szomorúan tér vissza a városba, ha a gyűlölt ügyek úgy kívánják.

Ott a falun zavartalanul engedhette át magát a philosophiai tanulmányoknak, melyekben éveinek szaporodásával mindegyre több kedvét találta. Nem elvont speculatiók, hanem az ethikai élet alapkérdései foglalkoztatták, miben áll a valódi boldogság, az igazi erény és bölcsesség, az igazi szabadság, mi helyes és jó. Egy dogmának sem adta magát rabságába, majd ide, majd oda tért be vendégül, és elsajátította azt, a mi leginkább megfelelt természetének. Könnyebb népies-philosophiai és mulattató ethologiai iratokból is gazdag kincstárral szolgált a görög

irodalom, melyet Horatius nem vont meg magától. Ily olvasmányok eredményét, saját nézeteivel és az életből vett tapasztalataival vegyítve és élénkítve, egy csapat fölötté szellemes és vonzó elmélkedésben dolgozta fel, melyek a szatira személyes fulánkja nélkül, de mégsem nélkülözve a vidám, sarkastikus kedv savát, érett gyakorlati bölcseségének végső eredményeit megszívlelésül nyújtották, leginkább ifjabb barátjainak. Az ily tartalmú levelek részben bizonyos rokonságban állnak a görög *λόγοι προτραπτικοί* fajával, melyeknek tárgya a philosophiai tanulmányok ajánlása. Itt is, mint a feljebb megbeszélt epistolákban a szerző szívesen indul ki személyes jellegű közlésekből vagy kérdésekből, hogy általános elmélkedéseket csatoljon hozzájuk.

Valami fiatal Quinctiusnak, kinek erősen udvarolnak Rómában, meglegedetten rajzolja jószágának bájait, melynek jövedelme gyümölcsben ugyan szűkös, de annál gazdagabb reá nézve kényelemben (I. 16.). Ehhez csatolja a szellemesen kidolgozott intést a feltörekvő ifjúhoz, hogy a maga személyére nézve se a külső fényt, névszerint az emberek hizelgéseit, becsülje, hanem úgy dolgozzék, hogy valóban az legyen, a minek tartják, jó ember. Aztán kutatja, miben áll a valóban jó ember lénye. Csak az jó, ki a jóért (nem félelemből vagy vágyból) teszi a helyest, tehát bensőleg szabad, mint az isten, ki bilincsekben is gúnyolja egy Pentheus fenyegetéseit.

Prænestében egy nyári tartózkodás alatt Horatius ismét elolvasta Homerost: úgy találja, hogy jobban lehet belőle gyakorlati philosophiát tanulni, mint Chrysispos és Krantor irataiból. Mivel a fiatal Lollius Maximus is éppen Homerral foglalkozik az iskolában, megmutatja neki a szerző, hogy e költeményben ki vannak fejezve az emberi jellemek és

gyöngeségek el nem múló típusai. Hiszen a stoikusok és cynikusok is ezt a forrást használták, hogy gyakorlatilag magyarázzák tanaikat. És egészen a görög philosophusok módjára csatlakozik e bevezetéshez egy parænetikus elmélkedés, mely fontos az életre a philosophia komoly tanulmánya: nincs veszteni való idő, különben minden külső javak sem segítnék; a szellemnek egészségesnek kell lennie, az ifju korban kell harczolni az ártalmas szenvedélyek ellen (I. 2.).

Egy előttünk ismeretlen Numiciusnak a *nil admirari*-t ajánlja (I. 6.): egyedül a lelki higgadtság, a vágyaktól és félelemtől való szabadság tesz boldoggá. Még a bölcs is boldondá lesz, ha nagyon kizárólagosan törekszik az erény után. Erre ezzel ellentétben a triviális életfelfogást érvényesíti: mindenki igyekezzék, hogy a maga módja szerint boldog legyen. A mi neki kívánatosnak látszik (akár van igazi értéke, akár nincs), hadd vadásszon kizárólag arra. A szerző gondoskodott gúnyos hangról és szatirikus vonásokról, hogy az olvasó komolyan ne vegye e viszonzást, de annál kevésbbé hagyhatja benn ily ellenmondásban, mert végül meglegédeéssel barátjának is határozottan kínálja az egésznek tartalmát, mint életirányának zsinórmértékét. Vissza kellett tehát térnie első mondására, mely saját meggyőződését fejezte ki, midőn azt válaszolta, hogy a szenvedélylyel szerzett minden boldogság, ismét elveszítve, boldogtalanságba csap át, hogy minden vágy uralkodik az emberen, megfosztja szabadságától, melyet csak úgy lehet megóvni, ha szívünk semmin sem csügg. E kiegészítés biztosnak látszik nekünk, de persze csak úgy nyertük, hogy merész áthelyezést tettünk a következő epistolák egyikéből a (tizedikből).

Két valódi tanító levél, mely tartalmánál fogva is rokon

egymással, hangban és stílusban nagyon hasonló a szatirához. Az egyik oktatás valami fiatal Scæva számára, az előkelő pártfogókkal való érintkezésről (I. 17.). A simulékony Aristippus, ki tudott az emberekhez alkalmazkodni, sokkal jobban járt, mint a harapós cynikusok, Egy, példákkal kitűnően megvilágított *vademecum* arany szabályokat foglal magában a társadalmi tapintatról, okosságról és szerénységről, melyeket az alárendelt házi barátnak meg kell tartania, ha magas állású ura előtt kegyben akar állni és maradni. Lollius, ki e közben homerosi tanulmányaitól a philosophiához haladt elő, független, komoly, de kissé merev jellem letére rászorult egy kis szelid intésre, hogy az egyenrangú barátjaival való érintkezésben nagyobb szeretetreméltóságra törekedjék. Igazi urbanitással úgy adja ezt elő Horatius (I. 18.), hogy a két ellentétes társadalmi hibának mulattató rajzába öltözteti, melyek között a helyes középút fekszik: lerajzolja a kegyhajhászó élősdit és a kötekedő gorombát, arra is utal, hogy jó a különböző körökben uralkodó hanghoz alkalmazkodni s nem rontani el a játékot. Fájdalom, a lapok összezavarodásának következtében egy nagyobb részlet kiesett a közepéből, míg egy hosszabb rész (18, 21—88), mely a tizenhetedik epistolába tartozik, ide jutott be. Oly előkelő születésű és gondolkodású ifjúnál, mint Lollius, kevésbé lett volna helyén ez oktatás az alárendelt házi barát magatartásáról.

Ez a könyv is Mæcenasnak van ajánlva: őt illeti a műzsa utolsó gyümölcse, valamint az első. A hozzá intézett bevezető levélben megmagyarázza pártfogójának, miért nem követheti a szerző abbéli felhívását, hogy a lyrához térjen vissza. Bizony már kiszolgált veterán és egészen elmerült a philosophiában. Kifejti, mily fontos reá és mindenkire nézve, ethikával foglalkozni, a *virtus* lényegével

törödni és tanait megszívlelni. Egyedül az képes megszabadítani a balgaságtól és szenvedélytől, vagy legalább enyhíteni azokat. Az emberi működés úgy tele van ellenmondásokkal, az egyesek is annyiszor esnek egyik szeszélyből a másikba, kívánják, a mivel éppen nem bírnak, hogy boldoknak látszanak, a nélkül, hogy tudnák: egyedül a böles király. A stoikus elvet tehát, melyet előbbi szatírái kinevettek, itt komolyan veszi. Amaz elútasítást megmagyarázza a már említett megnyilatkozás, mely szintén Mæcenashoz van intézve s a könyv végén áll (I. 19.), úgy hogy szembeötlő a benső összefüggés a kezdet és vég között. Keserű megvetéssel fordul a felbosszantott költő a hülye utánzók «rabszolgai baromnyája» ellen, kik az alkotásra tehetetlenek lévén, külsőségekben keresik a költészet ihletét. Kifejezi idegenkedését a nyomorúlt pártharczok ellen, melyektől legbiztosabban úgy véli magát védelmezni, ha «szabadságot» kér. Mintha e könyvvel be kellett volna fejeződnie a csak 45-ik évében (733/4) álló szerző írói működésének, a hozzá intézett beszédben (I. 20.) a közzététel előtt mintegy síriratot készített magának, melyben származásáról, állásáról, külsejéről, jelleméről és koráról szerény önérzettel jókedvű felvilágosítást ad. Így aztán a könyvet, mely tulajdonképen csak keveseknek volt szánva, vonakodva, bizonyos gyöngéd gonddal bocsátja ki a zordon nyilvánosságba, és megjósolja neki profán jövőjét.

Augustus nem csak Horatius politikai érületét és a támogatást tudta becsülni, melyet reformjai a költő ajkáról nyertek: megismerte a szeretetre méltó ember finom tapintatát, megbízható jellemét és társaséleti adományait is, úgy hogy kívánsága támadt, még inkább közelébe vonni őt. Mivel éveinek szaporodtával nem volt többé képes magán levelezésének sajátkezű vezetésére, felajánlotta neki

Mæcenas által benső bizalmas irnokának állását. Horatius egészségére hivatkozva, visszaútasította az ajánlatot. A császár mégis továbbra is felajánlotta neki bizalmas leveleiben barátságát és biztosította őt jóakarataról: «légy bizalmas hozzám, mintha házbelim volnál, mert ily összeköttetést kívántam volna veled, ha egészséged megengedné». Hivatkozott a költő egy barátjára, mint tanúra, mily jól beszél róla: «mert ha büszkébb is voltál, hogysen barátságomat elfogadd, én azért nem viszonzom hasonló merevséggel megvetésedet». «Kedves kis ficzkó»-nak nevezte és vaskosabb hizelgő nevekkel is megtisztelte, a mint azon idő hangja megengedte, itt-ott ajándékokat is küldött neki. Az első könyv néhány levele, melyeket olvasott (a Mæcenashoz írottak lehettek), annyira megnyerték tetszését, hogy így írt a szerzőhöz: «tudd meg, haragszom reád, hogy a legtöbb ily iratodban nem kiválólag hozzám intézed a szót; vagy azt hiszed, gyalázatodra fog válni az utókor előtt, ha látják, hogy bizalmas lábon álltál velem?» E féltékeny sürgetésnek köszönhetjük a 740. vagy 741. körül írt első levelet a második könyvben. Szerencsés fogással választott Horatius oly tárgyat az uralkodóhoz intézett nyílt levél számára, mely alkalmat adott, hogy életének munkáját és hasonérzületű társainak törekvését a legmagasabb helyen képviselje és elfogulatlan ítéltre ajánlja. Még egyszer szóba hozta tágabb értelemben, a mit már több szatirájában (I. 4. 10., II. 1.) vitatott, az új költői iskola jogát és érdemét a régiek egyoldalú, megrögzött tisztelői ellen. Vidám gúnynyal czáfolja a művészeti filiszterek előítéletét, hogy valakinek száz év óta halottnak kell lennie, mielőtt igényt emelhetne a klasszikus író rangjára, és védi a régiekkel szemben gyakorolt elfogulatlan kritika jogát. Hiszen minden, mit a lángeszű görögök a költészetben

alkottak, új volt egykor, és a műkedvelősködő buzgalom az irodalom iránt, mely a rómaiakat megragadta, szintén újítás, melynek azonban megvannak a maga jó oldalai. Megbeszéli a tömeg színházlátogató kedvét, mely azonban részben csak durva látásvágyon alapul, és Augustus kegyébe ajánlja az olvasó számára dolgozó költőket, melyet ezek persze elég gyakran hiúság, tolakodás vagy más neveletlenség által magok eljátszanak. A közelfekvő föltevés elől, hogy ily kegyet az uralkodó hadi tetteit dicsőítő nagy költeménnyel érdemeljen meg, személyére nézve azon valomással tér ki, hogy képtelennek érzi rá magát s ennek következtében kénytelen szerény határok közt maradni; mert a kontárok által való ábrázolást Augustus épen úgy kikérné magának, mint egykor Nagy Sándor. Mennyire mulattatta ezt a 300 versnél kevéssel rövidebb szellemes csevegés, mutatja humorisztikus köszönő irata, mely a rövidség miatt panaszkodik: «úgy látszik, attól félsz, hogy könyvecskéid nagyobbak lehetnének, mint te magad. De ha valami hiányzik is nálad a hosszúságból, nem hiányzik a szélességből. Irj hát ezután vékára, hogy tekercesed terjedelme épen oly tekintélyes legyen, mint hasacskáde». De ez egy ajánlásnál maradt.

A költői alkotásra való hajlam, még a «multság» kényelmesebb formájában is, az évek haladtával általában hanyatlott. Már korábbi időben (Sat. II. 3. 72¹/₂ körül) ingerkedik magával Horatius nehézkessége miatt, hogy alig jut négyszer egy évben íráshoz, és még a falun sem tud valami jóravalót létre hozni, daczára körülményes készülődésének, körülvéve görög klasszikusoktól. Mint már a Mæcenashoz intézett levél (I. 1.), úgy egy másik is, melyet későbbi éveiben Florushoz (II. 2.), Tiberiusnak már említett kísérijéhez írt, nyomatékosan kimondja, hogy

beléunt az ifjú kor minden «tréfájába», köztük mindennemű költeményekbe is: az a gond, hogy philosophiai elmélkedésekkel minden hibától és balgaságtól megtisztítsa lelkét, egészen igénybe veszi az öregedő költőt. A felsőbbbség ironiájával tekint vissza a költői czéh működésére, a hiúság és becsvágy versenyfutására. Azt a boldog naivitást, mely középszerű termékekben is gyönyörűséget talál, elvesztette. Tudja, mit jelent, oly költői műdarabot kidolgozni, mely megfelelné magasra csigázott igényeinek, és irtózik az aránytalan fáradságtól, mivel a helyes élet művészetében még annyi tanulni valója van.

De ha maga már semmi újat sem akart alkotni, mégis annyira szívében feküdt a költészet művészete és virágzása, hogy mintegy véghagyományul a fiatal nemzedék számára még egyszer összefoglalta elveit és útásításait, nem ugyan a tankönyv kimerítő teljességével, hanem szabad választékban szemlélhetőleg és jó kedvvel kidolgozva néhány fejezetet. Köszörűkő akart lenni, mely a vasat élesíti; megmutatni az utat, a nélkül, hogy példával előlmenjen. A consularis L. Calpurnius Piso két ifjú fia számára, kik közül az idősebb, L. Piso (cos. 7. Kr. u., † 26), hajlamot árulhatott el a költészet iránt (366. kk. v.), életének utolsó éveiben (743—746) megírta azt a tanító levelet, melyet már Quintilianus a «poetika» különös neve alatt említ meg, és a hadrianusi korszakban mint önálló könyv a befejezést képezte a horatiusi munkák gyűjteményében.

Nehezen fejezte be teljesen a költő, nem is adta ki életében. Az összefüggés nagy zavara az áthagyományozott vérsorozatban épen nem menthető azzal, hogy a levélstílusban lazább a gondolatfűzés, mert az átmenetek, melyeknek ily vad ide-oda ugrálást közvetíteniök kellene, teljesen hiányzanak és a művészi szándékot nem lehet ki-

mutatni. Ha ellenben fölveszszük, hogy a költő hagyaté-
kában össze-vissza hányt verscsoportok voltak találhatóak,
melyeket aztán e véletlen sorozatban írtak le és hoztak
nyilvánosságra, úgy sikerül áthelyezések által, bár kényel-
mesen, de észszerű rendben haladó egészet nyernünk.
Mondják, hogy Horatius a költő és grammatikus parioni
Neoptolemos egy iratához csatlakozott, ha nem is egészben,
legalább a főpontokban: hogy ez jól ismerte az aristotelesi
elméletet, még a római átdolgozáson is meg lehet ismerni,
melyben természetesen nem lehet a Stagiritá művéhez
közvetetlen csatlakozást várni. A legmélyebbre ható fogal-
mak egész sorát, mindenekelőtt a mythos feltalálásának
és alakításának fontos fejezetét, alig felületesen érinti,
míg egyebet, mi a gyakorlati felfogáshoz közelebb feküdt,
mint a jellemek ábrázolását, előszeretettel tárgyalja. De
különben elég egy pillantást vetni az egészre és meggyő-
ződhetünk, hogy a szerző inkább önálló alakítással adja
elő, állandó vonatkozással a nemzeti irodalomra, azt, a mi
élethossziglani elmélkedés és tapasztalás eredménye volt
reá nézve. Az egésznek tulajdonképeni központját, mint
illő és szokásos, a *dráma* terjedelmes tana képezi, mely
akkor is még nagy részvétnek örvendett, habár a teremtő
erő nagyon meg volt is bénulva. Itt a példák mindenkinek
szeme előtt álltak. Talán maga a fiatal Piso is kísérletet
akart vele tenni.

Még tetszetek a VI. és VII. századbéli régi klasszikusok
darabjai, persze pompás kiállítással élénkítve, mert a külső
látványosságok iránti hajlam mindinkább elterjedt. Vég-
telen diadalmenetek vonultak át a színpadon, harci fegy-
verekkel, hajókkal, becses zsákmánydarabokkal; valamely
föllépő színész jelmezét oly lármás tetszészaj fogadta, még
a lovagok soraiból is, mely elfojtotta hangját vagy szóhoz

sem engedte jutni. A kísérő zene is tolakodóbb lett, mióta az egyszerű fuvola ércdarabok hozzátételével tuba-szerű hangot kapott. A közönséges nép természetesen most is, mint előbb, többre tartott egy medveviadalt vagy ökölharczot a színpadi énekeknél. Asinius Pollión és Variuson kívül, kikről már volt szó, keveset tudunk új drámaírókról és műveikről. Az utóbbi mellett Ovidius korának tragikusai közt kiemeli *Ti. Sempronius Gracchust*. Ugyanaz ez, kinek bűneit és élettörténetét Tacitus elbeszéli az *Annales*ben. A császár leányával, Juliával, már azalatt, míg ez M. Agrippánál volt férjnél, házasságtörő viszonyban élt, melyet akkor is folytatott, mintán Tiberius kedve ellen kezét nyújtá neki. Gyűlölte a herceget, felbizgatta kedvesét a férj ellen s őt tartották a levél szerzőjének, melyet Julia Augustushoz intézett s mely gyalázkodásokat tartalmazott Tiberius ellen. Ennek következtében Cercina szigetére a kis Syrtisbe száműzték, s tizennégy évi itteni tartózkodás után Julia halálának évében (14. Kr. u.) Tiberius parancsára katona-kéztől halt meg. Tragédiáinak tárgyai a görög mondához tartoztak. Ő is költött, mint Varius, egy *Thyestest*, azaz a lakomáról szóló borzalmas történetet. Egészen hasonló, tudatlanságból elkövetett rémtettre lehet a *Peliades* czimből következtetni: Pelias leányainak azon botor kísérletére, hogy atyjokat Medea álnok receptje szerint megifjítsák. Pacuviusra emlékeztet a harmadik czím, *Atalanta*. — *Pollio* darabjaiból sem czímek, sem töredékek nem maradtak fenn: egy elkényeztetett olvasó Vespasianus korában azzal gúnyolhatta, hogy Acciust és Pacuviust nem csak a tragédiákban, hanem beszédjeiben is utánozza. Vergilius úgy találja, hogy egyedül Pollio költeményei méltók Sophoklesre. Varius Thyestese előtt (725.), midőn Horatius első satira-könyvét írta (10. 42.), úgy látszik, az első tra-

gikusnak tartották az élők között. Miután a történetíráshoz fordult, lemondhatott a kothurnusról. A szegényes morzsákból, melyek Varius és Gracchus drámáiból fenmaradtak, a stilus, valamint a metrikai forma tisztaságára lehet következtetni. Az iambusi trimeterben, mint Horatius rendeli, megtartják a görög törvényt; mind a ketten írtak anapaestusi canticumokat. Ez elődökhöz később méltóan csatlakozott Ovidius. Midőn Horatius első epistoláját írta, valami *Pupius* érzelgős tragédiái a megindulás sok könnyét fakasztották, mi fölött a költő halála után egy gonoszkodó epigramm így gúnyolódott: «barátjaim és jó ismerőseim siratni fogják halálatomat, mert a nép már életemben elég könnyet hullatott fölöttem». Aeschylus nyomaiba lépett *Lynceus*, Propertius philosophus barátja. Hogyan ütöttek ki a fiatal lyrikus *Titius* tragédiái, melyek felől Horatius egy ízben kérdezősködik, s egyáltalában létre jöttek-e, nem tudjuk. *Turranius* is csak névről ismerjük Ovidius után.

Még kevésbé volt termékeny a *komédia*. «Egyedül az élők közt», mint Horatius magasztalja, csak *Fundanius* tudta a *comœdia palliata* ismert alakjait és helyzeteit vídám dialogban elővezetni; de úgy látszik, hogy míg «könyveeskéi» csak a *recitatio*, nem a színház számára voltak szánva. A *Togata* új műfaját találta fel *Mæcenas* egy szabadosa, *C. Melissus Spoletumból*, Augustus tudós könyvtárnoka. Ennek a nevéből, *trabeata*, azt lehet következtetni, hogy tárgyai a római lovagrend életéből voltak véve, tehát a kis polgárság talajáról a társadalom magasabb hangjához, az előkelőbb művelt középrendhez emelkedtek föl. Lehetséges, hogy épen a lovag *Mæcenas* adott reá serkentést; és hogy *Melissus* jó kedvű volt, abból lehet következtetni, hogy még élete 60. évében is a «bolondos törté-

netek» (*ineptiae*, azaz *ioci*) gyűjteményét indította meg s nem kevesebb, mint 150 könyvet töltött meg velök.

Hogy Quintus Cicero megkezdte, habár sikertelenül, a sophokleszi *satyrdrámák* fordítását, már előbb (I. köt.) jeleztük. Egyik kortársát, *Fontanust*, dicséri Ovidius, hogy a satyrok szerelmét a nymphák iránt megénekelte. Ha tehát Horatius tankölteményébe igen beható oktatást vett föl a satyrdráma sajtószere, a tragédia és komédia közt lebegő hangjáról, kénytelenek vagyunk elfogadni, hogy ebben a műfajban is tett vagy teendő volt egyik-másik római kortársa kísérletet. Az Atellana egyes mozzanataiban már úgysis közeledett hozzá (I. k.).

A horatiusi «Költői művészet» bizonyára tele volt az élők műveire való finom vonatkozásokkal. Kárhóztatja a színek és hangok tompa elmosódását a különféle fajok, jellemek, hangulatok beszédmódjában, a következetesség hiányát a jellemzésben, a cselekvény valószínűtlenségét, borzalmak mutogatását a színpadon, melyek a színpad mögé tartoznak, az öt felvonáson túl terjeszkedést, a *deus ex machiná-t*, a kar közdalait, melyek nem tartoznak a dologhoz. Alkalmilag az epost is meglegyinti. A vége harczias nyilatkozat a középszerű költők ellen, és becsületos, belátással bíró kritika sürgető ajánlása. A megvesztegetett hizelgő és az ábrándos álköltő drasztikus jellem képei, mely utóbbi gúnytárgyul szolgál az utczagyerekeknek és hallgatóinak réme recitációiban, a legjobbak közé tartoznak, mit szatirikus szeszélye a szerzőnek sugalt.

A nyers műkedvelősködés és öntetsző kontárkodás elleni harcz, a görög minták ajánlása (éjjel-nappal tanulmányozni kell őket) és szigorú, lankadatlan szorgalom követelése az alpha és omega mindenben, a mit Horatius a költőkről és költészetről írt. Nyelvet és verset a legfinomabb művészet-

tel kell kivésni, csiszolni és kisimítani, és a kész képnek mégis a könnyű játék látszatát kell ébresztenie. A lapost és közönségest kerülni kell, a régi nyelvkincsből több észert izléses választással ismét értékesíteni kell, egy vagy más szerencsés újítás, a görögből való mértékletes kölcsönzés is meg van engedve és kívánatos. Ügyes összeillesztés által az ismert kifejezés is üde bájt nyer. A mint az erdő minden évben új leveleket hajt s a régieket eldobja, úgy mindig újra megifjúl és változik a nyelv. Ebben közreműködni, az élők természetes joga, melyet a kritizáló régieskedők ellen számokra igénybe vesz. Mint tiszta folyam hömpölyögjön a nyelv, teljesen, de nem szélesen és túláradva. Csak a ki képes az anyagnak megfelelni, az meg is találja a helyes szavakat és világosan tudja rendezni. A valódi művészeti munkának összhangzatos egésszé kell összezárulnia; egységét nem szabad külsőleg ráfoltozott díszrongyokkal megzavarni. Az ábrázolás igazságát az élet és természet szerint kívánja. Ezek egyszerű tételekben minden klasszikus művészet alaptanai, a mennyiben épen meg lehet azokat tanulni: mert lángész és lelemény nem tanítható, de sem a természet, sem a művészet nem nélkülözheti egymást. A görögök lelkesült tanítványának valóban megjelent a szépség eszménye a költészetben, és elérni igyekezett, a nélkül, hogy túlbecsülné képességének mértékét vagy tevékenységének érdemét. A legmagasabbra irányzott e tekintet nemesíti és jogosítja őt azon előkelő kicsinylésre, melylyel az önelégült thyrus-lóbálók tömegére tekint le. Mert, mint kevés kortársa és földije, tudta és értette, mi teszi a valódi költőt, azért szerényen ítélte saját képességéről és kigúnyolhatta mások nagyozását. Tudta, hogy a költészet szelleme a római nemzetnél csak messziről jött vendég, és sokkal elfogulatlanabb volt, hogy-

sem azon képelődésnek hódoljon, mintha a becsületes harcosok, ama parasztfiak utódjai, kik mindenekelőtt százelőkokat számítani tanultak, a mőzsával való bizalmas érintkezésre hivatva volnának. Ezt a semmi hazafias előítélettől el nem kápráztatott tekintetet, kritikájának ezt a kiméletlenségét nem bocsáthatták meg neki czéhtársai, kik a görögöcskék legyőzőinek érezték magokat irodalmi téren is. De mégis keresztül hatolt az új iskola és a tisztább forma általános szabálylyá lett. Igaz, hogy a klasszikus kor nyelve sokat áldozott fel gazdagságából és becsületes nyers erejéből, de e helyett nyert nemes hangzatosságban, éles kidomborításban, ragyogó csiszoltságban és sımulékony szerkezetben, úgy hogy a világ fölötti uralomra méltóvá lett nem kevésbbé szépsége, mint kifejezésének méltósága által.

A mint a vers alkatában, úgy a tartalom fűzésében is abban különböznek a horatiusi levelek a satiráktól, hogy még inkább törekszenek a legtisztább forma mellett a feszelen csevegés látszatát kelteni fel, a nélkül, hogy az egyszerűről és a gondolatok belső összefüggéséről lemondanának. Kitérések, oldaljegyzetek, ugrások, epizódszerű történetek keresztezik és törik át a zsinór-egyenességő előadást, de ha szorosabban figyelünk, csak más alakban vezetnek ugyanazon szilárd czél felé. Mint a periodusban, úgy a nagyobb gondolat-csoportok szerkesztésében szereti előre bocsátni a logikailag alárendelt tagot, hogy csak aztán hozza utána az utótételt. Az értelem nagyobb nehézségét csak az átmenet fordulatainak szándékos elkerölése okozza. De önkényes ötletek zürzavaros összevisszaságát egy művészileg alakító író a leglazább formában sem engedhette meg magának.

A 746-ik év szeptemberében meghalt Mæcenas. Így hát bekövetkezett, a mit Horatius mintegy 20 évvel előbb

hangulatos költeményében (II. 17.) előre érzett és megfontolt: «ah, ha téged, lelkem részét, idő előtt elragad az erőszak, mit habozok még én, a maradék?» Egy nap hozza meg mindkettőnek a pusztulást: «hiszen megesküdött neki, hogy a halálig kísérni fogja; mindkettejük csillaga csodásan össze van kötve». Kevés hónap múlva, november 27-én, valóban ő is meghalt, életének 57-ik évében. Még Augustustól való búcsúja alkalmával is szívére kötötte Mæcenas az uralkodónak drága barátját: «gondolj Horatius Flaccusra, mintha én magam volnék». Ezt meglepte a halál, úgy hogy nem volt többé ideje végrendeletét teljes forma szerint befejezni: azért tanúk előtt szóbelileg Augustust tette örökösévé. Az Esquilian temették el Mæcenas mellett. Meghalt a legemberiebb valamennyi római között, a legfinomabb érzésű szellem az augustusi költőtársak körében, ki soha sem látott hiányt hasonló hangulatú barátokban és részvevő olvasókban, míg a barbarizmus éjszakája el nem temetett minden nemesebb műveltséget.

Beteljesült jövendölése, hogy egykor iskolai szerző lesz. Juvenalis beszél Horatius és Vergilius példányairól, melyek elkoptak a gyermekek kezeiben. Mily szívesen olvasták, mutatja a kísérlet is, egy vagy több elegiát reátolni, hogy ezt a műfajt is képviselje a neve. Suetonius visszautasítja ezeket, mert közönségesek, és épen úgy egy prózában írt levelet, melyben Horatius Mæcenasnak ajánlja magát (tehát az első közeledési kísérlet). Itt a műértőnek a stilus homályossága bizonyította be, hogy nem származott Horatiustól, mert tőle ez a hiba is egészen idegen volt. Azt a kérdést, mily terjedelemben torzíthatták el a horatiusi művek szövegét az utánzóktól és kibővítőktől becsempészett és betoldott hamisítások, a mi kritikánk

eszközeivel soha sem lehet általánosan meggyőző megoldásra juttatni. El kell ismerni, hogy a nekünk hozzáférhető hagyományos források egészben véve (egy kivétellel, az I. 10. szatira bevezetésében már az ókorban becsempészett nyolcz verssel) ugyanazon állományt nyújtják és hogy egyes részekért az első századok tanúi is jót állnak. Ellenben hallani lehet a híres Valerius Probus egy kiadásáról, melyben, mint Aristarchos Homerosában és mint ugyanazon tudós Vergilius- és Lucretius-kiadásában, kritikai jegyeket használ a gyanús vagy megromlott vagy áthelyezendő versek megjelölésére.